

El graffiti com a eina de protesta feminista.

Dones pioneres del moviment dels anys 70 fins als nostres dies.

Núria Brau Esbrí

NIUB: 20040904

Tutora: Laia Manonelles Moner

Bloc temàtic: Últimes tendències

Treball de Fi de Grau

Història de l'art, Universitat de Barcelona

2022-2023

1. Introducció	P. 2-8
1.1 Presentació	P. 2
1.2 Objectius	P. 2-3
1.3 Metodologia	P. 3-4
1.4 Estructura	P. 4
1.5 Estat de la qüestió	P. 5-8
2. El graffiti: orígens i definició	P. 8-11
2.1 Precedents i context històric	P. 8-9
2.2 Definició del graffiti des d'una perspectiva feminista	P. 9-11
3. El graffiti com a eina de reivindicació feminista	P. 11-15
4. Artistes	P. 16-51
4.1 Mujeres Creando	P. 16-20
4.2 Faith47	P. 21-26
4.3 Shamsia Hassani	P. 27-32
4.4 Shiro	P. 33-38
4.5 Ladies on Wall	P. 39-44
4.6 Hate Lovers	P. 45-50
5. Conclusions	P. 51-52
6. Bibliografia	P. 53-58
7. Annexos	P. 58-70
7.1 Entrevistes	P. 58-66
7.2 Jornada de graffiti feminista	P. 67-70

1.Introducció

1. 1 Presentació

El graffiti com a eina de protesta feminista. Dones pioneres del moviment dels anys 70 fins als nostres dies és el resultat d'un exhaustiu treball d'investigació que traça la història - o, més ben dit, les històries - del graffiti com a instrument de reivindicació feminista.

L'eix troncal que vertebra la línia discursiva d'aquest projecte és la voluntat de (re-)construir nous discursos envers el sorgiment i l'evolució d'aquesta pràctica artística a través d'una perspectiva de gènere. Per assolir aquesta fita, hem articulat el nostre estudi a través de la veu de sis artistes pioneres de cada continent, amb una cronologia que s'estén des dels inicis del moviment a la Nova York dels 70 fins als nostres dies.

A partir d'aquesta base, realitzarem un estudi comparatiu entre les obres de cadascuna de les artistes seleccionades amb l'objectiu de **documentar, confluïr i contrastar** les diferents formes que pot prendre el graffiti dintre de lluita feminista. D'aquesta manera, podrem veure com el component polític inherent d'aquesta disciplina ha estat desenvolupat en diferents contextos del món. És a dir, podrem observar com cada artista utilitza el graffiti per respondre a les necessitats socials del seu context històric, quines diferents lluites defensen, des de quina perspectiva les aborden i com configuren el seu missatge.

1.2 Objectius

Els principals objectius d'aquest projecte són els que desglossarem a continuació.

En primer lloc, ens endinsarem en la **definició del graffiti des d'una perspectiva feminista** i la seua vinculació amb la cultura Hip Hop. D'aquesta forma, coneixerem el desenvolupament d'aquesta pràctica des de la seua forma més primigènia erigida a la Nova York dels anys setanta. Aquesta breu aproximació històrica anirà prosseguida de l'estudi sobre l'expansió d'aquesta pràctica cap a la resta de continents a través de les artistes estudiades, la qual cosa ens aportarà una visió més completa sobre les múltiples formes d'entendre i practicar el graffiti que existeixen arreu del món.

En segon lloc, aquest projecte té la voluntat de teixir **la història del graffiti a través d'una consciència feminista**. Per tant, un dels pilars fonamentals d'aquesta investigació és donar veu a les artistes dones que conformen l'escena per tal de deconstruir el discurs 'oficial', el qual ha hegemonitzat i instaurat una conducta narrativa cis heteropatriarcal com a única i universal. Així doncs, aquest projecte pretén dur a terme una tasca exhaustiva de recuperació de les escriptores de graffiti per tal de valorar el seu treball i definir la història a partir de les seues experiències. A causa de la limitació d'aquest treball quant a la seua extensió, hem realitzat una selecció d'artistes referents que han estat crucials per al desenvolupament del moviment. Elles són Mujeres Creando, Hate Lovers, Faith47, Shamsia Hassani, Shiro i Ladies on Wall.

En tercer lloc, i amb relació a l'apartat anterior, ens enfocarem en **el graffiti com a objecte d'expressió sociopolítica** i, més concretament, com a instrument de resistència feminista. D'aquesta manera, podrem conèixer el potencial d'aquesta pràctica artística com a eina de protesta, i també ens permetrà descobrir i comparar la multiplicitat de prismes que existeixen - tant en l'àmbit discursiu com plàstic - per afrontar la lluita feminista (entre altres que s'hi vinculen) a través de les obres de les artistes exposades.

En quart lloc, i últim, ens dedicarem a **escoltar i a dialogar amb les artistes i teòriques d'aquest moviment**, la qual cosa ens permetrà crear una xarxa de genealogies femenines i dissidents que s'estendrà tant en les capes més superficials com en les més internes d'aquest estudi. Una forma de dur a la pràctica aquesta voluntat, serà a través de la promoció del graffiti com un espai de reflexió feminista. Això ho durem a terme a través de la realització d'unes jornades no mixtes de graffiti que tindran l'objectiu d'establir connexions entre dones i persones no binàries interessades amb l'art del graffiti més enllà d'aquesta investigació documental.

1.3 Metodologia

Per a l'elaboració d'aquest treball no experimental de caràcter comparatiu, hem emprat una sèrie de recursos, que tot seguit esmentarem, per tal d'aconseguir els objectius fixats anteriorment. La primera etapa del projecte ha consistit a realitzar una **recopilació general de dades**. Gran part d'aquesta recerca s'ha efectuat, d'una banda, a partir de la bibliografia disponible a la Xarxa de Biblioteques Municipals de la Diputació de Barcelona, on hem obtingut una extensa quantitat d'informació (sobretot fonts secundàries), i també ha sigut possible a través de la compra de llibres especialitzats a les botigues d'esprais de Montana Colors. D'altra banda, hem treballat a partir de recursos en línia (des d'estudis professionals, tesis, fins a pàgines web oficials, articles, fanzines, etc.), els quals ens han proporcionat la majoria de les fonts primàries – concretament, entrevistes - utilitzades en aquest treball.

La segona fase ha consistit en la **selecció minuciosa de la informació** aconseguida. Per a aquesta tria, ens hem basat en la recopilació de les dades més recents, però també hem recorregut a les primeres fonts bibliogràfiques que es coneixen envers el graffiti, atès que la quantitat d'informació dedicada íntegrament a l'estudi d'aquesta temàtica no és molt abundant. I més acotada es fa la recerca amb català o espanyol, la qual cosa significa que gran part de la recerca ha estat sustentada per fonts de llengua estrangera (principalment, en anglès). Amb relació al tipus d'escriptura emprat, hem intentat fer ús d'un llenguatge comprensible i de fàcil enteniment per tal de deselititzar l'accés al coneixement i, per tant, a la lectura d'aquest treball. Un altre paràmetre aplicat ha estat la prioritització d'aquelles fonts escrites per dones i altres gèneres fora del binarisme per tal de **potenciar una genealogia dissident** que vagi més enllà de les artistes estudiades en aquest projecte.

Després d'escollir les fonts òptimes, hem procedit a la **selecció de les artistes**. A part d'haver escollit a cada escriptora de graffiti en funció de la capacitat informativa obtinguda, dos dels elements essencials que han caracteritzat la tria de dites artistes han estat, en primer lloc, la cerca de dones pioneres del moviment en els seus respectius indrets i, en segon lloc, el contingut reivindicatiu envers el gènere que manifesten les seues obres. Com la bibliografia envers el graffiti ja és, *per se*, reduïda, i més quan parlem de dones o d'un tema tan acotat com el graffiti com a eina de reivindicació feminista, hem decidit esplaïar la recerca a partir de la representació d'artistes de tots els continents. Concretament, hem escollit aquelles artistes que posseeixen més quantitat d'estudis que tracten sobre el seu treball. Endemés, aquesta visió continental ens servirà per a mostrar l'expansió del moviment del graffiti i la pluralitat del feminisme, així com per exposar l'heterogeneïtat d'aquest art i la multiplicitat de formes que pot prendre la lluita feminista a través d'aquesta pràctica artística.

La següent fase s'ha basat en la **classificació de dos blocs** segons la funcionalitat de les dades obtingudes: d'una banda, les fonts secundàries han anat majoritàriament destinades a l'estudi del marc teòric i contextual, mentre que, per altra banda, les fonts primàries han estat les que han permès ampliar els coneixements envers la biografia de cadascuna de les artistes. Aquesta categorització de la informació no ha estat atzarosa, sinó que ha sigut producte de la manca de fonts bibliogràfiques que es dediquen a tractar detingudament el treball de les dones graffiteres.

A fi i efecte d'esplaiar les fronteres d'aquest projecte, hem realitzat un treball de camp per respondre algunes de les nostres preguntes. Així doncs, per complir amb aquesta tasca hem dut a terme dues entrevistes a través de les quals hem pogut conèixer a diverses artistes i estudioses del panorama del graffiti actual a Barcelona. A més a més, hem organitzat un taller de graffiti no mixte per promoure un espai artístic de reflexió feminista.

1.4 Estructura

L'estructura d'aquest treball se sustenta sobre quatre blocs: El primer es tracta d'una secció instructiva en la qual es presenten els **objectius, la metodologia utilitzada i l'estat de la qüestió**. Amb relació a aquest últim apartat, hem de considerar que es tracta d'un estat de l'art que, igual que tot el treball, ha estat enfocat des d'una perspectiva de gènere. Per tant, aquest s'estructura, per una banda, per mitjà de bibliografia majoritàriament escrita per dones i, per altra, a partir de documents que inclouen una visió de gènere - en la mesura del possible -. El trobarem desglossat a partir de tres punts: *Teories i metodologies feministes*, en el qual es defineix el rumb ideològic del projecte a partir de la informació trobada al respecte; *Graffiti i gènere*, on es valoren els estudis que comprenen el graffiti des d'una perspectiva de gènere; i *Contextualització història del graffiti*, el qual resumeix la documentació utilitzada per a la configuració del marc teòric d'aquest treball.

El segon apartat està format pel marc teòric, el qual consisteix en una **introducció sobre els conceptes i aspectes més bàsics** sobre el graffiti. Aquesta és prosseguida per una breu contextualització historico-social d'aquest fenomen a través de l'estudi de la cultura Hip Hop que l'empara. I tanquem aquest bloc amb la reflexió envers el graffiti com una eina de reivindicació social i feminista.

El tercer apartat consisteix en la **configuració del nostre marc d'estudi**, el qual està basat en l'anàlisi biogràfica de les artistes. Aquest bloc està ordenat a través de diverses seccions. En primera instància, abans d'emprendre la investigació de la trajectòria de cada artista, es duu a terme una introducció per mostrar l'expansió del graffiti i el procés d'instal·lació d'aquest moviment en les regions i indrets on cada artista desenvolupa la seua carrera professional, la qual cosa permet ubicar-nos contextualment. Seguidament, trobem un text de caràcter personal que serveix per a establir un diàleg entre la investigadora i l'obra de les artistes com una forma d'establir una metodologia a partir de la teoria d'art feminista de Hilary Robinson (1968)¹. A tall d'exemple, en aquest paràgraf expliquem com hem conegut a les artistes, què ens inspira de les seues obres, així com trobem reflexions internes, desitjos i sensacions generades a partir del seu treball.

Després d'aquesta presentació passem a treballar detingudament **la tasca de les artistes**, on ens centrem en els seus orígens en el món del graffiti, el mètode de treball que utilitzen, la conformació del seu estil i, finalment, les reivindicacions i lluites que expressen a través de les seues peces. Tot i aquesta línia d'estudi, aquesta secció ha estat subjecte d'algunes petites variacions per tal d'analitzar a cada artista des de l'heterogeneïtat, és a dir, perquè totes siguen estudiades a partir de la potenciació de les seues característiques particulars.

Per acabar, trobem **les conclusions** on es recullen les respostes als nostres objectius preestablerts, les quals són prosseguides de la bibliografia i els annexos. En els annexos trobem informació addicional com l'arxiu fotogràfic, així com trobem altres dades com és el cas del treball de camp realitzat a partir de dues entrevistes i l'organització d'una jornada de graffiti feminista.

---

¹ Robinson, H. (2022). *Feminism Art Theory: An Anthology 1968 - 2014* (2.ª ed.). Wiley-Blackwell.

1.5 Estat de la qüestió

- Teories i metodologies feministes

Com bé sabem, aquesta investigació està basada en una metodologia feminista. Per tant, abans d'abordar la investigació envers el graffiti, ha estat fonamental la realització d'un estudi preliminar per tal de fixar unes premisses a partir de les quals poder definir el nostre enfocament discursiu. A causa de la manca de fonts bibliogràfiques que tenen en compte la dissidència de gènere en la definició de la història de l'art, hem partit de les dades disponibles, però la majoria d'aquestes parteixen d'un feminisme liberal cis, hetero, blanc, americà i eurocentrista. Tanmateix, ens hem nodrit d'algunes de les seues tècniques discursives i hem resolt les mancances a través d'altres estudis que tractarem en els següents apartats.

Quan parlem del naixement de les pràctiques feministes en la història de l'art, hem de situar-nos a la dècada dels setanta del segle XX, un fenomen que és propiciat per l'esclat de la segona onada feminista als EUA. A partir d'aquest succés, moltes teòriques i estudioses comencen a estipular nous paràmetres per a la redacció de la història de l'art, tal com és el cas de Linda Nochlin, Griselda Pollock o Mira Schor, autores les quals posseeixen un gran pes en aquest projecte. Gràcies a la compilació de textos de Karen Cordero Reiman i Inda Sáenz a través de *Crítica feminista en la teoría e historia del arte*², hem pogut consultar alguns dels textos més representatius d'aquestes autores/artistes i impregnar-nos de les seues propostes.

D'una banda, Linda Nochlin en el llibre *Why Have There Been No Great Women Artists?*³ fa una crítica a la construcció d'una història de l'art basada en estereotips com el 'geni' i el cànon masculí, burgès, blanc i heterosexual, els quals han eclipsat l'estudi de les dones artistes que ella reivindica. Aquesta posició, doncs, ens ha servit de motivació per a iniciar aquest estudi basat a partir d'artistes no normatives. D'altra banda, en els llibres com *Old Mistresses: Women, Art and ideology*⁴ o *Differencing the Canon*⁵, Griselda Pollock també rebutja el concepte burgès de l'artista modern, ja que genera un discurs on les dones són pensades des de l'alteritat. Tanmateix, Pollock estableix una narrativa de la diferència des d'una connotació positiva (ètnia, gènere, classe social, etc.) per tal de visibilitzar aquelles històries marginades pel sistema patriarcal, mirada que també hem afegit en aquest estudi.

Pel que fa a l'interés en l'estudi del graffiti com una eina de reivindicació social feminista, hem partit d'altres textos com *Vision and Difference: Feminism, Femininity and the Histories of Art*⁶, on G. Pollock desmitifica la visió de l'art vist com un objecte d'oci burgès per tal de posar-lo al servei de la pràctica social. Al mateix temps, també ens ha servit per a conformar una lectura feminista horitzontal, plural i dinàmica, igual que ho fa G. Pollock quan manifesta un interès a evitar la idea de l'art com a progressiu, lineal i universal. Altres prismes que hem introduït són els que Mira Schor explica a través de *Linaje Paterno*⁷, on expressa la necessitat de crear genealogies femenines per tal d'abandonar la història oficial dels 'mega-pares', així com renega la idea d'estudiar les dones com a

² Cordero, K. I Sáenz, I. (2001). *Crítica feminista en la teoría e historia del arte*. Mèxic. Universidad Iberoamericana- Universidad Nacional Autónoma de México. Programa Universitario de Estudios de Género de la Unam, Conaculta-Fonca, Curare.

³ Nochlin, L. (2021) [1971]. *Why Have There Been No Great Women Artists?: 50th Anniversary Edition*. Londres. Thames & Hudson.

⁴ Parker, R. & Pollock, G. (2020) [1981]. *Old Mistresses: Women, Art and Ideology*. Londres. Bloomsbury Academic.

⁵ Pollock, G. (1999). *Differencing the Canon*. Regne Unit. Taylor & Francis Ltd.

⁶ Pollock, G. (2003) [1988]. *Vision and Difference: Feminism, Femininity and the Histories of Art: Volume 131* (3.ª ed.). Londres. Routledge.

⁷ Schor, M. (2007). *Linaje paterno*, a Cordero Reiman I Inda Sáenz (comps.), *Crítica feminista en la teoría e historia del arte*. Universidad Iberoamericana-Universidad Nacional Autónoma de México. Programa Universitario de Estudios de Género de la Unam, Conaculta-Fonca, Curare., pp. 111-129.

objectes excepcionals. Gràcies a aquesta autora, hem basat la nostra investigació en la recuperació d'artistes de tal forma que funcione autònomament dels fonaments de la història masculina hegemònica. Aquesta forma de pensament l'hem reforçat amb *Authority and Learning*⁸, llibre on la mateixa autora parla de la imposició de la figura dels homes com a mestres, fet que aconseguirem refusar a través de la creació d'un llinatge matern.

Per tancar amb la bibliografia dedicada a la configuració de la línia de pensament d'aquest treball, no ens podem deixar de mencionar a Hilary Robinson. Aquesta autora ha estat una peça essencial, atès que gràcies a textos com l'article *La pintura, la política y el placer: Las tres gracias o ¿Por qué me gusta "el autorretrato con dos alumnas" de Adelaïde Labille-Guiard*⁹, hem pogut apreciar un altre mode de lectura feminista, el qual està basat en la presa de contacte entre l'artista estudiada i la persona que la investiga, tot creant un tipus de diàleg que hem utilitzat per establir vincles amb les artistes d'aquest treball.

- Graffiti i gènere

Pel que fa a la investigació de les dones i altres gèneres no-normatius en l'escena del graffiti, aquesta ha estat una tasca complicada, atès que la majoria de llibres que hem consultat acostumen a mencionar solament els noms d'algunes dones artistes o bé els hi dediquen un o dos paràgrafs. Això no obstant, després d'una recerca exhaustiva, hem obtingut altres fonts bibliogràfiques que s'han convertit en els pilars fonamentals d'aquest treball, concretament, aquestes quatre:

En primer lloc, el llibre *Graffiti Mujer: Arte Urbano de los cinco continentes*¹⁰ de Nicholas Ganz. Aquest fou el primer llibre que va reunir la feina de més de 125 artistes urbanes i escriptores de graffiti. Aquest és una recopilació del que no va incloure en el seu llibre anterior *Graffiti: Arte Urbano de los cinco continentes*¹¹, on les dones sols representen un 8% de tot el seu contingut.

Aquest es tracta d'un llibre fotogràfic acompanyat de petites descripcions sobre les artistes exposades, per tant, solament ens ha servit de guia per a descobrir noves artistes. Tanmateix, sí que ens ha estat de gran ajuda pel que fa a la contextualització de la proliferació del graffiti.

En segon lloc, a través del llibre *Graffiti Grrlz: Performing Feminism in the Hip Hop Diaspora*¹² (2018) de Jessica Nydia Pabón-Colón hem conformat gran part del nostre cicle de treball. Aquest fa una anàlisi del discurs i dels aspectes sociopolítics del graffiti contemporani a través de les històries de més de cent graffiters. Des d'una praxi feminista, l'autora desafia la invisibilització de les dones a la història del graffiti, cosa que reverteix per mitjà de la descripció detallada de les experiències de cada artista. Al mateix temps, treballa el graffiti des d'una pràctica subcultural queer, i també estableix un relat històric no convencional com a símbol de rebuig cap a les metodologies androcèntriques que perpetuen la mirada masculina com a 'neutral' i/o 'objectiva'.

⁸ Schor, M (1990). *Authority and Learning, a Wet: On Painting, Feminism, and Art Culture*, Durham y Londres: Duke University Press (1997), Traducció a l'espanyol: Marcela Quiroz Luna, pp. 125-134.

⁹ Robinson, H. (2012). *La pintura, la política y el placer: Las tres gracias o ¿Por qué me gusta "el Autorretrato con dos alumnas" de Adelaïde Labille-Guiard?*. En línia: <https://www.studocu.com/ca-es/document/universitat-de-barcelona/lart-de-la-postmodernitat/2-hilary-robinson-lectura/11107564> [última consulta: 11/06/2022]

¹⁰ Nicholas, G. (2006). *Graffiti Woman: Graffiti and Street Art from Five Continents (Street Graphics / Street Art)* (1ª ed.). Londres. Thames & Hudson.

¹¹ Ganz, N. (2022). *Graffiti. Arte Urbano De Los Cinco Continentes*. Barcelona. Ed. Gustavo Gili.

¹² Pabón-Colón, J. N. (2018). *Graffiti Grrlz: Performing Feminism in the Hip Hop Diaspora*. Nova York. New York University Press.

En tercer lloc, hem d'esmentar a Nancy MacDonald, autora del llibre *The graffiti subculture: Youth, masculinity and identity in London and New York*¹³. Aquest elabora una anàlisi sociològica i de gènere sobre com la cultura Hip Hop i el graffiti estan subordinats a unes dinàmiques patriarcales i, en conseqüència, al sistema binari. A partir d'aquesta perspectiva, l'autora compon el seu estudi amb entrevistes d'escriptors/es de graffiti per tal d'indagar sobre com es relacionen a través d'aquests paràmetres socials preestablerts dintre del graffiti. En quart lloc, el llibre *When Chickenheads Come Home to Roost: A Hip Hop Feminism Breaks it Down*¹⁴ de Joan Morgan ens ha permès establir un prisma diferent de totes les autores esmentades anteriorment. En aquest llibre Joan Morgan encunya el terme 'Feminisme Hip Hop', concepte a través del qual pretenia configurar una nova mirada que trenqués amb el feminisme acadèmic i blanc de la segona onada de finals del segle XX. Així doncs, aquest llibre és una lectura de la cultura Hip Hop com una eina de reivindicació feminista negra i positiva. Tot i això, el llibre està majoritàriament focalitzat en l'àmbit de la música, per tant, aquesta investigació ja està més allunyada dels nostres objectius principals.

A banda d'aquestes lectures, també hem reforçat aquest treball a partir d'altres fonts bibliogràfiques que estudien qüestions relacionades amb el gènere, el Hip Hop i el graffiti, com *Feminism and Youth Culture*¹⁵ d'Angela McRobbie i Jenny Garber; *Women Writin' Rappin' Breakin'*¹⁶ de Nancy Guevara – dedicat a les quatre vessants del Hip Hop –; o *We B-Girlz*¹⁷ de Martha Cooper i Nika Kramer (2005) – centrat en l'escena femenina del Break Dance -. En l'esfera nacional també trobem exemples com *Gènere, cos i sexualitat: La Joventut, l'experiència i l'ús de l'espai urbà*¹⁸ de Maria Rodó-de-Zárate; *Arte urbano, graffiti y activismo feminista. Un recurso para Educación Social*¹⁹ de Tatiana Pérez - centrat en la capacitat reivindicativa del graffiti per a l'aplicació de l'educació social -; o *La calle como espacio artístico de mujeres: La writer y la street artist*²⁰ de Belén García.

- Contextualització històrica del graffiti

Si ens centrem en la bibliografia utilitzada per a la redacció del context històric, la gran majoria de la documentació envers el graffiti és de caire fotogràfic, però després d'una llarga recerca hem pogut trobar algunes fonts textuais. Tanmateix, és important destacar que moltes d'aquestes estan enfocades des d'un estudi canònic del graffiti on s'invisibilitza el treball de les dones.

Una de les primeres fonts que investiguen profundament el naixement d'aquesta pràctica artística als EUA és *The Faith of Graffiti*²¹ de Norman Mailer, el qual retrata l'evolució de l'art del graffiti dels setanta a Nova York a partir d'artistes de l'època per tal de reflexionar envers el significat de la identitat i les dinàmiques d'aquesta subcultura. Un altre llibre on s'exposa aquesta realitat és *Getting Up: Subway Graffiti in New York*²² de Craig Castleman, on esmenta a algunes poques graffiteres com

¹³ MacDonald, N. (2001). *The Graffiti Subculture: Youth, Masculinity and Identity in London and New York* (2001 ed.). Regne Unit. Palgrave MacMillan.

¹⁴ Morgan, J. (2017). *When Chickenheads Come Home to Roost: A Hip-Hop Feminist Breaks It Down*. Ashland (EUA). Blackstone Audiobooks.

¹⁵ McRobbie, A. I Garber, J. (2000). *Feminism and Youth Culture* (2ª ed.). Regne Unit. MacMillan.

¹⁶ Guevara, N. (1996). *Women Writin' Rappin' Breakin'*, a *Droppin Science: Critical Essays on Rap Music and Hip Hop Culture*. Filadèlfia. Temple University Press.

¹⁷ Kramer, N. I Cooper, M. (2005). *We B-Girlz. From Here To Fame*. (1ª ed.). Nova York. POWERHOUSE.

¹⁸ Ródo-de-Zárate, M. (2013). *Gènere, cos i sexualitat: La Joventut, l'experiència i l'ús de l'espai urbà*. Barcelona. Racó. En línia: <https://raco.cat/index.php/Papers/article/view/263728/351231> [última consulta: 11/06/2022]

¹⁹ Pérez, T. (2017). *Arte urbano, graffiti y activismo feminista. Un recurso para Educación Social*. Universidad de Valladolid, Palencia. En línia: <https://uvadoc.uva.es/bitstream/handle/10324/28477/TFG-L1669.pdf;jsessionid=0FAEC09B3ACC07E69649ADB198A6C493?sequence=1> [última consulta: 12/06/2022]

²⁰ García, Belén (2018) *La calle como espacio artístico de mujeres: la writer y la street artista. Dossiers feministes*, n.º 23, pp. 125-141. En línia: <https://raco.cat/index.php/DossiersFeministes/article/view/355795> [última consulta: 3/05/2022]

²¹ Mailer, N. I Naar, J. (2009). *The Faith of Graffiti*. It Books.

²² Castleman, C. (1984). *Getting Up: Subway Graffiti in New York*. Cambridge (EUA). The MIT Press.

Charmin 65, Barbara 62 o Eva 62 en tot el seu contingut. En el mateix any es publica *Subway Art*²³ de Martha Cooper i Henry Chalfant, un document d'història fotogràfica sobre el succés del graffiti a Nova York en el qual la presència femenina també és gairebé absent. També és el cas de *The art of getting over*²⁴ de Stephen Powers, el qual menciona a moltes dones graffiters però solament a través de la subordinació a les seues relacions sentimentals amb homes (parelles de, germanes de, etc.). Pel que fa a les publicacions realitzades a Espanya, tenim recursos com *Arte urbano. Una antología ilustrada*²⁵ de Magda Danysz – el qual estudia la definició del graffiti entesa com una disciplina de l'art urbà - o *El alfabeto del graffiti de la A a la Z*²⁶ de Woshe – el qual fa un repàs històric del fenomen, però finalment se centra en l'estudi de l'evolució dels estils tipogràfics -.

Per últim, tot i que el panorama bibliogràfic no és molt abundant en aquest àmbit, també hem d'esmentar algunes fonts que tracten explícitament el fenomen del graffiti de manera més localitzada. Alguns d'aquests recursos són el cas de *Arabic graffiti*²⁷ de Pascal Zoghbi – on es porta a cap una mostra exhaustiva sobre l'estil del cal·ligraffiti així com descriu el context artístic de l'Orient Mitjà – o *Street Art Africa*²⁸ de Cale Waddacor – on retrata l'escena del graffiti al llarg de tot el continent africà -. Pel que l'esfera espanyola, tenim exemples com *Pioneros del graffiti en España*²⁹ de Gabriela Berti i *Los nombres esenciales del arte urbano y del graffiti español*³⁰ de Mario Suárez.

1. El graffiti: orígens i definició

Graffiti (grafits):

*Inscripció o dibuix sobre murs o altres suports d'espais públics. Els seus motius responen a l'expressió política o ideològica, l'exhibició de la personalitat d'un individu o d'un grup o a la intenció decorativa. Propis dels grups marginals de les grans urbs, als anys vuitanta hom començà a valorar-los com a expressió plàstica amb entitat pròpia (...).*³¹

2.1 Precedents i context històric

La paraula "graffiti" - provinent del grec γράφειν (graphein) que significa 'escriure' - és la forma plural del terme italià "graffito"³² (dibuixar), i el seu naixement es remunta a la necessitat de donar nom a les inscripcions descobertes a l'arquitectura de l'Imperi Romà. Aquesta arcaica herència etimològica ens demostra que el graffiti no és un fenomen exclusiu de l'era contemporània, sinó que l'acte de plasmar i escriure sobre els murs és una pràctica mil·lenària que ha existit des de l'inici de les civilitzacions. Des de les pintures rupestres, passant pels 'graffitis' pompeians del 60-79 d.C.³³ amb inscripcions a l'estil de *Gneo Alleo hic erat* (Gneo Alleo va estar aquí), fins a arribar als nostres dies amb firmes com *Lady Pink was here*, podem contemplar com el graffiti és i ha estat una eina essencial d'expressió social al llarg de la història. No es comença a utilitzar el concepte de graffiti tal

²³ Chalfant, H. I Cooper, M. (2016). *Subway Art*. Regne Unit. Thames & Hudson.

²⁴ Powers, S. (1999). *The Art of Getting over: Graffiti at the Millennium* (1.ª ed.). EUA. St Martins Pr.

²⁵ Magda, D. (2022). *Arte Urbano. Una antología ilustrada*. Barcelona. Promopress.

²⁶ Woshe (W.). (2019). *El alfabeto del graffiti de la A a la Z*. (1ª ed.). Barcelona. Promopress.

²⁷ Zoghbi, P., Karl, D. I Hawley, J. (2011). *Arabic Graffiti* (1ª ed.). Berlin. From Here to Fame GmbH.

²⁸ Waddacor, C. (2020). *Street Art Africa*. Regne Unit. Thames & Hudson.

²⁹ Berti, G. (2009). *Pioneros del graffiti en España*. València. Universitat Politècnica de València.

³⁰ Suárez, M. (2011). *Los nombres esenciales del arte urbano y del graffiti español*. Barcelona. Lunwerg Editores.

³¹ Gran Enciclopèdia Catalana (Redacció agència Gran Enciclopèdia Catalana) (2022). *Graffits* | *Enciclopèdia.cat*. En línia: <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/graffits> [última consulta: 20/12/2022]

³² Magda, D., op. cit, p. 12.

³³ Ross, L. (2019). *The Graffiti of Pompeii: Poems (English Edition)*. Adelaide Books LLC. p. 34.

com l'entendem actualment fins al 1965, any en el qual brota el graffiti a Filadèlfia i Nova York, la llavor que farà créixer tot un moviment arreu del món.³⁴

Mars de botigues, cotxes, marques, anuncis i una immensitat de cartells publicitaris inunden els carrers de les ciutats dels EUA a finals dels anys seixanta, un període de llums per a la consolidació de les dinàmiques de consum del sistema capitalista, però també replet d'ombres i foscor. Mentre les classes altes vivien el 'somni americà', la comunitat afroamericana estava patint els horrors d'una economia paralitzada i una manca de drets socials. Davant la situació, aquestes decideixen organitzar-se al crit dels líders Rosa Parks, Martin Luther King i Malcom X per tal de reivindicar una vida millor i lluitar contra el racisme encara latent, fet que va donar els seus fruits amb l'aprovació de la Llei dels Drets Civils (1964) i la Llei del Dret al Vot (1965). Això no obstant, la repressió va tornar amb la violència policial, l'empresonament dels caps del moviment Black Panthers Party i els assassinats de M. K. King i Malcolm X. En conseqüència, les classes mitjanes i baixes es van veure obligades a marxar a viure a la perifèria davant la forta desocupació i la instauració d'un nou urbanisme centralitzat al servei del capital, tot creant barris marginals replets de ràbia i misèria. Exiliades irlandeses, italianes i jueves, immigrants de Sud-amèrica que escapaven de la precarietat i la comunitat negra dels EUA, van anar a parar als suburbis de Nova York i Filadèlfia, una fusió que va comportar la confrontació entre bandes afro-americanes i hispanes que batallaven per conquerir els barris desolats.³⁵

Tenint en compte l'arribada dels nous mecanismes de comunicació visual instaurats per la publicitat imperant (tanques publicitàries, senyals de trànsit, logotips, etc.), les comunitats reprimides van absorbir tàcitament aquest nou llenguatge per tal d'expressar-se a l'únic espai amb el qual s'identificaven: el carrer.³⁶ La precarietat i l'anul·lació de la identitat d'aquestes comunitats hereves d'una llarga història d'esclavatge, foren els detonants que van conduir a les primeres escriptores de graffiti a expressar-se a través dels murs de Filadèlfia a partir de l'any 1965³⁷. Així i tot, als anys setanta aquesta pràctica va expandir-se cap a Nova York gràcies a reestructuració de la connexió de les xarxes ferroviàries entre ambdues ciutats. Mentre a Filadèlfia el graffiti s'anirà debilitant ràpidament, a Nova York prendrà una gran força fins a convertir-se en la seu del graffiti, amb orígens a finals dels seixanta (1967) a Washington Heights, barri ubicat a l'Illa de Manhattan.³⁸

2.2 Definició del graffiti des d'una perspectiva feminista

Tot aquest panorama històric, doncs, va propiciar la consolidació de la definició d'aquest nou art encara efervescent. De la mateixa forma, van ser moltes les dones que van començar a adherir-se a aquesta subcultura ja des dels anys més inicials. Uns exemples ben clars són les artistes Lady Pink (1964), Michele62 (1950), Bàrbara 62 (1952) o Eva62 (1955). Així doncs, aquestes dones - entre moltes altres graffiteres que les van seguir darrerament - van ser de les primeres que van llaurar el camí cap a la conceptualització del graffiti a través d'una mirada femenina i dissident.³⁹

'Per mi el graffiti és la història. (...). Una de les coses més boniques del graffiti és la seua puresa. L'escriptura del graffiti en si no és sexista, racista o classista. El graffiti és un joc al qual tothom pot jugar. Agafa un nom i mira què pots fer amb ell, aquestes són les normes. No existeixen els 'm'agrada' de les xarxes socials. Ningú mirarà les visites ni el saldo del teu

³⁴ Woshe (W.), op. cit, p. 8-9.

³⁵ W. (2018). *El alfabeto del graffiti de la A a la Z*. Promopress Editions. p. 12.

³⁶ Ibid, p. 14.

³⁷ Ibid, p. 9.

³⁸ Ibid, p. 12; 18.

³⁹ Ibid, p. 13.

compte bancari. Els teus companys de llit, el teu to de pell, el gènere: cap d'aquests factors és important. - Miss17 (Nova York, maig del 2017) ⁴⁰.

Seguint en la línia d'aquesta relectura del graffiti i com bé assenyala Miss17, el graffiti es tracta d'una pràctica que, *per se*, promou l'horitzontalitzat entre aquelles que el practiquen. Aquest fenomen es dona, en gran part, pel seu caràcter anònim (en la majoria de les ocasions), ja que, tal com prossegueix la mateixa artista, això permet que les artistes siguin "jutjades pel seu cos creatiu i no pel cos que habiten".⁴¹ Tanmateix, Miss17 continua dient que aquesta puresa del graffiti "no s'estén necessàriament a qui participa en aquesta subcultura", atés que el masclisme també hi és present⁴². Així doncs, podem entendre que el graffiti, d'arrel, és un mitjà artístic amb uns valors igualitaris i que lluita per la desaparició de les jerarquies, però són les dinàmiques de les pròpies persones del moviment les que generen el truncament amb la seua essència principal.

Altres artistes com Miller i Walsh, en una entrevista realitzada per l'autora Jessica Pabón, simpatitzen amb la descripció de Miss17, atés que defineixen el graffiti com 'l'única forma de l'art que realment transcendeix les fronteres socials', i com un element subversiu que defensa el qüestionament dels òrgans institucionals, la propietat privada, l'individualisme, el masclisme, el racisme... entre altres formes d'opressió.⁴³

'En el món del graffiti, l'únic pel qual una persona és jutjada és per la seua habilitat i actitud artística. No es considera ni l'ètnia, ni el gènere, ni la classe social, ni l'edat. Per mi, el graffiti representa una forma de transcendir instantàniament l'opressió governamental (i la seua ignorància), les barreres socials, racials i les possessions materials. També és una manera de formar part d'un moviment que connecta a persones de tot el món, independentment de les diferències personals'. - Miller i Walsh (Nova York, maig del 2017)⁴⁴

Entre totes aquestes 'fronteres' que esmenten, si ens centrem en la qüestió del gènere, altres escriptores de graffiti també han fet les seues aportacions al respecte. En un debat realitzat amb graffiteres com Lady Pink, Dona (1961), ClawMoney (1968) i Miss17 (1955) l'any 2004, aquestes reflexionaven sobre la relació entre el graffiti i la masculinitat, on afirmaven que el graffiti per als homes (cis) era una eina per afirmar la seua identitat masculina (conversa basada en la teoria oferida per la publicació *The graffiti subculture: Youth, Masculinity and Identity in London and New York* de Nancy Macdonald, 2001). Per tant, ara la pregunta és: **I què suposa el graffiti per a les dones?** Pregunta a la qual Lady Pink va contestar:

'Les dones graffiteres escullen l'escriptura del graffiti com una alternativa a aquelles lliçons obligatòries per a les dones que ens han inculcat sobre "restricció", càstig i repressió". - Lady Pink (Tucson, Arizona, 2004)⁴⁵

⁴⁰ Pabón-Colón, J. N., op. cit, 10-11. *'To me, the graffiti is the history. (...) For me one of the beautiful things about graffiti is its purity. Graffiti writing itself it is not sexist, racist, or classist. Graffiti is a game that anyone can play. Take a name, see what you can do with it, those are the rules. There are no "likes". No one counts the views or the balance of your bank account. Your bedfellows, skin tone, gender - none of these are important'.*

⁴¹ Idem.

⁴² Idem.

⁴³ Pabón-Colón, J. N., op. cit, 7-8.

⁴⁴ Pabón-Colón, J. N., op. cit, 7-8. *'In the world of the graffiti writer, the only thing that one is judged by is artistic skill and attitude. Race, gender, social class, and age of a writer aren't considered'. 'For me the graffiti represents a way to instantly transcend governmental oppression (and its ignorance), social and racial barriers, and material possessions. It is also a way to take part of a movement which connects people from all over the world, regardless of personal differences, in a way nothing else can'.*

⁴⁵ Ibid, p. 42. *'Graffiti grrlz (girls) choose graffiti writing as an alternative to those obligatory lifelong girl lessons in "restraint, punishment, and repression" '.*

Quan parla sobre aquestes “llicions per a les dones” està fent referència als comportaments que han estat socialment assignats a les dones (passivitat, amabilitat, delicadesa, tendresa...), els quals ella pretén extirpar en favor d'una forma expressiva definida per altres etiquetes com, per exemple, l'agressivitat, l'assertivitat o el desafiament. Així doncs, Lady Pink proposa l'art del graffiti com una forma de trencament amb els cànons a partir de l'ocupació d'aquests espais masculinitzats i a través de la llibertat d'expressió de gènere.⁴⁶

Aquesta reflexió conflueix amb el concepte del graffiti d'altres artistes actuals, com és el cas d'Hijes, un col·lectiu barceloní de dones i persones no binàries el qual hem tingut el plaer d'entrevistar:

‘Nosaltres utilitzem el graffiti per dir: ‘venim a pintar els carrers, rebutgem i venim a fer fora el concepte del graffiti masculinitzat, que ve pròpiament de valors com l'exaltació de l'ego i la confrontació’. Per tant, veiem el graffiti com una forma de donar veu a través de l'espai públic perquè existisquen més coses a part dels graffitis dels homes ‘matxis’ que es fan la guerra al carrer.’ - Entrevista realitzada per l'autora al col·lectiu Hijes (Barcelona, 16 de juny 2022).

3. El graffiti com a eina de reivindicació feminista

Una de les grans preguntes de la història de l'art ha estat la que Linda Nochlin encapçala en el seu llibre: *Why Have There Been No Great Women Artists? (Per què no han existit grans dones artistes?)*⁴⁷. Tanmateix, en el llibre *The graffiti subculture: Youth, masculinity and identity in London and New York*⁴⁸ de Nancy Macdonald, l'autora planteja que, en comptes de voler descobrir el ‘per què les dones no ho fan’, potser ens hauríem de qüestionar el ‘per què són els homes els que solen ocupar aquests espais’. Així mateix, hem volgut traslladar aquesta qüestió a una de les nostres companyes graffiters entrevistades:

‘Personalment, crec que l'espai públic (i el graffiti) ha estat sempre apropiat pels homes. Clar que les dones i altres gèneres no binaris anem pel carrer, compartim espais, però tot i això sempre hem d'anar amb peus de plom (sobretot a la nit): mirant per quins carrers és millor passar, per quins hi ha més llum o més gent... per si passés qualsevol cosa. I això, òbviament, també passa quan volem expressar-nos artísticament al carrer. Un exemple ben clar d'això són les places o altres espais de Barcelona: Plaça Universitat, la plaça dels Àngels del MACBA, els skateparks, els murs lliures de Tres Xemeneies... sempre estan replets de nois patinant i ocupant aquests espais tan àmpliament, mentre que nosaltres (almenys jo) em faria vergonya posar-m'hi a patinar o a pintar allí, perquè, inconscientment, m'estan dient que no és el meu espai i, òbviament, em sentiria molt jutjada’. - Maldita Rojilla. Entrevista realitzada per l'autora (Barcelona, 3 de maig 2022)

Per aquesta mateixa pregunta, a l'obra *Vision and Difference Feminism, Femininity and Histories of Art*⁴⁹, Griselda Pollock fa un repàs històric d'aquest fenomen on afirma que aquesta segregació de gènere envers l'espai es remunta a la configuració del *modus vivendi* urbà de la nova burgesia de l'època moderna. En efecte, la forma amb la qual s'utilitzava l'espai públic servia per a categoritzar les classes socials. A partir d'aquí sorgeix el concepte de *flâneur*⁵⁰, el qual és la personificació del privilegi de les classes benestants de moure's lliurement per la ciutat, passejar i deambular sense rumb pels carrers amb un rol observador. Però el *flâneur* solament feia referència a un personatge

⁴⁶ Pabón-Colón, J. N., op. cit, 7-8.

⁴⁷ Nochlin, L. Op. cit.

⁴⁸ Macdonald, N. (2001). *The Graffiti Subculture: Youth, Masculinity and Identity in London and New York*. Palgrave MacMillan.

⁴⁹ Pollock, G. (2003) [1988]. *Vision and Difference... Op. cit.*

⁵⁰ Benjamin, W I Baudelaire, C. (1973). *Lyric Poet in the Era of High Capitalism*. Londres, New Left Books. Capítol II, “The Flâneur”, p. 36.

exclusivament masculí, la qual cosa deixava a les dones - tant burgeses com proletàries - fora de l'esfera pública.⁵¹ Dècades més tard, Janet Wolf inventa la versió femenina *flâneuse*⁵², terme el qual reinterpretarà també l'autora Laura Elkin per reivindicar la capacitat de les dones per moure's i participar activament a l'espai urbà com una forma d'intervenir en la mateixa reorganització d'aquest.⁵³

Aquesta reflexió està estretament enllaçada amb el que una altra autora, Maria Rodó-de-Zárate, ens ve apuntant amb el seu estudi, on afirma que l'espai públic està protagonitzat per homes perquè, històricament, les dones han estat relegades als espais domèstics per cuidar de la casa i dels fills.⁵⁴ Aquest binomi home-espai públic/dona-espai domèstic fruit del sexisme, doncs, és un dels motius pels quals el graffiti - com a pràctica urbana que és - ha estat entès socialment com un espai destinat per al poder masculí i per a la construcció de la identitat dels homes entesa com a heroica i capaç d'assumir tasques perilloses, brutes i il·legals com el graffiti. Al mateix temps, aquests paràmetres configuren el que significa la 'feminitat', la qual ha estat assignada a l'ocupació dels espais privats.⁵⁵

*'(...) El dominio público se convirtió también en un ámbito de libertad e irresponsabilidad, si no es que hasta de inmoralidad. Esto, desde luego, significaba cosas diferentes para los hombres que para las mujeres. Para ellas, los espacios públicos así construidos representaban un riesgo constante de perder la propia virtud, de ensuciarse. Mostrarse en público y la idea de la desgracia estaban particularmente unidas. Para ellos, salir significaba perderse en la multitud y demandar respeto.'*⁵⁶

- **'Nancy Macdonald:** *Per què creus que hi ha més nois ocupant aquests espais?*
- **'Prime:** *Forma part de la imatge. Hi ha una intenció de voler ser un 'mascle' o Superman, un superheroi. 'Ningú pot fer el que puc fer, ningú podrà anar per on jo he anat.'*⁵⁷

Segons l'estudi de Nancy Macdonald, aquesta visió ha conformat una visió del moviment del graffiti basat en el poder, la jerarquia i la competició, valors els quals responen clarament a les dinàmiques pròpies d'una guerra, on les *crew's* són els soldats, els esprais són empunyats com a pistoles i els murs 'bombardejats' de pintura representen els dominis conquerits.⁵⁸

- **'Lady Pink:** *És molt semblant a una guerra, tots amagant-nos amb roba fosca per la nit, aquest tipus de coses. Bombardejar (bombing) és com si els policies de fora fossin el teu enemic. Tu no saps que passarà, et persegueixen, t'arresten.'*⁵⁹

⁵¹ Cordero, K. I Sáenz, I., Op. cit, p. 264-166.

⁵² Wolf, J. (1985). *The Invisible Flâneuse: Women and the Literature of Modernity. Theory, Culture and Society* (2): 37-47.

⁵³ Elkin, L. (2016). *Flâneuse. Una paseante en París, Nueva York, Tokio, Venecia y Londres*. Barcelona. Malpaso.

⁵⁴ Rodó-de-Zárate, M. (2013). «Gènere, cos i sexualitat: La Joventut, l'experiència i l'ús de l'espai públic urbà». *Papers*, 98(1), pp. 127-142. En línia: <http://www.raco.cat/index.php/Papers/article/view/263728/351231> [última consulta: 14/07/2022]

⁵⁵ Macdonald, N., Op. cit. p. 96, 100-101.

⁵⁶ Cordero, K. I Sáenz, I., Op. cit, p. 264.

⁵⁷ Macdonald, N., Op. cit. p. 101. 'Nancy: *'Why do you think blokes are so into it?'* Prime: *'It's part of the image. There's the macho thing to it, the Superman, superhero thing is very much prominent, 'No one can do what I can do, no one can go through what I've gone through.'*

⁵⁸ Macdonald, N., Op. cit. p. 116.

⁵⁹ Ibid, p. 108. *'It's a lot like a war, everyone sneaking around in dark clothing at night, that kind of thing.'* *'To go bombing, it's like the cops on the outside are your enemy. You don't know what's going to happen, you get chased, get arrested'*

Aquest caràcter bèl·lic del graffiti, com hem vist, ha estat socialment atribuït a un afer masculí. Emperò, aquest fenomen entra en un estat de xoc quan són les dones les que adquireixen aquestes actituds (com la violència, la il·legalitat, la confrontació, etc.).⁶⁰ Aquest fet és recollit pel terme *'feminist masculinity'*⁶¹ (masculinitat feminista) creat per Jessica Pabón. Remet a l'ús de trets reconeguts com a masculins per mitjans feministes (construcció de comunitat, autoempoderament i suport), la qual permet una escissió entre la subordinació de l'expressió del gènere amb el binarisme home-dona, però al mateix temps cal recalcar que aquest fenomen és fruit del rebuig de la feminitat i de la persistència d'un codi dominant patriarcal.⁶²

- **'Nancy MacDonald:** *Has dit que moltes de qualitats que es necessiten per fer graffiti són tradicionalment masculines?'*
- **'Lady Pink:** *Sí, i vaig haver d'adoptar-les. Havia de ser més agressiva i vestir-me com un noi per ser acceptada.'*⁶³

Així doncs, podem observar com el terme de 'masculinitat feminista' de Jessica Pabón representa la necessitat de les dones de poder tenir accés als cercles del graffiti per tal de ser reconegudes, ja que, 'mentre els homes pinten graffitis per demostrar que són homes, elles han de demostrar que no són dones'⁶⁴. Per tant, podem concloure que la presència de les dones pintant els carrers i fent graffitis és un acte de resistència feminista, perquè, per una banda, trenca amb els patrons establerts de la masculinització de la pràctica del graffiti i, d'altra banda, permet abraçar la complexitat de l'expressió del gènere i aportar una mirada alternativa sobre la feminitat.

'A nosaltres ens han criat des de la por, des del 'no voler molestar', ocupar poc espai (un altre exemple: el manspreading dels homes al metro), mentre que ells el fet d'ocupar els espais és sinònim d'autoritat i de marcar territori. Per això crec que el simple fet d'apropiar-nos d'aquests espais ja és un acte polític.' - Maldita Rojilla. Entrevista realitzada per l'autora (Barcelona, 3 de maig de 2022)

El graffiti és una eina que sempre ha estat vinculada a la irreverència sistèmica, sobretot, pel seu caràcter majoritàriament il·legal i/o vandàlic. El graffiti, doncs, té una llarga història que està lligada a la lluita contra la repressió i això ho podem veure en espais com manifestacions, accions, vagues... on el graffiti juga un rol important, ja que és un medi a través del qual la població pot expressar les seues peticions. En el moviment feminista, doncs, el graffiti també ha estat essencial per manifestar tot tipus de reivindicacions polítiques: des de l'antifeixisme, antiracisme, la lluita LGTBQIA+, etc. Així doncs, el graffiti com a eina de reivindicació feminista sempre ha tingut un caràcter discursiu, però aquest cada cop aquest s'ha anat professionalitzant i confluint cap a una vessant més artística, la qual cosa podrem contemplar en aquest treball a partir de les artistes estudiades.

⁶⁰ Macdonald, N., Op. cit. p. 108.

⁶¹ Pabón-Colón, J. N., Op. cit. 46-48.

⁶² Idem.

⁶³ Macdonald, N., Op. cit. p. 130. Nancy: 'So would you say a lot of the qualities you need are traditionally masculine, macho?' Pink: 'Yes, I had to adopt all of that. I had to be an aggressive little thing and dress like a boy'.

⁶⁴ Pabón-Colón, J. N., op. cit., p. 43.

Accions feministes pel feminicidi d'Ingrid Escamilla a Mèxic. Febrer 2020.⁶⁵

Coetàniament, al naixement del graffiti, entre els anys seixanta i setanta, esclata la segona onada feminista als EUA, la qual fou crucial per donar resposta a l'opressió exercida sobre el gènere femení. Conseqüentment, es comencen a realitzar estudis feministes sobre la història de l'art (amb autores com les que hem conegut a través d'aquest treball), entre els quals s'instal·len consignes populars com "allò personal és polític", el qual qüestiona i desafia la segregació de gènere en la forma de relacionar-nos en l'àmbit públic i privat - tal com ja ens predicava Maldita Rojilla anteriorment -.⁶⁶

Endemés, es va iniciar un nou moviment propulsat per dones basat en la utilització de l'art com una eina de denúncia social, característiques pròpies del graffiti. Aquest corrent fou encapçalada per reivindicacions a favor de la visibilització i drets de les dones que foren dutes a terme, per una banda, a través de l'ús del cos com a instrument artístic (com la *performance*)⁶⁷ i, d'altra, a partir de l'apropiació de l'espai públic, com és el cas de les mobilitzacions o l'artivisme feminista.⁶⁸

L'artivisme es tracta d'un llenguatge que aposta per llibertat d'expressió, la desobediència i la provocació a través de mitjans artístics no convencionals, com bé poden ser l'art urbà o el graffiti.⁶⁹ Alguns exemples de dones que van sortir als carrers amb accions artivistes feministes a través de propostes urbanes foren el col·lectiu Guerrilla Girls, Jenny Holzer o Barbara Kruger, les quals treballen des del carrer, des de la paraula i l'estètica de les imatges publicitàries i dels mitjans de comunicació. Tot i que aquestes artistes no treballaven pròpiament des de l'art del graffiti, existeix una evident connexió, atès que, davant la cosificació de les dones i els estereotips que han sigut perpetuats per l'era del consumisme i la propaganda, el graffiti ha suposat una alternativa crítica per sobreviure a aquesta cultura visual⁷⁰. A continuació, la graffitera Maldita Rojilla ens ho explica:

⁶⁵ Latin US (Redacció Latin US) (17/02/2020). *Gobierno mexicano pide a feministas "con todo respeto" dejar de pintar paredes y puertas*. En línia: <https://latinus.us/2020/02/17/gobierno-mexicano-pide-feministas-no-pintar-paredes-y-puertas/> [última consulta: 28/12/2022]

⁶⁶ Cordero, K. I Sáenz, I. op. cit., 6.

⁶⁷ Luque, L. (2018). Graffiti e igualdad de género: la artista Icat y el proyecto educativo del IES Trassierra (Córdoba). *AusArt* 6 (1): pp. 74-75.

⁶⁸ Comunicar (Redacció revista Comunicar) (2018). *Artivismo feminista. El artivismo feminista como lenguaje actual de autonomía, resistencia, libertad, expresividad y desobediencia. Agenda 2030 e igualdad. Rompiendo moldes*. Revista Científica de Comunicación y Edición. Núm 57. Pàg. 2. En línia: <https://www.revistacomunicar.com/index.php?contenido=revista> [última consulta: 23/12/2022]

⁶⁹ Ídem.

⁷⁰ Luque, L, op. cit., p. 75.

‘Les ciutats no són més que un magatzem de persones treballadores i consumidores potencials dels productes i estímuls que ens inciten a comprar diàriament, ja sigui a través de la publicitat, la televisió, Internet, etc. Tot està basat en la imatge, la competència... I això es reflecteix en el graffiti. Normalment, cada graffitera té un tag o una imatge que la representa o la diferencia, igual que cada empresa té un nom, un logo i un estil distintiu; qui més ompli la ciutat amb la seua firma, més respecte guanya, igual que en el capitalisme importa més la quantitat que no la qualitat d’una producció; (...) Però la diferència rau en el fet que fent graffiti no volem vendre res, hem agafat el llenguatge que veiem cada dia davant de casa i l’hem utilitzat per dir: volem pintar, no volem ser les models dels cartells, volem ser actives, volem recuperar l’espai públic, volem expressar la nostra identitat, volem deixar de ser un número, volem ser persones, volem explorar la nostra creativitat, volem molestar al sistema. Aquí és on apareix el caràcter reivindicatiu. I sobretot crec que això es veu més en el cas de les dones, perquè no existeix tant aquest ‘voler estar al top de les millors graffiteres de la ciutat’, perquè entre totes creem xarxes i ens recolzem, i per tant aquí és quan hi ha una intenció - conscient o inconscient - pedagògica i de sororitat feminista.’ - Maldita Rojilla. Entrevista realitzada per l’autora (Barcelona, 3 de maig de 2022)

En aquest sentit, el graffiti com a eina de protesta feminista, no solament aporta una mirada política, sinó que també educativa, i aquestes dues s’enllacen en la configuració del nostre imaginari individual i col·lectiu⁷¹. Per aquest motiu, des de la història s’ha vist com un pas endavant en la lluita feminista el fet que les dones s’apropien dels murs de les ciutats, igual que el naixement de *crew’s* no mixtes o la creació de xarxes de resistència per pintar espais de manera segura.

‘Veure un graffiti pintat per alguna noia, per mi ja és un mèrit per a la lluita feminista, sigui un tag, sigui una il·lustració o un text. A Barcelona el graffiti està molt latent i pels barris sempre et trobes pintades de col·lectius o assemblees feministes, o bé el tag d’alguna col·lega/col·legue, i això em posa molt contenta, perquè penso: tan de bo, gràcies al meu graffiti o el de les meues amigues, alguna altra noia/noie li entre la curiositat d’endinsar-se en el món del graffiti. Veure, tenir i crear referents dones i no binàries és essencial per educar-nos des de la igualtat.’ - Maldita Rojilla. Entrevista realitzada per l’autora (Barcelona, 3 de maig de 2022)

Com podrem veure en el proper apartat a través de les experiències d’algunes escriptores d’arreu del món, existeixen moltes formes de reivindicar la lluita a través de l’art del graffiti: ja sigui de forma implícita o explícita, a través de l’anonimat o, per contra, de l’exaltació del gènere, a través de colors, missatges, personatges... entre molts altres codis que han transformat el graffiti en una eina de reivindicació social feminista.

---

⁷¹ Luque, L, op. cit., p. 75.

4. Artistes

4. 1 Mujeres Creando

Mujeres Creando és un nom que sempre ha ressonat pel meu cap. De fet, és un dels pocs referents que coneixia dintre del món del graffiti. Quan penso amb elles, les primeres paraules que em venen al cap són: llibertat, sororitat i valentia. Tres qualitats que anhelo i que m'encoratgen a seguir 'creixent' en una lluita que hi cabem totes, igual que elles segueixen 'creant' - com bé diu el seu nom - i ocupant els espais que són nostres. - Autora.

Context

El graffiti a Sud Amèrica va fer-hi un salt en aquesta direcció a mitjan dècada dels vuitanta, de la mà d'artistes com Nina - la primera escriptora de graffiti de Brasil -, seguida de Jana Joana i Waleska. A Rio de Janeiro l'activitat va ser més tardana, concretament, a partir del 2000 amb la figura d'OM i Mieu. Altres pintades les podem trobar a Xile i Veneçuela amb les peces d'ACB i Pian, mentre que a Bolívia podem gaudir de les accions feministes de Mujeres Creando, un dels col·lectius més rellevants, el qual coneixerem a continuació.⁷²

Orígens

'Locas, alteradas, rebeldes, desobedientes, subversivas, brujas, de calle, graffiteras, anarquistas, feministas. Lesbianas y heterosexuales; casadas y solteras; estudiantes y oficinistas; indias, cholas, birlochas, y señoritas; viejas y jóvenes; blancas y morenas, somos un tejido de solidaridades; de identidades, de compromisos, somos mujeres'. - Maria Galindo, 1999.⁷³

Així és com es defineixen les membres de Mujeres Creando, un col·lectiu que va néixer l'any 1992 a La Paz (Bolívia) amb una clara voluntat de denunciar les desigualtats socials des d'un pensament feminista heterogeni i amb una concepció anarquista del poder.⁷⁴ El seu objectiu és lluitar per la descolonització a partir de la despatriarcalització, atès que entenen el patriarcat com el sistema generador de totes les opressions.

Mujeres Creando naix en un període en què la societat boliviana estava sent transformada per l'arribada del neoliberalisme. Les forces populars estaven derrotades i el rol de les dones en espais polítics d'esquerres continuaven repercutint les lògiques patriarcal. Per això senten la necessitat de generar un discurs propi amb el qual poder-se identificar i desmontar el discurs de gènere instaurat.⁷⁵

⁷² Ganz, N. Op. cit. p. 16.

⁷³Alonso, R i Rabossi, C. (2014). *Acción Urgente. Argentina, Bolívia, Brasil, Chile, Paraguay, Perú, Uruguay*. Capítol: *Mujeres Creando*. Fundación Proa. Pp. 178-185.

⁷⁴ Alonso, R; Garzón, M. T.; Romero, B.; Rosa, M. L. (25/06/2021). *Mujeres en acción. Costuras Urbanas, Mujeres Públicas, Mujeres Creando, La Perrera, m.a.m.* Fundación Proa. p. 57-58. En línia: https://issuu.com/proafundacion/docs/mujeresenaccion_23junio [última consulta: 25/10/2022]

⁷⁵ Caballero, B. R. (2019, 29 diciembre). Mujeres Creando. El cuidado como maniobra ecológica de re-existencia. *Arte y políticas de identidad*, 21. p. 67-69. En línia: <https://revistas.um.es/reapi/article/view/416731> [última consulta: 24/10/2022]

'Éramos pocas y al mismo tiempo teníamos, por un lado, el cuestionamiento de la izquierda de los movimientos populares y, por otra, estaba la derecha la cual había generado un conjunto de ONGs dirigidas a las mujeres para que las mujeres populares se convirtieran en el soporte del modelo estructural político vigente'.- Maria Galindo, 1999.⁷⁶

Imatge. Mujeres Creando.⁷⁷

A partir d'aquesta ferma base política, el col·lectiu s'organitza de manera autogestiva en els seus espais de diàleg, el centre feminista La Virgen de los Milagros i el Centro Virgen de los Deseos, en els quals consten d'una emissora de ràdio, una cooperativa periodística, entre altres espais com el Café Carcajada - la seu de reunions graffiters -.⁷⁸

Ni artistes ni activistes

Elles mateixes no es consideren artistes (perquè relacionen aquest terme amb un art blanc, patriarcal i colonial) ni activistes, sinó 'agitadores de carrer'. Elles parlen de la defensa de la creativitat com a arma de resistència i de transformació social, per aquest motiu treballen des de l'art dels marges - com el grafiti - per tal de trencar amb la història de l'art universal i hegemònica que les allunya del pensament creatiu.⁷⁹

'No estamos repitiendo a cuatro teóricas europeas, tenemos algo que decir'.

- Maria Galindo, 1999.⁸⁰

'No somos activistas, porque tampoco hacemos cosas políticamente correctas'. -

Maria Galindo, 1999.⁸¹

Per a elles l'espai públic és el camp en el qual s'identifiquen, atès que històricament les dones obreres bolivianes són les que han sustentat l'economia del país. Tal com elles afirmen, els murs de la ciutat són 'les pissarres del poble' i les utilitzen per deconstruir l'esquerda entre el binomi espai públic-privat. Per tant, el grafiti és l'eina a la qual s'amaren per tal convertir-lo en una de les parts essencials de la seua identitat, ja que els permet convertir els carrers en espais quotidians i, ahora, desafiar els valors del sistema de l'art com l'autoria, la figura del geni creador, l'audiència, el mercat, etc.⁸²

⁷⁶ Alonso, R; Garzón, M. T.; Romero, B.; Rosa, M. L. Op cit. p. 57.

⁷⁷ Modelos para armar (Redacció articles web) (17/06/2017). *Mujeres Creando*. En línia: <https://modelosparaarmar.wordpress.com/2010/06/17/mujeres-creando/> [última consulta: 8/01/2023]

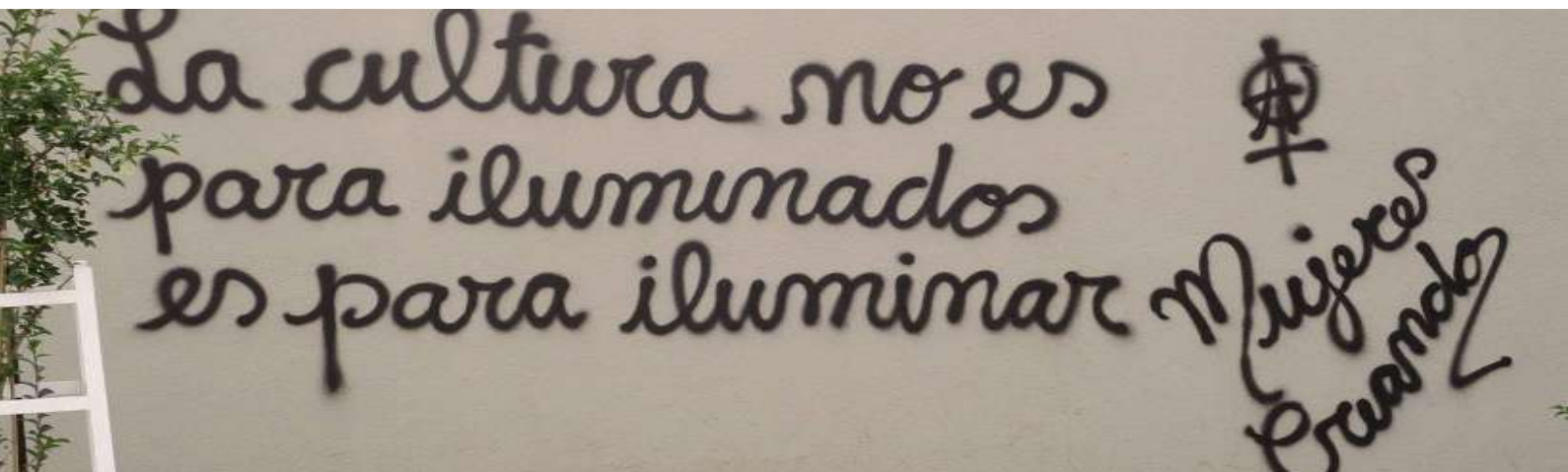
⁷⁸ Alonso, R; Garzón, M. T.; Romero, B.; Rosa, M. L. Op cit. p. 57.

⁷⁹ Ibid. P. 58.

⁸⁰ Idem.

⁸¹ Idem.

⁸² Idem.

Imatge. Mujeres Creando.⁸³

Una tipografia per a totes

Les seues pintades es caracteritzen per l'ús d'un llenguatge poètic i sarcàstic que es plasma per mitjà de frases espontànies amb connotacions clarament polítiques - amb interpel·lacions directes -, acompanyades de la seua firma característica amb el símbol anarco-feminista. És interessant com aquesta intencionalitat irònica i satírica també apareix en les peces de Hate Lovers, però en el seu cas no ho fan a través de la poesia com Mujeres Creando, sinó a través de la contraposició entre els seus missatges provocadors amb una imatge afable la qual estudiarem pròximament amb més detenció.

El mètode de treball de Mujeres Creando es basa en una tipografia simple - amb una intenció de ser llegible i accessible per tothom per tal d'allunyar-se d'un llenguatge elitista - i amb una lletra lligada que busca la proximitat i representar la igualtat del treball manual amb l'intel·lectual.⁸⁴

'La forma expresa el contenido y el contenido, al mismo tiempo, crea las formas'. -

María Galindo, 1999.⁸⁵

Així doncs, aquest col·lectiu pren la paraula i la poesia com a eix troncal de la seua obra, cosa que les diferencia de la resta d'artistes que estudiarem, ja que totes acostumen a treballar a partir de la il·lustració i una tipografia pròpia del graffiti nord-americà. Tanmateix, Faith47 també utilitza el recurs de les oracions i els missatges per manifestar les seues reivindicacions socials per mitjà d'una cal·ligrafia simple i entenedora (més pròxima al cal·ligraffiti), cosa que les connectaria. Emperò, Faith47 fa servir aquest recurs com un acompanyament a les imatges i no com a punt principal com Mujeres Creando. Els coneixements del col·lectiu bolivià sobre graffiti provenen del moviment d'esquerres, però elles van decidir crear el seu propi estil, ja que volien allunyar-se del graffiti oficial repetitiu, masculista i homòfob, per això també renuncien a l'anonimat, quelcom poc convencional en aquesta escena. Aquest codi personal té una voluntat d'embellir la ciutat, però no des d'una estètica occidental, sinó des d'una bellesa percebuda com *'alegria, qualitat de vida, plaer, justícia social i solidaritat entre comunitats'*.⁸⁶

⁸³ Alonso, R; Garzón, M. T.; Romero, B.; Rosa, M. L. Op cit. 56.

⁸⁴ Idem.

⁸⁵ Ibid. p. 2.

⁸⁶ Ibid. p. 68-71.

Les seues lluites

Tal com elles afirmen, el graffiti l'instrument a través del qual van organitzar les primeres accions com a col·lectiu, ja que és un acte vandàlic que els ha permès visibilitzar les seues idees, horitzontalitzar-les a partir de la invitació a la reflexió col·lectiva i a la desobediència de les dones.

Els fronts de debat que aborden els seus graffitis giren al voltant de les violències que travessa la societat boliviana, com la violència institucional, domèstica, sexual i racista, però també envien missatges d'esperança i comunitat.⁸⁷

Els temes més recurrents que tracten són les males praxis governamentals, el paper de les dones en les polítiques socialistes, la dificultat migratòria de les dones bolivianes i la precarietat laboral implementada per l'arribada del neoliberalisme i el sistema colonial. Pel que fa al tipus de denúncies que expressen, tot i ubicar-se en contextos diferenciats, Faith47 presenta bastants similituds amb el col·lectiu, atés que presenta una forta càrrega de reivindicació amb relació al racisme cap al col·lectiu panafricà, o els processos opressius i migratoris que ha hagut de patir la comunitat negra de Sud Àfrica (un exemple clar, l'obra *Estamos todos los que cabemos*, Harlem, 2015).

També trobem altres vindicacions vinculades a la violència masculista i la sexualitat. En aquest cas, podem veure com Mujeres Creando utilitzen simbologies i referents religiosos de manera sarcàstica per confrontar el discurs de l'Església catòlica, el qual posseeix un gran pes sobre el pensament col·lectiu de la població boliviana. Exposen temes candents sobre la maternitat, la despenalització de l'avortament, l'educació sexual, la sobirania dels cossos, la prostitució, entre altres eixos.⁸⁸

Tot i que l'espai urbà és el seu espai de confort, també han treballat en biennals d'art, museus i galeries. Davant la seua declarada oposició contra la cosificació de les obres i els discursos passius que generen aquests espais, Mujeres Creando decideixen entrar-hi per tal de provocar-los, qüestionar-los, 'parar-los-hi una trampa' a través del graffiti i altres pràctiques artístiques com la performance.⁸⁹

'El sistema del arte es así: Cuando no soy nadie como artista no les interesa, pero cuando cambio mi papel, el sistema se acerca a mí. Me trata bien y quiere que lo que yo hago entre en aquel espacio controlado'. - Maria Galindo, 1999.⁹⁰

Imatges. Mujeres Creando.⁹¹

⁸⁷ Alonso, R; Garzón, M. T.; Romero, B.; Rosa, M. L. Op cit. pp. 72-73.

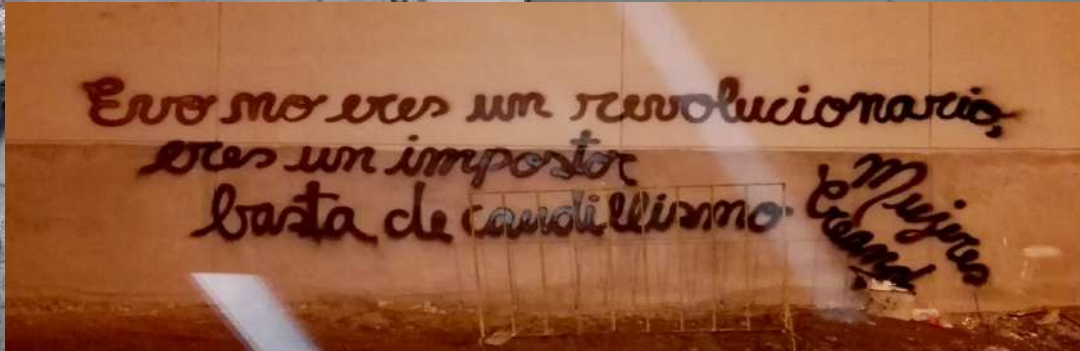
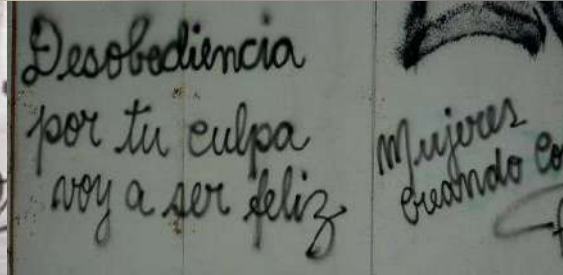
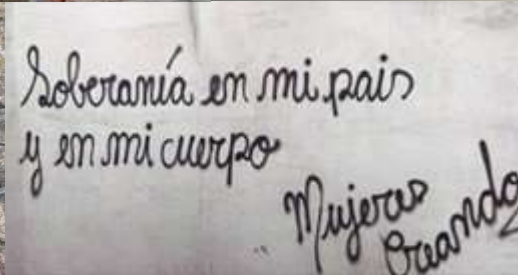
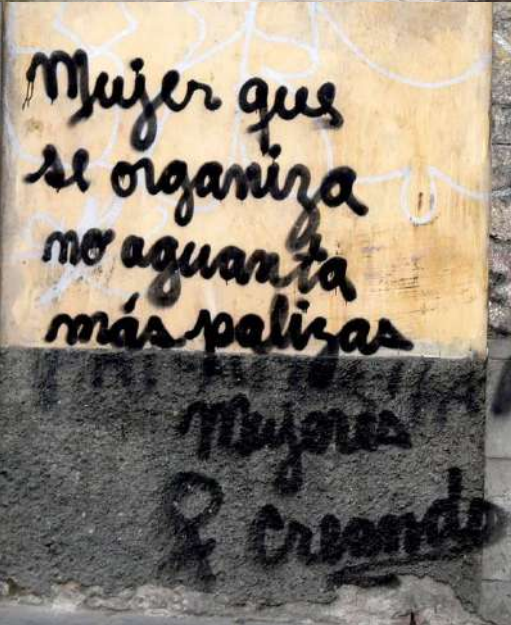
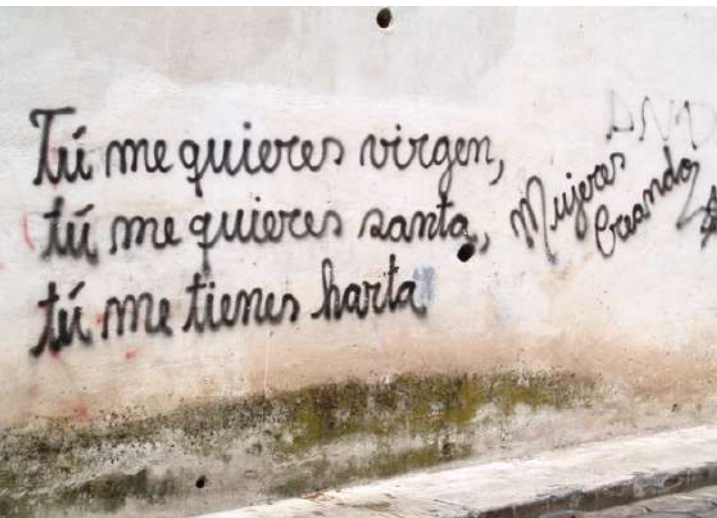
⁸⁸ Ibid. p. 72-73.

⁸⁹ Ibid. p.58.

⁹⁰ Ídem.

⁹¹ Ibid. pp. 12-13.

Imatges. Mujeres Creando. Mujeres Creando (2022). Acciones. En línea: <https://mujerescreando.org/>
[última consulta: 10/01/2023]

4.2 Faith47

Faith 47 és una de les artistes que m'ha ensenyat que el graffiti pot tenir una gran multiplicitat de formes i que no solament consisteix a omplir la ciutat amb tags, sinó que existeixen moltes altres maneres de comprendre'l, d'expressar-lo, de practicar-lo, perquè és i ha de ser lliure, igual que ho són els seus personatges que donen vida als murs de les ciutats. - Autora.

·FAITH·XLVII·

Context

El graffiti va arribar a Àfrica als anys noranta a partir dels llibres, revistes i vídeos a través dels quals cada regió va confeccionar el seu propi estil.⁹² El nord d'Àfrica va desenvolupar l'estil del 'cal·ligraffiti', el qual consisteix a convertir l'escriptura àrbiga en grans composicions estètiques.⁹³ A l'oest d'Àfrica el graffiti no és tan vist com una guerra de tags propi de les lògiques del graffiti instaurades a escala internacional, sinó que és entès com una eina de cohesió i de conscienciació ciutadana en la lluita per cuidar el medi ambient. Aquests valors tenen origen en els seus ancestres i el moviment Set Setal del 1980, el qual fomentava activament la neteja comunitària de les ciutats per al benestar social. Trobem casos similars a l'est i el centre del continent, on aquesta pràctica és un llenç per abordar temàtiques sociopolítiques, tot utilitzant la identitat i la tradició africana com a segell de referència.⁹⁴

Sud Àfrica es va convertir en la regió amb més activitat artística després de l'abolició de l'apartheid i l'arribada de la democràcia l'any 1994. La pintura sobre mur en aquest indret té una arcaica herència històrica, ja que fa milions d'anys ja existia una extensa genealogia femenina de dones que es dedicaven a pintar els murs de les seues cases amb patrons geomètrics amb l'estil tradicional Ndebele.⁹⁵ Però no podem parlar de graffiti fins al 1970 i 1980, període en el qual l'art urbà s'instal·la a Sud Àfrica. Tot i que en els seus inicis era un exercici minoritari, l'any 2000 va experimentar el seu apogeu amb l'absorció de la cultura Hip Hop i el graffiti de Nova York a través dels llibres i d'Internet.⁹⁶ Unes de les ciutats amb més presència de colors en els seus murs és Johannesburg - gràcies a artistes com Meth (2001) -, i la Ciutat del Cap, on trobem a Nardstar, el col·lectiu Ladybugs Crew (1988) i una de les màximes referents que coneixerem a continuació: Faith 47.

Orígens

Faith 47, també coneguda com a Liberty Du, és una artista sud-africana nascuda l'any 1979. Ja des de ben petita, Liberty Du era una apassionada per l'art i ella mateixa va obrir-se les portes cap al món artístic a través del graffiti, tot convertint-se en la primera dona escriptora de graffiti de Sud Àfrica. Així mateix, el seu llarg periple va començar l'any 1997, quan tenia 18 anys. En els seus primers passos es va dedicar a escriure la seua firma pels carrers, tal com havia après del graffiti nord-americà. Així doncs, els murs es van omplir de 'fe' - la traducció del seu nom -, i del número 47, el qual fa referència al teorema numerològic de la seua àvia.⁹⁷

⁹² Waddacor, C. P. 10.

⁹³ Zoghbi, P., Karl, D., & Hawley, J. (2011). *Arabic Graffiti*. From Here to Fame. Arabic Script & Calligraphy. Pp. 10-31.

⁹⁴ Waddacor, C. Op. cit. Pp. 8-16.

⁹⁵ Ibid. Pp. 224.

⁹⁶ Ibid. Pp. 224-227.

⁹⁷ Idem.

Mètode de treball

Faith47 acostuma a treballar en espais abandonats i il·legals, però la seua creixent fama li ha permès participar en la realització de grans murals en una gran quantitat d'edificis emblemàtics i museus, entre altres espais institucionals d'arreu del món.⁹⁸ Per tant, ens trobem amb una artista que treballa des de la il·legalitat, tal com treballen la majoria d'artistes d'aquest treball, com bé són Hate Lovers (que pinten en persianes, trens, mobiliari urbà, etc.), Mujeres Creando i Shamsia Hassani (que treballen majoritàriament en murs del carrer i façanes), però també en murs legals, com és el cas de Ladies on Wall i de Shiro en la majoria dels casos, la qual cosa estableix una fusió entre el graffiti i el muralisme. Un altre factor important en el seu mètode de treball és que, no solament es basta de l'esprai com a únic material possible per pintar graffiti, sinó que introdueix de manera innovadora altres instruments com bé poden ser altres tipus d'aerosols, tinta, pintura a l'oli i la tècnica del collage.⁹⁹ Aquesta versatilitat l'ha portat a convertir-se en una artista multidisciplinària capaç de treballar en qualsevol format - tal com fa a través de l'escultura, estampats, composicions immersives, etc. - i fusionar-lo amb el graffiti, quelcom que ens recorda a Shamsia Hassani, qui també trasllada el graffiti en altres suports, com el llenç i l'art digital. Un altre exemple pot ser el de Hate Lovers, el qual és format per integrants que provenen de diferents branques artístiques com el disseny gràfic, el tatuatge i il·lustració, trets dels quals es demostren a l'hora de pintar els seus graffitis.

Consolidació del seu estil

Amb 18 anys va començar a estudiar disseny gràfic, la qual cosa li va permetre conèixer professionalment el món de la il·lustració i la tipografia, dos dels elements que es convertiran en pilars fonamentals de la seua obra. A partir d'aquest fenomen, podem observar en ambdós àmbits que confecciona l'artista, s'evidencia com la seua evolució artística personal va comportar una escissió significant amb les línies del graffiti nord-americà que imitava a priori.¹⁰⁰

***'El graffiti es universal, tiene un significado global. En Sudáfrica se hace un graffiti muy tradicional, no como ocurre en América y Europa, pero quizás sí sea diferente en la energía que transmite la gente en sus graffitis.'*¹⁰¹**

A partir d'aquest fenomen, podem analitzar com l'artista experiència un canvi important en la configuració del seu estil, ja que crearà un univers espiritual i al·legòric completament nou a través dels seus personatges humans, naturals i animals tan característics, igual que Hate Lovers utilitza els animals per representar el seu enuig enfront de les desigualtats. Tot i aquesta semblança, totes dues treballen des d'enfocaments totalment diferents, atés que Fatih implementa com a segell distintiu de la seua obra el realisme i l'ús de tonalitats apagades, generalment basades en l'escala de grisos, sèpies i mats, les quals permeten focalitzar tota l'atenció al simbolisme que embolcalla cada peça.¹⁰² En canvi, Hate Lovers crea un nou món a través de personatges animats que s'allunyen del realisme de Faith47 i els remata amb pintures alegres i cridaneres.

⁹⁸ Faith XLVII (2022). *Faith XLVII. Biography*. En línia: <https://faith47.com/biography/>. [última consulta: 12/05/2022]

⁹⁹ Ídem.

¹⁰⁰ Ídem.

¹⁰¹ La opinión (Redacció articles de notícies La Opinión) (14/05/10). *El graffiti es universal, tiene un significado global*. A Coruña. En línia: <https://www.laopinioncoruna.es/coruna/2010/05/14/faith47-graffiti-universal-significado-global-25229446.html> [última consulta: 12/05/2022]

¹⁰² Faith XLVII (2022). *FaithXLVII. Biography*. Op. cit.

Pel que fa a les dites il·lustracions de Faith47, aquestes les veurem, molts cops, acompanyades de frases amb un gran contingut poètic, les quals emfatitzen les reivindicacions de l'artista. Inclús en algunes ocasions contemplarem com la paraula s'emancipa dels personatges i pren el protagonisme total, tal com succeeix a la sèrie de graffitis *The freedom charter* (Sud Àfrica, 2010), la qual destaca pels seus missatges de crítica social que impregnen els carrers de Sud Àfrica amb eslògans de grans dimensions.¹⁰³

Temes

L'eix vertebrador que unifica la seua obra és la voluntat de reivindicació social que s'hi amaga darrere de cada gota de pintura. En primer lloc, un dels seus punts de partida és el context polític sud-africà i mundial que l'envolta, a través del qual expressa les seues preocupacions més internes i denúncies socials. Aquest fenomen està lligat a la promoció de múltiples programes d'art enfocats en els drets humans a Sud Àfrica que tingué lloc a partir de la dècada dels 1990, context en el qual el graffiti local es trobava en un moment d'eclosió i expansió després de l'abolició de l'apartheid.¹⁰⁴

'Yo no diría que es mi musa porque parece casi una forma de objetivación. No, África es mi sangre. Soy una mujer y nací y viví la mayor parte de mi vida en el continente africano. Esto está inherentemente integrado en el tejido de lo que soy y, por lo tanto, es una gran parte de mi narrativa'.¹⁰⁵

Alguns dels temes més recurrents en les seues obres són la segregació racial, els processos migratoris, la precarietat, la reafirmació de la identitat panafricana, el tancament de fronteres, l'esclavitud negra, el colonialisme, etc.¹⁰⁶ Per aquest motiu moltes de les seues peces són encapçalades per personatges solitaris que personifiquen totes aquestes idees. Un exemple emblemàtic d'aquestes realitats és l'obra *Estamos todos los que cabemos* (Harlem, 2015), on l'artista parla dels patrons migratoris dels ocells per denunciar la imposició de fronteres imaginàries que divideixen la humanitat.¹⁰⁷ També podem trobar altres peces com *The freedom charter* (Sud Àfrica, 2010), on Faith47 pretén visibilitzar les demandes exigides pel poble africà en el context de l'apartheid a través de consignes populars com 'Tots hauríem de ser iguals davant la llei', 'El poble ha de governar' o 'Sud Àfrica pertany a aquells que hi viuen allí'.¹⁰⁸

'No hay países ni fronteras. La tierra no pertenece a nadie. Somos visitantes transitorios y debemos viajar como queramos'.¹⁰⁹

Aquesta cita ens trasllada al que Shamsia Hassani reclama en algunes de les seues peces com la següent, on mostra un món unit sense les fronteres que també rebutja Faith47, a partir de la imatge de Pangea.

Imatge. Shamsia Hassani.¹¹⁰

¹⁰³ Faith XLVII (2022). *The freedom charter, Sudáfrica, 2010*. En línia: <https://faith47.com/the-freedom-charter-street-art/> [última consulta: 12/05/2022]

¹⁰⁴ Waddacor, C. Op. cit. P. 227.

¹⁰⁵ Fernández, R. (21/11/2019). Faith XLVII: 'África es mi sangre'. Wiriko. En línia: <https://www.wiriko.org/artes-visuales/faith-xlvi/> [última consulta: 12/05/2022]

¹⁰⁶ Street Art Bio (2020). *About Faith47. Biography*. En línia: <https://www.streetartbio.com/artists/about-faith47-biography/> [última consulta: 12/05/2022]

¹⁰⁷ Faith XLVII (24/12/2020). *Estamos todos los que cabemos*. Faith47 Street Art. En línia: <https://faith47.com/estamos-todos-los-que-cabemos> [última consulta: 12/05/2022]

¹⁰⁸ Faith XLVII (2022). *The freedom charter....* Op. cit.

¹⁰⁹ Faith XLVII (24/12/2020). *Estamos todos los que....* Op. cit.

¹¹⁰ Shamsia Hassani (2022). Graffiti and Murals. En línia: <https://www.shamsiahassani.net/murals> [última consulta: 12/05/2022]

Si continuem amb l'exemple de Shamsia Hassani, ella és una de les altres dones que recorre a les seues arrels - en el seu cas, Afganistan - per plasmar-les en el seu art com Faith47. Més concretament, treballa sobre el context bel·licista amb el qual es troba actualment el seu país, i ho fa amb l'objectiu de crear un espai de reflexió i de consciència col·lectiva sobre la seua realitat que, al cap i a la fi, està fortament connectada amb el passat colonialista i racista del que Faith47 ens parla. No obstant, Faith47 aplica un llenguatge molt més metafòric a través dels seus personatges. Tot i que podem trobar que Shamsia Hassani també utilitza instruments musicals per representar al·legòricament la veu silenciada de les dones del seu país, generalment utilitza uns codis molt més literals que Faith47, ja ubica els seus personatges en ciutats bombardejades, ensangonades i en pobles derruïts per la mateixa guerra. Un altre punt que les reuneix és el camí discursiu utilitzat, atès que totes dues exposen la realitat política dels seus països desde la tristesa i la impotència, però també aporten una visió d'esperança i de fe per un futur millor.

Ad Pacem (Cincinnati, EUA, 2019) és un altre exemple significatiu. Es tracta d'obra immersiva realitzada de la mà de l'artista sud-africana Inka Kendzia. A través de la figura d'Irene - deessa de la mitologia grega que personifica la pau -, aquesta obra representa l'anhel per la llibertat d'expressió, la cerca del pacifisme i la creació de xarxes col·lectives per fer front a l'opressió governamental.¹¹¹ Amb relació a altres lluites que aborda, observem que l'artista estableix una forta confluència entre la naturalesa i l'espiritualitat. Faith47 pinta el formigó de les ciutats amb animals salvatges i de plantes per recordar-nos la part més aborígen i primitiva de l'ésser humà vinculada a la Terra.¹¹²

'Hay una ironía inherente en recrear la natura al cemento, de manera que la serie es un recordatorio nostálgico de lo que hemos perdido, pero también es un intento de reintegrarlo en el presente'.¹¹³

Aquesta filosofia l'ha conduït a desenvolupar un gran esperit ecologista que manifesta en multiplicitat d'obres. És el cas de *Llibertad* (Cozumel, 2015)¹¹⁴ i *Landfill Meditation* (Sud Àfrica, 2015)¹¹⁵, dues obres a partir de la qual defensa l'erradicació de l'impacte negatiu del plàstic en el medi ambient. O també la sèrie *Medicinal flowers of Lebanon* (Beirut, Líban, 2021), on posa en valor el coneixement de les propietats curatives de les plantes.¹¹⁶

'El latido del corazón del océano, el planeta y el nuestro están profundamente entrelazados. Todos los seres vivos están conectados por estos polos antiguos. No podemos escapar de la naturaleza interdependiente de todas las cosas. Con el tiempo, lo que hacemos al planeta, en su turno, nos afectará'.¹¹⁷

Aquesta connexió entre la humanitat i la terra, també la podem veure en *Mujeres Creando*. Tot i que Faith47 parla des d'una concepció existencialista, *Mujeres Creando* estableix un vincle en la conquesta dels cossos de les dones amb la conquesta dels seus territoris indígenes, la qual ens porta a parlar d'una aproximació a una vessant de consciència ecofeminista.

¹¹¹ Faith XLVII (2022). *Ad Pacem*, Cincinnati, USA, 2019. En línia: <https://faith47.com/ad-pacem/> [última consulta: 12/05/2022]

¹¹² Faith XLVII (2022). *Faith XLVII. Biography*. Op. cit.

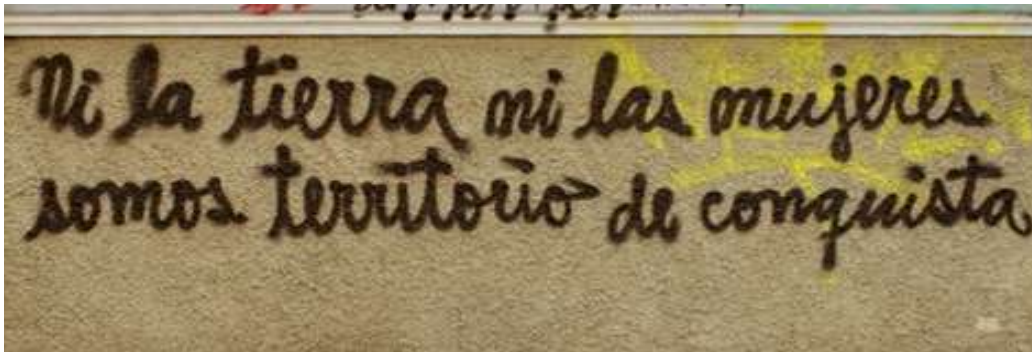
¹¹³ Faith XLVII (2022). *The Psychic Power of animals, USA, Ongoing*. En línia: <https://faith47.com/the-psychic-power-of-animals/> [última consulta: 12/05/2022]

¹¹⁴ Faith XLVII (2022). *Libertad*, Cozumel, 2015. En línia: <https://faith47.com/libertad/> [última consulta: 13/05/2022]

¹¹⁵ Faith XLVII (2022). *Landfill Meditation, South Africa, 2015*. En línia: <https://faith47.com/landfill-meditation-dane-dodds/> [última consulta: 12/05/2022]

¹¹⁶ Faith XLVII (2022). *Medicinal flowers of Lebanon, Beirut, Lebanon, 2021*. En línia: <https://faith47.com/medicinal-flowers-of-lebanon/> [última consulta: 12/05/2022]

¹¹⁷ Faith XLVII (2022). *Unearth, Napier, 2016*. En línia: <https://faith47.com/unearth-mural/> [última consulta: 12/05/2022]

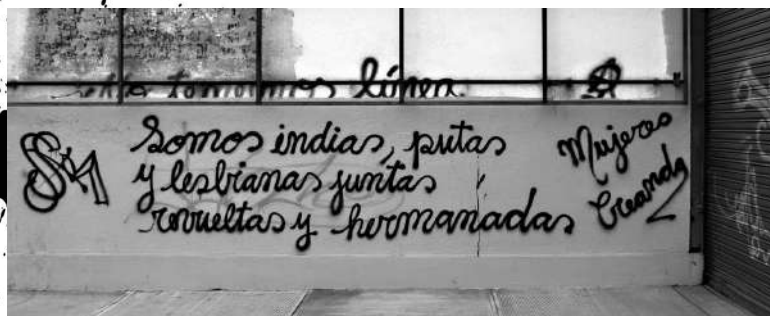

Imatge. Mujeres Creando.¹¹⁸

Un altre punt clau de la seua carrera artística, és la lluita pels drets de les dones, sobretot, en el context sud-africà. És per aquest mateix motiu que moltes de les seues obres són protagonitzades per dones a les quals els atorga un caràcter diví i honorífic com a forma de respecte. És el cas de *Gold Dust* (Johannesburg, Sud Àfrica, 2021), una peça que ret homenatge a les dones de la ciutat de Johannesburg per visibilitzar-les com a les heroïnes del poble.¹¹⁹

'La mujer que tiene que navegar por esta gran ciudad, con su cultura en auge y sus calles animadas. Quien tiene que ganarse la vida, dando apoyo a los otros, aunque mantenga la mente cerrada en sus sueños y capacidades. Quien se enfrenta a la lucha constante de mantenerse a salvo mientras se esfuerza por ser liberada e independiente. Esta mujer es nuestra heroína de Johannesburg.'¹²⁰

També podem trobar altres reivindicacions com els drets sexuals, com per exemple s'expressa al mural *Mon Coeur* (Lió, França, 2019), la qual simbolitza la lluita contra les malalties venèries com el VIH a través de la maternitat. I també trobem peces com *722-481 BC* (Manchester, 2016), la qual fa referència a la visibilització dels drets LGTBIQ+ (tal com també veurem amb *Hate Lovers* i *Mujeres Creando*) des d'un prisma existencial basat en la connexió dels éssers i el truncament cíclic de les societats.

Imatge. Mujeres Creando.¹²¹

¹¹⁸ Arte Versa (Redacció portal d'articles Arte Versa) (31/07/2022). *Mujeres Creando: a arte como forma de tecer solidariedades*. En línia:

<https://www.ufrgs.br/artevera/mujeres-creando-a-arte-como-forma-de-tecer-solidariedades/> [última consulta: 14/05/2022]

¹¹⁹ Faith XLVII (2022). *Gold Dust, Johannesburg, South Africa, 2021*. En línia: <https://faith47.com/gold-dust/> [última consulta: 12/05/2022]

¹²⁰ Ídem.

¹²¹ Mujeres Creando (2022). *Acciones*. En línia: <https://mujerescreando.org/> [última consulta: 12/05/2022]

Imatges. Faith XLVII (2022). Faith47. Street Art. En línia: <https://faith47.com/> [última consulta: 12/05/2022]

Faith XLVII. Cal·ligraffiti.

Faith XLVII. Cal·ligraffiti.

Estamos todos los que cabemos, 2015.

The Freedom Charter, 2010.

The Freedom Charter, 2010.

Ad Pacem, 2019.

Medicinal flowers of Lebanon, 2021.

Landfill meditation, 2015.

Gold Dust, 2021

722 - 481 BC, 2016.

Libertad, 2015.

Imatge. Shamsia Hassani. Afganistan.¹²²

4.3 Shamsia Hassani

'Perquè som una, perquè som totes, perquè hi siguem totes. Que aquesta unitat ha de ser plural. Perquè el discurs no ha de ser 'el discurs', han de ser 'els discursos', les històries, les lluites, les idees. Puix que hem d'anar a una i anar a per totes: això és el que m'ha ensenyat Shamsia Hassani.' - Autora.

Context

El graffiti s'estén pels territoris de l'Orient Mitjà cap a finals de la dècada dels noranta. En aquestes regions, va tenir lloc el naixement del cal·ligraffiti - una pràctica molt arrelada al desenvolupament estilístic de la cal·ligrafia -, el qual sorgeix d'un interès a fusionar l'essència de les fonts àrabigues convencionals amb una estètica més contemporània.¹²³

El 1980 apareixen els primers antecedents del graffiti, on trobem artistes pintant els noms de les botigues i restaurants, o bé decorant els camions amb frases i imatges tradicionals per atreure la bona sort.¹²⁴ El graffiti es converteix en un gran aliat de l'expressió social i la protesta política, sobretot en els països travessats per un marc bèl·lic. Països com Palestina, Líban, Iran, Síria, Sudan, Afganistan... així com els estats afligits per la Primavera Àrab¹²⁵, s'han convertit en els referents de la configuració del graffiti com a eina de militància i de resistència contra les forces d'opressió.¹²⁶ Aquest tarannà reivindicatiu també s'expandeix amb molta força en el moviment feminista com una eina de creació de discursos dissidents a través de la identitat de gènere. Algunes de les pioneres de l'art urbà feminista són Laila Ajjawi (1991, Jordània), Sarah Al Abdali (1989, Aràbia Saudí) o el col·lectiu *Women on Walls* (2013, Egipte). Avui, però, ens endinsarem en el món de Shamsia Hassani, una de les artistes fundadores del sorgiment del graffiti a Afganistan.¹²⁷

¹²² Women Working Art (Redacció articles web) (15/05/2021). *Shamsia Hassani*. En línia: <https://womenmakingart.org/art/shamsiahassani> [última consulta: 17/05/2022]

¹²³ Zoghbi, P., Karl, D. I Hawley, J. Op. cit. pp. 15-25.

¹²⁴ Ibid. pp. 43-49.

¹²⁵ Wiki (Redacció articles web) (s. d.). *Graffiti islàmic*. En línia: https://hmong.es/wiki/Islamic_graffiti [última consulta: 19/05/2022]

¹²⁶ Zoghbi, P., Karl, D. I Hawley, J. Op. cit. pp. 65-73.

¹²⁷ SantaBàrbara, C. (2020). *Street Art Arabic. Street Art en aras de libertad. Artistas urbanas en el oriente medio*. Universidad de Zaragoza. P. 527. En línia: <https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/38/38/41santabarbara.pdf>

Biografia

Shamsia Hassani és una artista refugiada afgana que va néixer l'any 1988 a Teherán (Iran) a causa del context de guerra afgano-soviètica que va finalitzar el 1992. A causa de la seua nacionalitat, no li van permetre estudiar arts a Iran. Tot i les adversitats, l'any 2006 ella i la seua família van marxar a viure al seu país d'origen i, finalment, va poder emprendre els seus estudis universitaris de Belles Arts i Arts Visuals a la Universitat de Kabul.¹²⁸ Anys més tard, va exercir de professora d'escultura¹²⁹ a la mateixa universitat. Tal com ella afirma, la seua carrera professional l'havia conduït cap a la vessant de l'art contemporani i cap a un estil basat en el realisme plàstic. Però cada cop els llenços se li anaven quedant petits, ja que li anava creixent una necessitat imperiosa de fer les seues pintures cada cop més grans, de tal forma que va decidir buscar altres formats per poder expandir les seues obres. En efecte, el desembre de 2010 va assistir a una classe de graffiti - impartida per l'artista Chu (Regne Unit) i organitzada per *Combat Communication* (Grup de defensa de les Arts)- que va tenir lloc a Kabul. Aquell primer contacte amb aquesta pràctica li va semblar una proposta molt interessant per poder mostrar les seues peces i, al mateix temps, per deselititzar l'accessibilitat de l'art posant-lo al servei de la ciutadania i la política.¹³⁰

'Després del taller vaig pensar que l'art urbà seria molt bo per a la nostra societat, perquè a Afganistan és molt millor presentar l'art a la gent posant-lo al carrer, perquè molta gent no es pot permetre anar als museus i galeries. I, al mateix temps, puc canviar la vista de la ciutat posant colors per cobrir els mals records de la guerra'.¹³¹

Igual que per a l'artista, el moviment del graffiti era una pràctica totalment nova a Afganistan i, per aquesta raó, la seua pràctica estava mal vista socialment. Això no obstant, Hassani va ser de les poques persones que va decidir introduir-s'hi plenament fins avui dia, tot convertint-se en la primera dona escriptora de graffiti del país. Després d'experimentar per primer cop amb un esprai, l'artista es va dedicar a organitzar el primer festival nacional de graffiti a Afganistan conjuntament amb l'organització d'art contemporani cofundada per ella al 2009 (*Berang Arts*).¹³² Gràcies al talent de Hassani i el seu interès de promoure aquesta cultura, l'artista ha pogut mostrar les seues obres arreu del món, des d'orient fins a occident.

Mètode de treball

En els seus inicis, Hassani pintava de forma il·legal sobre les façanes de les cases derruïdes de Kabul i espais abandonats (tal com fa Faith47), però actualment també pinta sobre murs legals i espais interiors. Per a realitzar les seues peces utilitza esprais, però - tal com ella mateixa afirma - els aerosols del seu país no són de bona qualitat i, per tant, per a retocar els detalls es basteix d'altres instruments com els pinzells acrílics. Un altre material que utilitza freqüentment són les plantilles, la qual cosa converteix la seua obra en un còctel de tècniques que fusionen l'art del graffiti amb el muralisme, cosa que ja hem vist anteriorment, per exemple, amb Faih47, qui també trenca amb els

---

[última consulta: 10/05/2022]

¹²⁸ Street Art Bio (Redacció articles web) (2020). *Interview: Shamsia Hassani*. En línia: <https://www.streetartbio.com/artists/shamsia-hassani/> [última consulta: 10/05/2022]

¹²⁹ Mujeres a seguir (Redacció articles de notícies) (03/09/2021). *La artista que il·lustra la opresión de las afganas. Shamsia Hassani es la principal representante del arte urbano del país*. En línia: <https://www.mujeresaseguir.com/cultura/noticia/1166898048715/artista-ilustra-opresion-de-afganas.1.html> [última consulta: 10/05/2022]

¹³⁰ *Creators (07/03/2016). Kabul's Female Graffiti Master | The Creators Project Meets Shamsia Hassani*. Youtube. En línia: <https://youtu.be/FsJc8li48Dc> [última consulta: 10/05/2022]

¹³¹ Vankin, D (03/03/2016). *See how graffiti artist Shamsia Hassani is giving Afghan women a voice despite the danger*. Los Angeles Times. En línia: <https://www.latimes.com/entertainment/arts/museums/la-et-cm-afghan-graffiti-artist-shamsia-hassani-20160301-h tml-snap-htmlstory.html> [última consulta: 10/05/2022]

¹³² Street Art Bio (2020). Op. cit.

codis dominants del graffiti de la Nova York dels anys setanta en favor de l'expansió del graffiti a partir d'altres formats artístics.¹³³

La cerca del color és una de les bases que caracteritzen la seua obra, ja que, com hem esmentat anteriorment, un dels seus majors propòsits és impregnar la ciutat de colors per tapar les marques de la ciutat desgastada per la guerra. Entre els colors que més hi destaquen trobem el blau i el porpra, dues tonalitats que vesteixen d'alegria a les dones que protagonitzen les escenes de l'artista.¹³⁴ Aquesta voluntat de donar bellesa a la ciutat és un punt de partida que ens pot sonar, atés que un dels pilars fonamentals de l'obra de Mujeres Creando també és engalanar els carrers per donar-los-hi vida.

'Puc canviar la vista de la ciutat posant-hi colors i, potser així, puc encobrir els mals records de la guerra' - Shamsia Hassani. Entrevista realitzada per Débora Vankin, 2016.¹³⁵

'Perquè per a nosaltres l'art que no es compromet amb la vida, no embelleix la vida, solament la maquilla, la decora, i el que nosaltres busquem amb el nostre art és embellir la vida; la vida de cada dia, donar ànim i solidaritat a les dones que lluiten contra el masclisme'. - Maria Galindo i Julieta Paredes, 1999.¹³⁶

Abans de treballar sobre el mur, l'artista prepara les seues peces en un llenç i sobre paper. Durant la guerra, l'artista acostumava a anar a pintar als carrers un cop cada sis mesos, atés que suposava un acte de gran perillositat per culpa dels bombardejos que patia el país. A causa de dites condicions del territori, l'artista va desenvolupar l'habilitat de treballar amb gran rapidesa en l'elaboració de les seues obres.¹³⁷

Les seues lluites

Des del moment en què va néixer, la vida de Shamsia Hassani sempre ha estat travessada per la política, per tant, ella entén l'art i el graffiti com una eina d'expressió reivindicativa necessària per a afrontar els problemes des de la simpatia, la bellesa i el positivisme. Aquest prisma és el que veiem reflectit en cadascuna de les seues peces, les quals tenen la voluntat de denunciar el context sociopolític global i afgà, però sempre partint des d'una visió enfocada en el canvi i l'esperança.¹³⁸ Per donar forma a tot aquest conjunt de valors, Hassani decideix personificar totes aquestes idees a través de la figura de les dones afganes, les quals s'han convertit en les principals protagonistes del seu treball. Així doncs, l'artista narra el seu discurs envers els esdeveniments històrics que ha hagut de patir a través d'aquest alter ego que, alhora, també representa la veu de totes aquelles dones silenciades durant la guerra i dintre del sistema patriarcal.¹³⁹

'Vaig canviar les meues imatges per mostrar la força de les dones, l'alegria de les dones. (...) Vull mostrar que les dones han tornat a la societat afgana amb una forma nova i més forta. No és la dona que es queda a casa. (...) És una dona plena d'energia, que vol començar de nou'

¹⁴⁰

¹³³ Street Art Bio (Redacció articles web) (2020). Op. cit.

¹³⁴ Ídem.

¹³⁵ Vankin, D (03/03/2016). Op. Cit.

¹³⁶ Alonso, R; Garzón, M. T.; Romero, B.; Rosa, M. L. Op. cit. p. 68-69.

¹³⁷ Vankin, D (03/03/2016). Op. cit.

¹³⁸ Creators (07/03/2016). Op. cit.

¹³⁹ Frank, P. (19/02/2016). *Afghanistan's First Female Street Artist Brings Hijabs And Feminism To City Walls*. Huffpost. En línia:

https://www.huffpost.com/entry/afghanistans-first-female-street-artist_n_56c26fd5e4b0b40245c79f3c [última consulta: 20/05/2022]

¹⁴⁰ Ídem.

Aquestes dones són representades amb una actitud empoderant i de resiliència davant les adversitats, de manera que trenquen amb la passivitat femenina establerta pels rols de gènere. També destaquen pels seus rostres, de vegades tristos, amb els ulls tancats i sense boca, trets que simbolitzen, per una banda, la previsió d'un futur replet de foscor i, d'altra, la manca de llibertat d'expressió. Això no obstant, l'artista els hi atorga el poder d'alçar la veu a través de la música, per aquest motiu moltes de les seues peces apareixen dones tocant - generalment, pianos i guitarres - com a forma de protesta.¹⁴¹ Un altre tret que les caracteritza és la seua vestimenta tradicional islàmica, ja que molts cops porten burca o hijab. A priori, l'artista explica que va començar pintant solament dones amb burca, atés que entenia el burka com un símbol representatiu de les dones, però més tard va decidir canviar-lo per un hijab. A més a més, els hi va afegir 'unes espatlles més punxegudes i una forma més forta'¹⁴² per tal de mostrar una imatge modernitzada de les dones.

'Penso que la llibertat no està a llevar-se el burca, és tenir pau. Inclús quan et lleves el burca, igualment seguiràs tenint molts de problemes, com per exemple que no podem estudiar ni educar, que no hi ha igualtat, que no podem prendre decisions. Si et lleves el burca, res canviarà.'¹⁴³

Aquesta manera de representar les dones i la seua paraula també és una forma de visibilitzar una realitat marginada per l'imaginari de la cultura hegemònica occidental, demostrant que la tradició no té per què ser un antònim de llibertat.¹⁴⁴ Tal com apunta el filòsof i comissari Erik B. Duckert, una altra diferència destacable entre el treball de Shamsia Hassani i el graffiti nord-americà és que: '*Shamsia vandalitza edificis marcats per la guerra, mentre que els graffitis occidentals vandalitzen edificis marcats per res*'.¹⁴⁵

El context bèl·lic d'Afganistan fruit de la imposició de l'Estat Islàmic en mans dels talibans, serà un dels altres temes recurrents. Shamsia Hassani ubica els seus personatges femenins en paisatges d'edificis enderrocats i envellits per la guerra, alguns cops difuminats pel fum de les bombes, d'altres tacats amb sang de les víctimes assassinades, com és el cas de l'anomenada *The old melody* (Los Angeles, 2015)¹⁴⁶, la qual fa referència als crits de les ànimes i el soroll de les bombes impactades a Kabul.

Imatge. *The old melody*, Los Angeles, 2015.¹⁴⁷

¹⁴¹ Reinoso, S. (25/08/2021). *Shamsia Hassani, la artista callejera afgana que se volvió viral pero no se sabe dónde está*. Clarín. En línia:

https://www.clarin.com/cultura/shamsia-hassani-artista-callejera-afgana-volvio-viral-sabe_0__MPnigsGk.html [última consulta: 22/05/2022]

¹⁴² *Creators* (07/03/2016). Op. cit.

¹⁴³ Ídem.

¹⁴⁴ B. Duckert., E. (10/10/2013). *She Is Afghanistan's First Street Artist, and She Might Actually Change Our Views*. Huffpost. En línia:

https://www.huffingtonpost.co.uk/erik-b-duckert/afghanistan-street-artist_b_4076320.html [última consulta: 22/05/2022]

¹⁴⁵ Ídem.

¹⁴⁶ Hassani, S. (2015). *The old melody*. Spray y acrílico sobre lienzo. Los Angeles: Seyhoun Gallery. En línia: <http://fervidal31.blogspot.com/2016/03/the-old-melody-de-shamsia-hassani.html> [última consulta: 22/05/2022]

¹⁴⁷ Ídem.

Aquests fets també són relatats a través d'altres peces on apareixen els talibans, amb una aparença ombrívola i terrorífica, la qual contrasta totalment amb els colors vius i la llum que enlluernen les dones afganes que lideren les seues peces.¹⁴⁸ Alguns exemples són l'obra *Nightmare* (2021), la qual representa la presa del control del país per part dels talibans, o *Death to darkness* (2021), la qual mostra quan els talibans tornaren a pujar al govern de Kabul.¹⁴⁹

Altres peces com la sèrie *Birds of no nation* (2017) estan dedicades a la necessitat de la societat afgana i iraquiana d'emigrar cap altres indrets com Europa o els EUA, on se'ls ha promés una vida millor, però que finalment no acaba sent així. Curiosament, Faith47 també aborda aquesta problemàtica per parlar del context sudafricà amb la obra *'Estamos todos los que cabemos'* (Harlem, 2015). Així doncs, des de contextos totalment diferents, ambdues artistes es troben en un mateix punt on al·ludeixen el periple de les aus per fer referència a la pèrdua d'identitat que suposa el procés migratori forçós que ha hagut d'experimentar la seua comunitat, així com ho han hagut de viure des de les seues pròpies carns.

'Les aus migren constantment per trobar menjar i refugi, no tenen nacionalitat perquè troben consol en qualsevol lloc segur. Això també ho veig en el poble afgà, que es mou d'un país a un altre en cerca de la pau i la seguretat. Pareix com si no tinguessin nació com aquests ocells. En aquesta sèrie, la dona està en una àrea nova i se sent desplaçada perquè res és seu i per això no encaixa'.¹⁵⁰ - Shamsia Hassani.

Imatges. Sèrie *Birds of No Nation*. 2017. Shamsia Hassani.¹⁵¹

¹⁴⁸ Ballester, I. (03/11/2021). *El grito visual de Shamsia Hassani*. Revista Académica Digital Voces y Saberes. Any 2021, núm. 03. p. 42. En línia:

<https://www.aragon.unam.mx/fes-pub/documents/revistas/rvs/rvysn3/el-grito-visual-de-shamsia-hassani.pdf> [última consulta: 23/05/2022]

¹⁴⁹ Mujeres a seguir (Redacció articles de notícies) (03/09/2021). Op. Cit.

¹⁵⁰ B. Duckert., E. (10/10/2013). Op. Cit.

¹⁵¹ Hassani, S. (2021). *Birds of No Nation*. En línia: <https://www.shamsiahassani.net/birds-of-no-nation.html> [última consulta: 23/05/2022]

Imatges. Shamsia Hassani. En línia: <https://www.shamsiahassani.net/murals> [última consulta: 27/05/2022]

Death to darkness (2021).

Nightmare (2021).

Birds of No Nation (2017)

Once upon a time (2021)

Imatge. Shiro. Japó.¹⁵²

4.4 Shiro

Quan vaig veure per primer cop un graffiti de Shiro pels carrers de Bushwick (Nova York), una energia pletòrica va començar a recórrer per dintre meu. Després d'investigar totes aquestes artistes a través dels llibres, per fi, vaig tenir el plaer de conèixer una d'elles en persona, més concretament, a la seua alter ego, Mimi. Recordo l'emoció que vaig sentir al pensar que aquell mur havia estat pintat per una de les meues referents: una eclosió de sentiments d'orgull, esperança, respecte i empatia embriagaren els meus ulls. - Autora.

Context

L'expansió del graffiti també va emigrar cap a algunes ciutats capitals asiàtiques com la Xina i el Japó. Pel que fa a la Xina, trobem artistes de gran nivell com poden ser Miss Lili i Redy, mentre que al Japó hi destaca Shiro1, escriptora de graffiti la qual estudiarem de manera exhaustiva en aquest capítol.¹⁵³ Centrant-nos, doncs, en el context japonès, el graffiti va presenciar el seu apogeu artístic entre els anys vuitanta i noranta amb l'arribada de les influències de Nova York i Els Àngeles. Això no obstant, el graffiti del Japó no es van dedicar solament a assimilar i plasmar l'estil nord-americà al peu de la lletra, sinó que es va fusionar amb la cultura asiàtica. Un exemple ben clar és la introducció dels personatges *anime* en la creació de peces de graffiti.¹⁵⁴ Un dels espais que va facilitar la profusió del graffiti fou l'estació Sakuragicho (Yohokama), la seu de l'art del graffiti japonès. Aquest punt de trobada va permetre crear una comunitat d'artistes que cada cop anava augmentant fins que l'escena es va estendre per tots els carrers de les ciutats, especialment Tokio. En conseqüència, les autoritats van dedicar-se a perseguir aquesta pràctica de manera contundent fins als nostres dies.¹⁵⁵ Així doncs, podem veure que l'escena del graffiti al Japó en qüestió, és una activitat minoritària, però cada cop s'està començant a subvertir la seua imatge vandàlica en favor de la revalorització de l'art urbà i les seues ramificacions.

¹⁵² Shiro (2021). *Shiro Biography*. En línia: <https://shiro1.com/> [última consulta: 30/05/2022]

¹⁵³ Nicholas, G. (2006). *Graffiti Woman...* Op. cit. Pp. 2-4.

¹⁵⁴ Vivero, L. (2012). *Murales y graffiti: expresiones simbólicas de la lucha de clases*. Ánfora, vol. 19, núm. 33. Caldas (Colombia). Pp. 76-78. <https://www.redalyc.org/pdf/3578/357834267004.pdf> [última consulta: 29/05/2022]

¹⁵⁵ ídem.

Biografia

Shoko Mikami - més coneguda pel pseudònim Shiro - és una escriptora de graffiti nascuda al Japó, concretament, a la província de Shizuoka. Ella és dissenyadora gràfica i de moda, directora d'art, escriptora de graffiti. Abans d'iniciar-se en l'àmbit artístic, Shiro treballava d'infermera al Japó. Aquest contacte constant amb persones que experimentaven el final de la seua vida li va servir d'aprenentatge per a adonar-se que la vida és limitada. Així doncs, aquest pensament la va inspirar per emprendre un nou viatge cap al món del graffiti, perquè, tal com afirma el seu lema de vida: *'Hem d'estimar la vida, viure-la al màxim, perquè estem existint ara mateix!'*¹⁵⁶

Imatge. Shiro. Nova York.¹⁵⁷

Es tracta de les artistes primerenques en empunyar un esprai al seu país, atés que l'any 1998 ja la trobem pintant les parets del seu barri per primer cop.¹⁵⁸ En aquella època, el moviment del graffiti era un fenomen inèdit i els materials per pintar eren molt cars, de tal forma que Shiro - igual que l'artista Shamsia Hassani - es va veure obligada a enginyar-se els seus propis estris per mitjà d'envasos de laca del cabell i aerosols per als mosquits.¹⁵⁹ Tot i les dificultats, Shiro va continuar pintant i millorant la seua tècnica, fins a arribar a participar en col·lectius del nivell d'Universal Zulu Nation (Japó, 1973), Stick-Up Girls (la primera *crew* femenina internacional creada l'any 2003) o The Death Squad (Nova York, 1970).¹⁶⁰

Tal com ella afirma, un dels primers estímuls que va rebre envers el graffiti i que la van impulsar a involucrar-se en aquest món, fou la pel·lícula *Wild Style* (1982). L'estil de l'escena novaiorquesa que s'hi plasma la van inspirar profundament, de tal manera que aquells personatges de la pel·lícula van passar a ser els seus primers referents, entre els quals destaca Part One de Harlem (Nova York, 1959). El seu interès fou tan accentuat que l'any 2002 va decidir abandonar la seua ciutat per començar un nou capítol de la seua carrera artística a Nova York.¹⁶¹ Inicialment, va dedicar-se a pintar sola pels carrers de la ciutat¹⁶², però el seu esforç va començar a ser valorat fins a arribar a convertir-se en una figura reconeguda internacionalment, la qual cosa la va conduir a colzejar-se i a pintar amb els artistes de la pel·lícula *Wild Style* que tant admirava.¹⁶³ Aquest bagatge és el que va

¹⁵⁶ Shiro (2021). Op. cit.

¹⁵⁷ Ídem.

¹⁵⁸ Nicholas, G. (2006). *Graffiti Woman...* Op. cit., P. 111.

¹⁵⁹ Powderzine (Redacció articles web) (s. d.). *Japanese B-girl in New York city. Shiro*. En línia: <http://www.powderzine.com/node/526> [última consulta: 29/05/2022]

¹⁶⁰ BronxNet (22/02/2018). *Open: Graffiti Artist Shiro*. YouTube. En línia: <https://www.youtube.com/watch?v=Kqb8Gmhvejs> [última consulta: 29/05/2022]

¹⁶¹ BronxNet (22/02/2018). Op. Cit.

¹⁶² Powderzine (s. d.). Op. Cit.

¹⁶³ BronxNet (22/02/2018). Op. Cit.

conformar el seu estil tan particular a través del qual va establir una confluència entre la cultura Hip Hop de l'escena de Nova York amb l'estètica japonesa.¹⁶⁴ Durant els anys posteriors fins a l'actualitat, Shiro es va dedicar a viatjar per més de vint països diferents, cosa que li ha servit per a impregnar-se de les influències estilístiques d'arreu del món. Amb el salt a la fama, ha exposat el seu treball en múltiples exposicions, on cal destacar la seua primera exposició individual que tingué lloc l'any 2010 a *Bakery* - una botiga de graffiti del Bronx -. Una altra exhibició rellevant fou 'It's Okay' a la galeria *WallWorks* de Nova York (2018)¹⁶⁵, la qual celebrava els vint anys de trajectòria professional com a artista urbana.¹⁶⁶

Mètode de treball

Shiro treballa sobre una gran diversitat de formats. Va començar pintant murs il·legals i trens, però anys més tard va anar consolidant el seu hobby en una professió, per tant, la majoria de la seua obra actual està realitzada sobre murs lliures, igual que Faith47 o Shamsia Hassani. La seua forma de treballar es basa a dissenyar un esbós de manera esquemàtica i després el trasllada al mur.¹⁶⁷ Habitualment, pinta de manera solitària, però també ha estat involucrada en projectes comunitaris com, per exemple, els tallers de graffiti que organitza per ensenyar aquesta subcultura a infants de barris marginals i dels guetos, una iniciativa que concorda plenament amb les dinàmiques impulsades per Ladies on Wall, les quals utilitzen el graffiti com a eina de cohesió social i d'aprenentatge.¹⁶⁸ La inquietud i els amplis coneixements de Shiro envers altres branques de les arts com la moda, la direcció d'art i el disseny gràfic, l'han portat a traslladar l'essència del graffiti en altres camps com el *body art*, el disseny de roba, d'escenaris teatrals, llibres, etc.¹⁶⁹

Imatge. *Body paint*. Shiro.¹⁷⁰

L'alter ego de Shiro

El seu nom artístic 'Shiro' significa en japonés 'llenç en blanc' i també simbolitza la puresa mental. Aquest pseudònim, doncs, és un sinònim del què ella pretén comunicar a partir del graffiti, ja que - tal com afirma l'artista - la seua obra és un instrument d'autoconeixement que li permet expressar qüestions com el gènere, la identitat, els seus orígens, etc. Per plasmar aquesta realitat, l'artista decideix donar vida a un personatge que es convertirà en la seua alter ego, la qual protagonitzarà totes les seues creacions: ella és Mimi.

'Crec que Mimi és el meu altre jo. Obtinc inspiració de tot, però sobretot ve del meu interior. Abans de pintar o dibuixar, em pregunto quin tipus d'emoció vull expressar a través del meu personatge i parlo amb ella. Em pregunto coses com qui és, què està pensant, com es sent, si està enfadada o feliç, etc.'¹⁷¹

¹⁶⁴ Shiro (2021). Op. cit.

¹⁶⁵ BronxNet (27/11/2018). *Shiro One's Solo Exhibition*. En línia: <https://www.bronxnet.org/your-bronx/articles/shiro-one-solo-exhibit/> [última consulta: 30/05/2022]

¹⁶⁶ Powderzine (Redacció articles web) (s. d.). Op. Cit.

¹⁶⁷ BronxNet (22/02/2018). Op. Cit.

¹⁶⁸ Few and Far (Redacció portal web) (2021). *Shiro*. En línia: <https://www.fewandfarwomen.com/shiro/> [última consulta: 30/05/2022]

¹⁶⁹ Shiro (2021). Op. cit.

¹⁷⁰ Ídem.

¹⁷¹ Powderzine (Redacció articles web) (s. d.). Op. Cit.

Mimi és l'encarnació d'una dona independent, amb un caràcter fort i amb convicció. Habitualment apareix acomplint activitats o postures que han estat socialment associades a un afer 'masculí'. Per exemple, en moltes ocasions la trobarem pintant un graffiti, conduint cotxes i motos, ballant Break Dance, punxant música, subjectant un altaveu sobre l'espatlla... I un llarg etcètera de pràctiques artístiques que són pròpies del llenguatge de la cultura Hip Hop. Aquesta representació també la trobem en algunes peces de Hate Lovers, les quals - des d'un bagatge plàstic totalment diferent del de Shiro - mostren la mateixa voluntat de donar veu a les dones del sector de la cultura urbana, concretament, del graffiti, com a forma d'emmirallar-se i de crear referents femenines en l'escena.

Imatge. Hate Lovers. Barcelona. ¹⁷²

Imatge. Shiro. Nova York. ¹⁷³

Aquesta herència de la cultura Hip Hop també és palpable a través de les actituds que presenta amb les seues postures provocadores i el seu vestuari. D'una banda, Mimi sol mostrar-se fumant, amb una mirada desafiant o imponent, amb els braços encreuats manifestant autoritat... I, d'altra banda, sol vestir amb pantalons amples de cintura baixa, joieria extravagant de grans dimensions com anells, collars de cadenes, arracades d'anella, complements daurats i brillants, tatuatges, vambes de marca, amb la gorra i la caputxa posades, etc. Pel que fa al seu físic, l'autora Jessica Nydia Pabón-Colón llegeix aquest personatge com una '*dona hipersexualitzada*' i defineix el seu cos com una còpia '*idèntica a la forma d'una ampolla de Coca-Cola amb llavis carnosos*'¹⁷⁴, comparacions que utilitza per denotar la sintonia entre la imatge del Mimi i els cànons de bellesa establerts per l'imaginari americà. Això no obstant, la particularitat del personatge de Shiro és que de tots aquests codis nord-americans en fa una fusió amb la cultura japonesa. Això es pot contemplar clarament per mitjà de la fisonomia dels personatges, la indumentària i la gesticulació. Així doncs, en altres ocasions veurem a una Mimi totalment diferent vestint amb quimono, amb pentinats i ornaments tradicionals, complements com paraigües de sol o ventalls. Per tant, aquest recurs també el podem contemplar amb l'artista Shamsia Hassani, la qual utilitza el burca i el hijab per vestir als seus personatges com a símbol identitari, però Shiro, a més a més, afegeix altres trets propis on podem veure a Mimi fent el signe de la victòria amb la mà o lluitant com una guerrera samurai, entre entre altres elements que posen en manifest els seus orígens. Tanmateix, l'artista no es restringeix a representar aquestes dues cultures solament, sinó que Shiro personifica altres ètnies, idees, creences, religions i les convergeix amb l'estètica Hip Hop. Per aquest motiu, en les obres de l'artista podem veure des de deesses orientals fent de B-Girls o de DJ, fins a dones guerreres japoneses pintant un graffiti.

¹⁷² Hate Lovers (2023). *The Hate Lovers. Urban Art*. En línia: <https://www.urbanart.barcelona/?portfolio=the-hate-lovers> [última consulta: 04/06/2022]

¹⁷³ Shiro (2021). Op. cit.

¹⁷⁴ Pabón-Colón, J. N., op. cit, pp. 34-35.

Si recuperem els personatges de Hate Lovers, el col·lectiu també realitza un treball profund per trencar amb aquests patrons i estigmes que giren al voltant del model dona 'perfecta o normativa' instaurat en la societat occidental. A tall d'exemple, en aquestes imatges apareixen representades diferents realitats: des de dones joves, grans, discapacitades, amb bigoti o sense, provinents de diferents cultures, protocols de vestimenta, etc. Per tant, tant Shiro com Hate Lovers ens pretenen apropar a una perspectiva interseccional i inclusiva on totes les realitats marginades tenen cabuda. La diferència rau en com exposen aquest mateix missatge. Curiosament, Hate Lovers recorre a un llenguatge propi de la cultura asiàtica (el Kawaii) des d'un context europeu, mentre que Shiro parteix d'uns estàndards occidentals per aplicar-los a la seua cultura. Al mateix temps, aquest fet ens demostra que existeix un interès per part de les dues artistes en compartir i fusionar les cultures per tal de difuminar la línia entre Orient i Occident, la qual cosa ens transporta a altres reivindicacions anti frontera realitzades per Faith47 (*Estamos todos los que cabemos*) o Shamsia Hassani (*Birds of No Nation*). Tal com afirma Jessica Nydia Pabón-Colón en el seu llibre, aquest eclecticisme que impregna les peces de Shiro - que podem aplicar al cas de Hate Lovers - té una clara voluntat d'unificar l'escena del Hip Hop a escala mundial. Per tant, la figura de Mimi es pot entendre com un símbol d'organització col·lectiva i de comunitat entre nacions però, sobretot, entre dones.¹⁷⁵

Imatge. Hate Lovers. Barcelona.¹⁷⁶

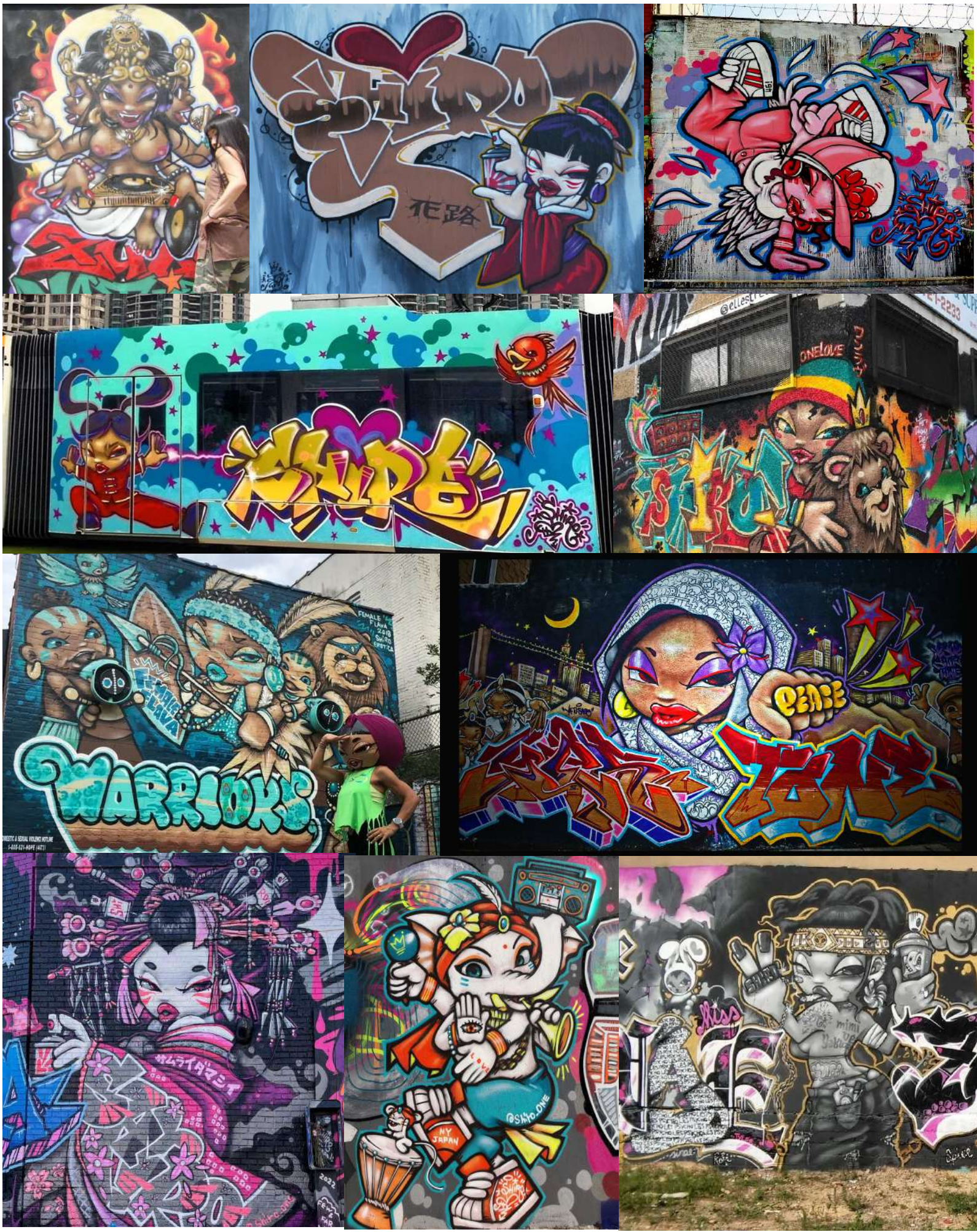
Imatge. Shiro. 2020. Brussel·les.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Pabón-Colón, J. N., op. cit, pp. 34-35.

¹⁷⁶ Hate Lovers (2023). Op. Cit.

¹⁷⁷ Shiro (2021). Op. cit.

Imatges. Shiro. Op. cit. En línia: <https://shiro1.com/gallery> [última consulta: 06/06/2022]

Imatge. Ladies on wall.¹⁷⁸

4.5 Ladies on Wall

Quan vaig conèixer a Ladies on Wall em vaig sentir molt connectada a elles, perquè, tot i la distància que ens separa, totes estem unides per la mateixa causa. Elles m'han ensenyat que no és necessari ser prop unes de les altres per lluitar conjuntament, l'important és fer art i crear xarxes entre nosaltres sense que res ens frene. - Autora.

Context

Mentre el graffiti estava incidint a Europa, també ho estava fent coetàniament a Oceania. Durant la dècada dels vuitanta, la cultura Hip Hop començava a repercutir per les ciutats, sobretot a les capitals com Sydney. En aquest període d'eclosió ja sorgeixen noms com, Rhyme, Chez, Thorn, Shaz, Skoda, Tash o el col·lectiu Girl Style. En altres escenaris com Victòria, el moviment era liderat pel col·lectiu Ladies Luv Hip Hop, mentre que la capital de Perth estava sent emplenada de graffitis de la mà de Mayhem. Altres noms coneguts que cal destacar són Krisy, Tiff, Aura, Lioness, Damsel (de Melbourne), Lace, Nish (d'Adelaide), Diva NZ i Mixery de Nova Zelanda. Aquest seguit d'artistes van formar part de la primera generació d'una extensa xarxa genealògica d'escriptores.¹⁷⁹ Respecte al panorama a Indonèsia, cal destacar que l'art urbà posseeix un caràcter subversiu - sobretot la branca del graffiti il·legal - i és una pràctica a la qual cada cop la podem trobar més presència de dones, atès que l'escena ha anat intensificant-se al llarg de les ciutats indonèsies, sobretot, a la capital de Jakarta. En aquest context, doncs, no ens podem deixar d'esmentar a la crew Ladies on Wall, un col·lectiu intercultural d'artistes urbanes que actualment està 'bombardejant' de colors les ciutats d'Indonèsia i Austràlia.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Margara, A. (11/01/2020). *Graffiti in Indonesia: Colors bloom in the concrete jungle*. Pacific Geographies. P. 5. En línia: https://pacific-geographies.org/wp-content/uploads/2020/01/PG53_Margara.pdf [última consulta: 06/06/2022]

¹⁷⁹ Nicholas, G. (2006). *Graffiti Woman*.... Op. Cit., p 2-4.

¹⁸⁰ Margara, A. Op. Cit., pp. 4-5.

Imatge. Bunga, membre de Ladies on Wall. Indonèsia. 2015. ¹⁸¹

Orígens

Ladies on Wall és una comunitat formada per artistes urbanes de més de deu ciutats diferents del sud-est asiàtic i amb una creixent xarxa ubicada a Austràlia. Una de les impulsores del col·lectiu és Bunga Fatia, la qual és considerada una de les dones precursors del moviment del graffiti a Indonèsia. Quan sols tenia 15 anys, es va sentir eclipsada pels murs pintats de la ciutat de Jakarta. En efecte, Bunga va realitzar el seu primer esbós i va traslladar-lo al mur en una exhibició de Tangerang. Més tard, The Rebel Dughters van convidar-la a una jornada de graffiti femení a Singapur i allí va poder conèixer de primera mà altres artistes del sud-est asiàtic. De la mateixa manera que Malícia, membre de la *crew* Hate Lovers, va sentir la necessitat de cercar altres dones dintre de l'escena del graffiti, Bunga Fatia, des de l'any 2010 fins al 2013, es va dedicar a pintar amb nois, atès que la presència femenina encara era minoritària en aquest sector, però al llarg de la seua trajectòria va anar descobrint i explorant més noms d'artistes dones com ADCTD (de Bandung), una de les primeres escriptores amb la qual va pintar.¹⁸²

'La comunitat d'arts de carrer a Indonèsia és similar a la d'altres comunitats. Que les dones facen graffiti (quan està dominat pels homes), es veu com una cosa única. Mostra que és possible fer coses que solen fer els homes. I a Indonèsia, això encara es considera estrany.' - Amanda, membre de Ladies on Wall. 3 de juny de 2019.¹⁸³

Una altra artista amb la qual va compartir els seus primers passos fou CIML, companya i amiga amb la qual va engendrar el projecte inicialment anomenat 'Thinking About Walls' i al que més tard canviarien el nom pel qual avui dia coneixem: 'Ladies on Wall'.¹⁸⁴

'Quan vaig tornar a Indonèsia, CIML, una grafitera local, em va convidar a pintar juntes. Era estrany que les grafiteres femenines es reunissen per pintar, perquè l'escena estava dominada - i encara ho està - per artistes masculins.' - Bunga, membre de Ladies on Wall. 3 de juny de 2019.¹⁸⁵

¹⁸¹ Margara, A (15/06/2016). *Ladies On Wall in Indonesia - Interview with graffiti artist Bunga*. Montana Cans Blog. En línia: <https://www.montana-cans.blog/ladies-on-wall-indonesia-interview-graffiti-artist-bunga/> [última consulta: 11/06/2022]

¹⁸² Tentry, J. (3/06/2019). *Ladies on Wall: The First Female Graffiti Artist Community in SEA. Reclaiming the streets through art*. B-Side. En línia: <https://b-side.city/post/ladies-on-wall/> [última consulta: 13/06/2022]

¹⁸³ Ídem.

¹⁸⁴ Ídem.

¹⁸⁵ Ídem.

Imatge. Ladies on wall.¹⁸⁶

El maig de 2014, totes dues van fer una crida a la recerca de dones del territori interessades en el graffiti amb l'objectiu d'establir noves xarxes i promoure aquesta pràctica artística entre el sector femení. Aquest fenomen tingué un gran significat, atés que es tractava de la primera jornada de graffiti femenina que s'organitzava a Indonèsia.¹⁸⁷ D'aquesta forma, van aconseguir aglutinar un grup de 9 dones de ciutats com Yakarta, Bandung i Tangerang. En vista d'aquest èxit, el 2015 es van organitzar unes altres jornades obertes a Bogor, on van congregar-se més de 18 artistes, entre les quals es va afegir la reconeguda Kare. Al llarg dels anys, aquesta xifra ha continuat creixent de manera considerable fins a arribar a convertir-se en la comunitat més gran de dones graffiters de tot el sud-est asiàtic gràcies a les més de 60 artistes que en formen part avui dia. A banda de pintar de forma col·lectiva, també organitzen diversos esdeveniments que giren al voltant del graffiti i de l'art urbà (ja sigui a través d'activitats, xerrades, trobades, jams, etc.), un afer que comparteixen conjuntament amb la tasca de Hate Lovers i Shamsia Hassani, les quals també organitzen i utilitzen aquests espais generats per tal de reflexionar conjuntament envers els rols i l'empoderament de les dones en el sector creatiu.¹⁸⁸

Estil

Com hem esmentat anteriorment, el col·lectiu està format per dones de multiplicitat d'indrets. Per tant, quan ens preguntem quin estil les caracteritza, podem dir que les seues obres destaquen, precisament, per la seua gran diversitat, la qual neix com a fruit de la multiculturalitat i la fusió entre el bagatge de coneixements artístics de cadascuna d'elles. Tanmateix, existeix una certa línia que travessa la majoria de les seues obres, que és la fusió entre l'art local i el nord-americà.¹⁸⁹ Per una banda, algunes d'elles estan especialitzades en el disseny de personatges, mentre que les altres provenen del llenguatge del Pop Art, cosa que es desvela a través del colorisme i l'animació que predomina en totes les seues peces. Així doncs, si una de les principals fonts d'inspiració és aquest corrent artístic provinent dels Estats Units, és impossible no establir una clara connexió amb els codis de la vella escola del graffiti de Nova York, els quals ja hem vist anteriorment, per exemple, amb Shiro o Hate Lovers amb la seua estètica i la tipografia Hip Hop.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Margara, A (15/06/2016). *Ladies On Wall in Indonesia...* Op. Cit.

¹⁸⁷Tentry, J. (3/06/2019). Op. cit.

¹⁸⁸ Ídem.

¹⁸⁹ Margara, A. (11/01/2020). *Graffiti in Indonesia...* Op. cit., pp. 4-5.

¹⁹⁰ Margara, A (15/06/2016). *Ladies On Wall in Indonesia...* Op. Cit.

Imatge. Bunga.¹⁹¹

Mètode de treball

La seua forma de treballar es basa en la creació de peces tant col·lectives com individuals. Pel que fa a les peces en grup, s'organitzen de manera que cadascuna duu a terme una secció de la peça fins que finalment aconseguen reunir tot el seu treball sota el nom o firma Ladies on Wall. Per tant, utilitzen el mateix sistema de treball que Hate Lovers, perquè quan realitzen graffitis grupals, podem reconèixer fàcilment l'estil de cadascuna: per exemple, els conills enfadats de Vegan Bunnies, els personatges femenins de Malícia, etc. Quan Ladies on Wall treballen de manera solitària en els esdeveniments que organitzen, cada artista desenvolupa el seu propi disseny i, habitualment, afegeixen la firma del col·lectiu com a símbol identitari. Així doncs, el *tag* de Ladies on Wall sempre està present en l'obra, alguns cops com a forma d'acompanyament tal com fan Mujeres Creando, i d'altres com a motor principal de l'obra, tret provinent del graffiti nord-americà i que hem vist amb Shiro i Hate Lovers.

'Sempre practico actualitzar el meu estil mirant altres obres d'art com les meues referències. Ho veig des de moltes perspectives perquè pugui trobar les meues pròpies perspectives com el tipus de lletra, els estils i el color. I després faig l'esbós, la modificació i el desenvolupo al meu propi estil. Pel que fa al tema, depèn del que estigue passant actualment a Indonèsia.'

Kare, membre de Ladies on Wall. 3 de juny de 2019.¹⁹²

Les seues lluites

Tot i l'eclecticisme que supuren les seues pintades, totes aquestes se sostenen sobre un mateix punt de partida: l'ús del graffiti com un instrument de reivindicació artística. Així doncs, entenen aquest moviment com una eina per teixir xarxes entre dones i per configurar un espai segur on poder expressar-se des de la sensibilitat col·lectiva, així com des d'una consciència de classe i de gènere, entre altres realitats que les travessen dia a dia.¹⁹³ Així doncs, observem que Ladies on Wall - a part de treballar notablement a partir de la visibilització de les dones en l'escena del graffiti a través del seu nom de 'dones en els murs' - practica el feminisme des d'una vessant més conceptual, idearia. És a dir, donen preponderància a l'organització femenina abans que a la representació explícita de la lluita a través de la pintura. Per exemple, Mujeres Creando plasma directament els seus reclams poètics al mur, Hate Lovers, Shamsia Hassani i Shiro posen el focus en la protagonització de les dones en les seues obres, mentre que Ladies on Wall, en canvi, treballen aquest propòsit per mitjà de la creació de sinergies femenines a Austràlia i Indonèsia.

¹⁹¹ Margara, A. (11/01/2020). *Graffiti in Indonesia...* Op. cit., p. 11.

¹⁹² Tentry, J. Op. cit.

¹⁹³ Ídem.

'Esperem arribar a més dones i empoderar-les perquè entren a l'escena de les arts de carrer. Perquè ens hem de ajudar mútuament, ja que compartir habilitats és una quelcom que sempre enriqueix la comunitat.' - Dark Joah, membre de Ladies on Wall. 3 de juny de 2019.¹⁹⁴

Una de les reivindicacions que expressen amb les seues praxis, és l'ús del hijab i l'opressió social encara latent cap a les dones que no l'utilitzen. Mentre que l'artista afgana Shamsia Hassani afirma que llevar-se el hijab no suposa ningun canvi per a la societat i que cal incidir en altres lluites com per exemple l'accés a l'educació, Ladies on Wall manifesta un altre tipus de posicionament envers aquesta qüestió, la qual cosa ens demostra que la riquesa del feminisme rau en la diversitat d'opinions i punts de vista que poden existir sobre una mateixa temàtica.

'Quan vaig començar amb el graffiti, encara era 'hijaber' (una dona que porta hijab). En aquest país, quasi totes les dones que porten hijab rebràn elogis per ser una bona xica. També està bé que les dones facin graffiti, sempre que vesteixin amb hijab. Era una artista molt coneguda amb hijab a Indonèsia, fins que me'l vaig treure. A partir de llavors, vaig començar a rebre molt males respostes'. - Bunga, membre de Ladies on Wall. 15 de juny de 2016.¹⁹⁵

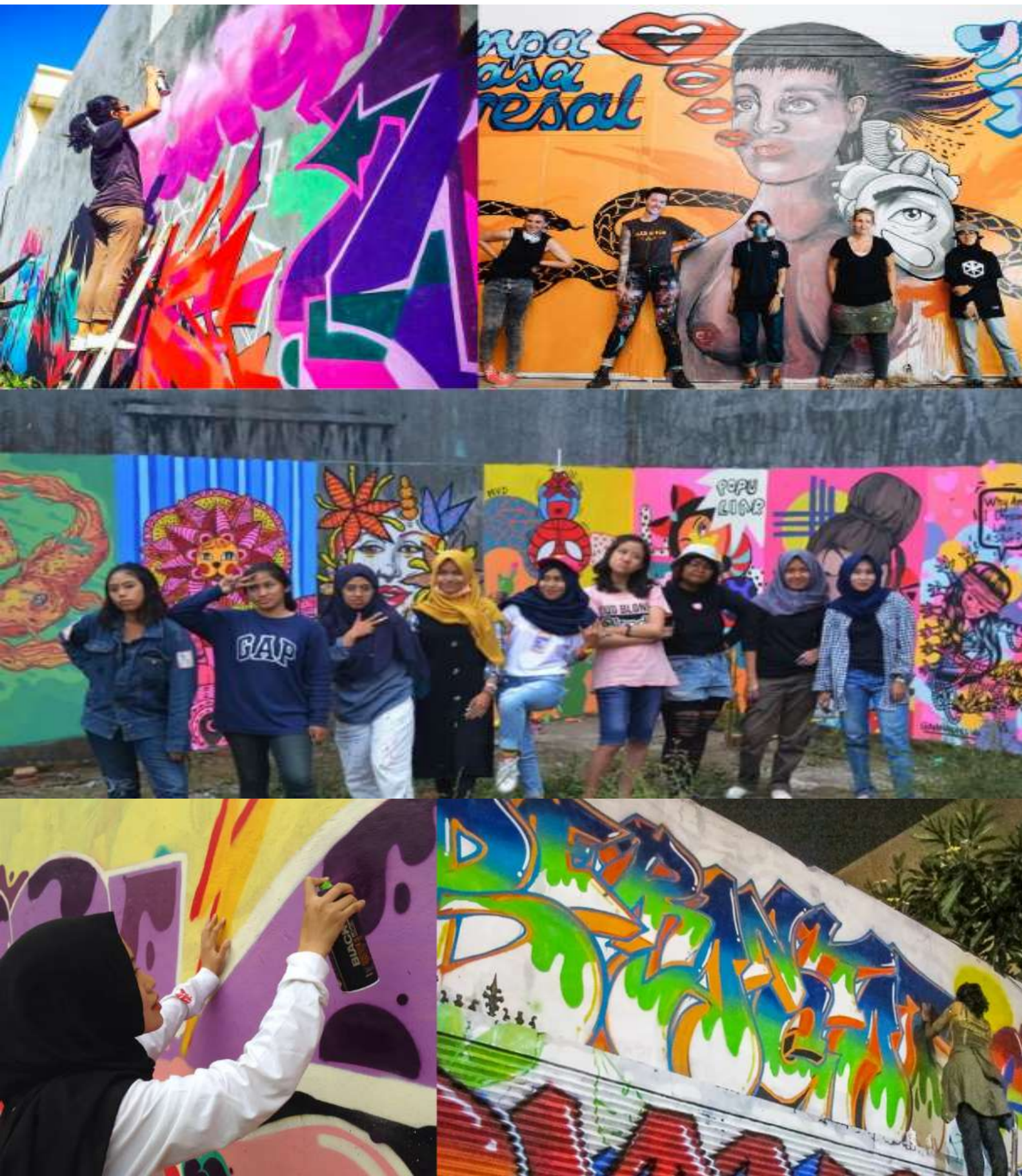
Imatges. Ladies on Wall. 2021.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Tentry, J. Op. cit.

¹⁹⁵ Margara, A (15/06/2016). *Ladies On Wall in Indonesia...* Op. Cit.

¹⁹⁶ Ídem.

Images. Ladies on Wall. Margara, A (15/06/2016). Ladies On Wall in Indonesia.... Op. Cit.

Imatge. Hate Lovers.¹⁹⁷

4.6 Hate Lovers

Per mi Hate Lovers són unes referents. És impossible no trobar-te un grafiti d'elles en alguna cantonada de Barcelona. Sempre m'acompanyen a través del seu art quan vaig caminant pel carrer, en bus, en metro o, inclús, amb tren. Les seues peces repletes de lluita m'omplien d'esperança, de motivació i de passió pel grafiti. - Autora.

Context

Amb la fi de la dictadura franquista el 1975, el panorama cultural i artístic del país explota amb l'arribada de nous corrents assedegats de llibertat, entre els quals neix el grafiti. Aquest fenomen no sorgeix de la influència directa de Nova York - ja que arribarà més tard, juntament amb el Hip Hop -, sinó que sorgeix espontàniament com a una necessitat d'expressió que beu dels moviments emergents més propers com la *Movida Madrileña* i el moviment punk. A partir dels noranta, les ciutats amb més presència de grafiti foren Madrid, Alacant, València, Sevilla i Barcelona, indrets on els murs prenen forma amb influències (ja) novaiorqueses, locals i d'arreu d'Europa.¹⁹⁸

Orígens

Hate Lovers és un col·lectiu de dones que provenen de diferents disciplines artístiques (des de la il·lustració, el tatuatge, l'art urbà, etc.) que han unit les seues forces i habilitats per pintar pels barris de Barcelona. Entre les participants trobem artistes amb noms reconeguts dins del moviment de la ciutat, tal com són Malícia, Numi, Vegan Bunnies, Crem, Mola Niña, Lysu, Hipie o Nena... Totes elles distingibles pel seu estil personal tan característic, la qual cosa també destaca en les seues peces grupals.¹⁹⁹

¹⁹⁷ *The Hate Lovers*. (s. d.). Urban Art. En línia: <https://www.urbanart.barcelona/?portfolio=the-hate-lovers> [Última consulta: 29/12/2022]

¹⁹⁸ Berti, G. (2009). Op. Cit., pp.13.16.

¹⁹⁹ Baygual, J. (1/05/2020). *The Hate Lovers. El grafiti desde la perspectiva feminista*. M-Arte y Cultura Visual. En línia: <https://www.m-arteyculturavisual.com/2018/05/08/the-hate-lovers-el-grafiti-desde-la-perspectiva-feminista/> [Última consulta: 28/12/2022]

Tal com ens expliquen en una entrevista realitzada per Joana Baygual, tot va començar en el moment en què Malicia, quan ella estudiava a l'Escola Massana l'any 2002, va començar a pintar graffiti de forma més persistent, millorant així la seua tècnica. Gràcies al seu interès, va introduir-se en una *crew* d'homes, però un temps més tard, va decidir buscar altres noies amb les quals poder pintar i connectar. L'any 2005 va conèixer a Numi, artista amb la qual va iniciar un nou projecte en aquest món nou que estaven coneixent, fins a arribar a realitzar exposicions fora d'Espanya com, per exemple, a París o Seúl. L'any 2010, van conèixer altres graffiters del panorama espanyol i, finalment, van organitzar-se per crear un grup de dones escriptores de graffiti a Barcelona sota el nom de Hate Lovers.²⁰⁰ Hate Lovers és un grup que representa una filosofia, una actitud i uns valors que totes plegades comparteixen a l'hora de crear i d'expressar-se sobre els murs. El nom, per molt contradictori que pugui semblar, simbolitza l'equilibri entre el bé i el mal, i a la vegada manifesta a la perfecció el seu contingut més plàstic, ja que, a través d'una imatge afable i aparentment amistosa, expulsen tota la seua ràbia i odi en forma de reivindicació social.²⁰¹

'El nombre es porque somos puro amor pero tenemos algo que nos mueve: el odio'.²⁰²

Estil

Hate Lovers treballa sobre diferents tipus de suports. Murs legals - quan es tracta de col·laboracions i projectes col·lectius com exhibicions i jornades de graffiti -, però tot i això convergeixen amb algunes pràctiques que hem vist amb altres artistes del treball. Mentre Mujeres Creando porten el graffiti als museus com un mitjà per denunciar els interessos i les males praxis de les institucions, Hate Lovers consideren el graffiti com una pràctica completament il·legal i alienada dels museus.

'Es la lucha de siempre, graffiti en galerías no es graffiti. No puedes arrancar un muro y ponerlo en una galería, es incoherente, por eso el grafitero cuando es invitado a las galerías se adapta al nuevo soporte, pero no se considera graffiti, es otra parte de su trabajo, ya sean cuadros o ilustraciones en venta, y para mi pierde la esencia, y es algo que no se explicar.'²⁰³

Per aquesta raó, la seua tasca es trasllada majoritàriament a la pintura sobre murs il·legals i, tal com hem vist amb Faith47, també s'aventuren a pintar trens. Pel que fa al procés creatiu, dissenyen un esbós previ de manera conjunta a través de les aportacions que dona cadascuna de les integrants fins a aconseguir transmetre la idea proposada. Un cop tenen aquest exercici preparat, es dediquen a plasmar-lo als murs.²⁰⁴ De la mateixa manera que manifesten una contraposició amb el nom 'Hate Lovers', aquesta dicotomia també és ben present en el seu estil. Amb una estètica provinent de diferents vessants artístiques, el col·lectiu expressa les seues reivindicacions ubicant la feminitat com a capdavantera de la seua identitat. Podem observar alguns trets com la delicadesa i la tendresa s'uneixen amb altres elements més obscurs per tal donar forma als seus graffitis.²⁰⁵

'La verdad es que creo que en el fondo nos encantan las cosas monas, y forma parte de nosotras, nos encantan los animales, el "brilli brilli", y es lo

²⁰⁰ Baygual, J. (1/05/2020). *The Hate Lovers. El graffiti desde la perspectiva feminista*. M-Arte y Cultura Visual. En línia:

<https://www.m-arteyculturavisual.com/2018/05/08/the-hate-lovers-el-graffiti-desde-la-perspectiva-feminista/>

[Última consulta: 28/12/2022]

²⁰¹ Baygual, J. (1/05/2020). Op. Cit.

²⁰² Ídem.

²⁰³ Ídem.

²⁰⁴ Ídem.

²⁰⁵ Ídem.

que supuramos. Eso sí, luego nos gusta también ser un poco “darks”, y tenemos nuestra faceta oscura, pero es con lo que nos sentimos más identificadas.²⁰⁶

Amb paraules de l'entrevistadora Joan Baygual, les peces presenten una aparença “molt innocent i femenina”, quelcom que es deu, en gran part, als seus màxims referents dels quals beuen. Entre ells trobem, per una banda, la cultura Kawaii. Aquesta es tracta d'un corrent nascut al Japó durant els anys setanta que està molt vinculada a la cultura manga, l'*anime*, les emoticones digitals, i a una estètica que exalta la tendresa. Aquesta categoria artística sol aplicar-se en la il·lustració de personatges i animals, tal com fa Hate Lovers a través de la representació de gats, gossos i, sobretot, conills pintats al pur estil de Vegan Bunnies. Unes altres protagonistes dels seus graffitis són les dones, la qual cosa ens recorda a les dones afganes de Shamsia Hassani, però sobretot ens connecta amb el personatge Mimi de l'artista Shiro. Tal com podem veure, en el graffiti és molt habitual acompanyar el *tag* de l'artista amb una imatge o personatge, fet que prové d'uns orígens que s'han nodrit del còmic americà. Tanmateix, tant Hate Lovers com Shiro treballen des d'uns paràmetres artístics propis de la cultura oriental japonesa com l'*anime* i ho fusionen amb altres elements de la cultura occidental. Un exemple d'aquest últim, podem veure com utilitza una tipografia pròpia del graffiti de la vella escola americana, concretament, el *bubble*, la qual es basa a traçar els acabats de les lletres amb una forma arrodonida, molt semblant a la fisonomia d'una bombolla de sabó.²⁰⁷

Un altre component essencial és l'explosió de colors amb la que emplen els carrers. Així doncs, amb una aplicació plana i simple del cromatisme, pinten els personatges amb tonalitats fantasioses com si es tractés d'art fauvista : dones amb cares verdes, roses; gats grocs, ratolins blaus, conills taronja... Un món completament oníric on el color simbolitza la pluralitat identitària.²⁰⁸

Les seues lluites

Hate Lovers és conegut com la primera *crew* de dones graffiters de Barcelona i l'única que posseeix una clara vocació feminista.²⁰⁹ El mateix passa quan parlem de Mujeres Creando o Ladies on Wall, les quals han unit totes les seues forces per crear espais de graffiti col·lectius des de múltiples sinergies. Per una banda, Ladies on Wall treballen conjuntament com un exercici explícit de crear xarxes entre diferents dones de diversos indrets a través de l'organització de jornades artístiques sobre graffiti. Per altra banda, Mujeres Creando parteixen de la visió de la col·lectivitat femenina i feminista com un instrument de desafiament del sistema per mitjà de l'acció directa. En canvi, en Hate Lovers observem com aquestes dos vessants conflueixen i s'ajunten per donar pas a un nou camí, on l'art en comunitat es converteix en un vehicle per generar treballs col·laboratius amb dones d'arreu del món, i també opera com a eina de cohesió social, educativa i de consciència feminista.²¹⁰ Un dels objectius principals del col·lectiu és, doncs, visibilitzar i fa valdre la feina de les dones artistes dintre del moviment. Per aquesta mateixa raó, un altre dels propòsits de Hate Lovers és transmetre -tal com elles destaquen - “diversió, creativitat, lluita, sentiments, sensibilitat, fortalesa, bogeria, entre altres coses”. Com podem veure, aquests elements són clarament notables en les seues obres. En primer lloc, podem veure com un dels elements identitaris del col·lectiu és la representació de dones en peu de guerra: amb passamuntanyes, ullals, bombes, còctels Molotov... Trets que ens poden recordar conceptualment a Shiro, la qual representa a dones i personatges amb un caràcter imponent, desafiant i empoderant. Però en el cas de Hate Lovers, aquesta imatge agressiva és

²⁰⁶ Baygual, J. (1/05/2020). Op. Cit.

²⁰⁷ Ídem.

²⁰⁸ Ídem.

²⁰⁹ Bernal, M. (24/08/2018). *El grafiti se pone feminista*. El Periódico. En línia:

<https://www.elperiodico.com/es/barcelona/20180823/grafiti-feminista-the-hate-lovers-encarna-voluntad-escritoras-grafiti-luchar-contra-prejuicios-7000422> [Última consulta: 29/12/2022]

²¹⁰ Baygual, J. (1/05/2020). Op. Cit.

contraposada amb formes dolces i amables. La següent imatge pot ser un bon exemple, atès que podem veure com aquests animals despreocupats, situats en un entorn fantàstic replet de colors, amb un arc de Sant Martí i unicorns, subjecten objectes explosius que llancen cors en comptes de foc.

Imatge. Hate Lovers. Barcelona.²¹¹

Algunes de les reivindicacions més latents sobre feminisme en les seues peces tenen a veure amb el context actual català i espanyol. Podem veure graffitis amb símbols feministes o del 8 de març, així com referències explícites per denunciar casos de violacions, com és el cas de la denominada 'manada' de Pamplona (2019), un fenomen que va posar en evidència la legislació jurídica.²¹²

Imatges. Hate Lovers.²¹³

En comparació amb les altres grafiters d'aquest treball, Hate Lovers destaca per involucrar-se en temàtiques molt arrelades a les problemàtiques veïnals de la ciutat de Barcelona. Un bon exemple és l'organització de graffitis solidaris per al suport de col·lectius vulnerables com Metzineres, la qual és una cooperativa del Raval que crea entorns d'aixopluc per a dones i persones no binàries vinculades amb la desestigmatització de les drogues.²¹⁴

²¹¹ The Hate Lovers. (s. d.). Urban Art. En línia: <https://www.urbanart.barcelona/?portfolio=the-hate-lovers> [Última consulta: 29/12/2022]

²¹² Ídem.

²¹³ Ídem.

²¹⁴ Metzineres (s. d.). *Entornos de cobijo para mujerxs que usan drogas sobreviviendo violencias*. En línia: <https://metzineres.org/index-es.html> [Última consulta: 4/01/2023]

Aquest caire activista també és palpable en altres peces que remeten al context de l'1 d'octubre del 2017, on es posicionen en favor per l'alliberament de preses polítiques com Paula²¹⁵, una de les represaliades durant la sentència del Procés. Hate Lovers utilitza insígnies com 'Ni oblit ni perdó' o altres icones referents a la violència sistèmica. Entre aquestes, habituem a veure graffitis que burlen l'autoritat dels cossos policials a través d'imatges com la de continuació o altres on escriuen A.C.A.B. (All Cops Are Bastards), que significa: 'Tots els policies són bastards'.

Imatges. Hate Lovers.²¹⁶

També reflexionen al voltant d'altres temes com la llibertat sexual, l'opressió dels canons de bellesa i els drets de les prostitutes i treballadores sexuals, tal com podem veure en la següent foto. Aquesta qüestió també és tracta pel col·lectiu Mujeres Creando, el qual mostra un punt de vista crític personal però pròxim al de Hate Lovers.

'Personalmente me agotan mucho las dicotomías que son típicas del feminismo europeo y que tienen que ver con una base de pensamiento binario que se reproduce en muchos campos. (...) Lo que nosotras estamos abriendo hace años en el debate en prostitución es algo nuevo, ni abolicionista ni regulacionista, es una reflexión propia. En la ley recién obtenida, no ponemos la prostitución como trabajo sino como actividad económica. Nuestras próximas luchas tendrán que ver con extender esta ley a otros municipios del país y entrar en la gran discusión con lo que nosotras llamamos "Estado proxeneta", porque queremos discutir la relación del Estado con el cuerpo de la puta.' - Maria Galindo, entrevista realizada per Drina Ergueta. 5 de desembre de 2018.²¹⁷

Imatges. Hate Lovers.²¹⁸

²¹⁵ Paula _absolució (Instagram). En línia:

https://www.instagram.com/paula_absolucio/?igshid=YmMyMTA2M2Y%3D [Última consulta: 4/01/2023]

²¹⁶ Ídem.

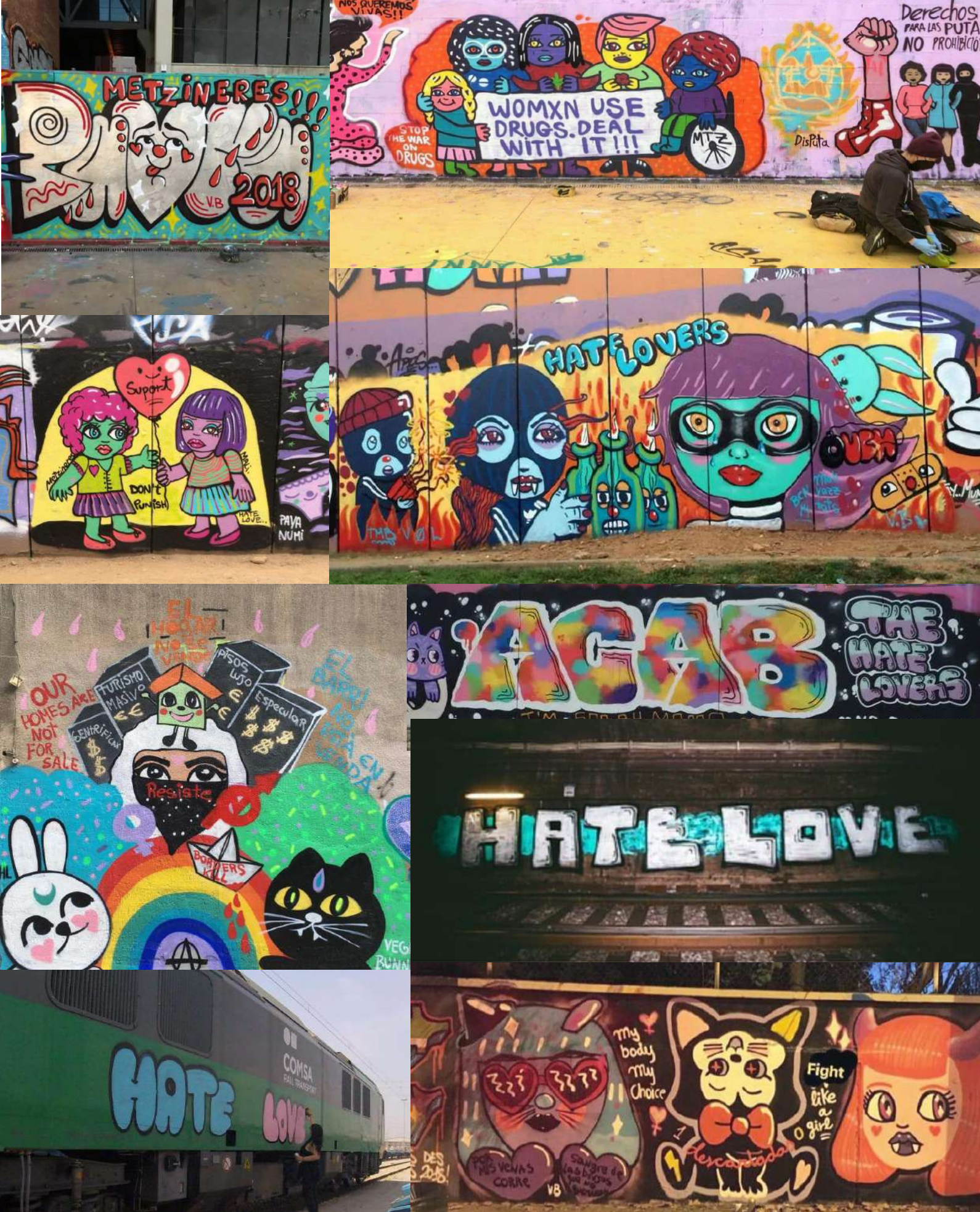
²¹⁷ Ergueta, D. (05/12/2018). *Si te preocupa la trata de personas tienes que luchar contra la Ley de Extranjería*. Contexto y acción (Ctxt). Núm. 198. En línia:

<https://ctxt.es/es/20181205/Politica/23296/maria-galindo-mujeres-creando-prostitucion-la-independent.htm>

[Última consulta: 4/01/2023]

²¹⁸ The Hate Lovers. (s. d.). Op. Cit.

Imatges.Hate Lovers. The Hate Lovers. (s. d.). Op. Cit.

5. Conclusions

Per finalitzar aquest treball, a continuació exposarem les múltiples conclusions a les quals hem pogut arribar a través de l'estudi exhaustiu de l'art del graffiti com a eina de reivindicació feminista.

En primer lloc, hem pogut configurar **la definició del graffiti des d'una perspectiva feminista**. Com ja hem vist, el graffiti va sorgir a la Nova York dels anys setanta com una eina d'expressió col·lectiva i amb l'objectiu de recuperar la identitat d'aquelles comunitats afroamericanes silenciades per polítiques opressives i la instauració del sistema capitalista. Conjuntament amb el sorgiment de la cultura Hip Hop, el graffiti es va anar instal·lant com un dels llenguatges propis d'aquest moviment fins a convertir-se en un dels pilars fonamentals d'aquesta contracultura que utilitza l'art com a vehicle per a la transformació social. Així doncs, podem afirmar que el graffiti ha tingut una connotació reivindicativa des dels seus orígens més primigenis, però en la història oficial de la definició del concepte, la majoria no contempen la realitat de les dones que habiten el moviment. Això no obstant, hem pogut accedir a aquest panorama a través de teòriques com Jessica Pabón, Nancy Macdonald i les experiències de graffiteres actuals com Maldita Rojilla i el col·lectiu Hijes, les quals entenen el graffiti com una eina artística que, *per se*, promou la igualtat entre aquelles que el practiquen. El seu caràcter majoritàriament anònim, permet partir des de l'horitzontalitat artística, on l'edat, la classe, el gènere, el nom o l'ètnia, deixen de tenir rellevància. En efecte, l'únic factor pel qual són jutjades és a través de la capacitat artística i la creativitat, la qual cosa converteix el graffiti en una potència de cohesió social que no entén de categories i segregacions. Tanmateix, històricament el graffiti ha estat un moviment nodrit pels patrons patriarcals que viuen en tots els àmbits de la societat i de l'art. Per aquesta mateixa raó i des d'una anàlisi feminista, les dones artistes han utilitzat l'escriptura del graffiti com una alternativa per expressar la seua disconformitat amb el sexisme i la repressió de gènere en favor de la cooperativitat, la reflexió col·lectiva i la sororitat femenina.

En segon lloc, i en relació amb **l'expansió d'aquesta pràctica**, podem observar com el graffiti sorgit pròpiament als EUA ha anat instal·lant-se arreu dels continents de manera progressiva fins a arribar a adquirir les propietats estilístiques i tècniques de cada indret en qüestió. A partir de la dècada dels vuitanta comencem a trobar graffitis a Sud Amèrica, com per exemple a Brasil, però no serà fins a l'any 2000 que els veurem a Riu de Janeiro, Xile, Veneçuela, i també a Bolívia, país d'origen de Mujeres Creando. Entre els mateixos vuitanta i noranta, arriba a les capitals de la Xina i el Japó per fusionar-se amb la cultura asiàtica de l'*anime*, tal com hem presenciat amb l'obra de Shiro. Emperò, el moviment no va tenir tanta força com a Europa, territori on va tenir i encara té molta presència. Si ens centrem en Barcelona, el graffiti va arribar de la mà de la cultura americana juntament amb moviments nacionals com la *Movida Madrileña* i el punk com una forma d'alliberació després de la dictadura franquista. A finals dels noranta, Oceania presència els inicis d'aquesta pràctica com també a l'Orient Mitjà, la qual aquesta última va desenvolupar un interès molt arrelat a la resistència política (sobretot a països com Afganistan, origen de Shamsia Hassani) i un estil propi anomenat cal·ligraffiti. Finalment, amb Faith47 hem vist com als anys 2000 el graffiti experimenta un apogeu al continent africà - sobretot a Sud Àfrica - com a resultat de l'arribada de la democràcia l'any 1994, període on es construeix una concepció del graffiti molt lligada a la preservació del medi ambient i la consciència identitària panafricana.

En tercer lloc, hem pogut conèixer **el significat i la implicació del graffiti dintre de la lluita feminista**. A través de les aportacions d'autores com Griselda Pollock, Nancy Macdonald i Maria Rodó-Zárate, podem afirmar que el graffiti ha estat des dels inicis una activitat masculinitzada perquè, ja des del segle XX amb el desenvolupament de les urbs i la configuració de la burgesia com a nova potència econòmica, l'espai públic va quedar restringit a un afer masculí que, conseqüentment, relegava a les dones a l'àmbit domèstic. Aquesta dicotomia entre l'àmbit públic/home i privat/dona ha incidit socialment al llarg de la història fins a l'actualitat i ha instaurat un pensament de rebuig cap a

tot allò femení, fenomen al qual també s'han hagut d'afrontar les dones en el món del graffiti. Això no obstant, podem veure que aquest fet no ha impedit que les dones hagen estat presents en l'escena urbana des del principi, sinó que una altra de les raons per les quals es desconeixen tantes dones escriptores de graffiti és perquè se les ha invisibilitzat en el discurs canònic de la història de l'art. Amb l'arribada de la segona onada feminista dels EUA als anys setanta, les activistes es comencen a apropiari de l'espai públic i de l'art com a fórmula d'expressió comunitària, de tal manera que el graffiti es converteix en un gran aliat de les protestes com a mètode subversiu contra l'opressió.

En quart lloc, a través de la veu de les artistes estudiades hem pogut filar un teixit narratiu que aposta per la **visibilització i reconsideració de diverses escriptores de graffiti** que han estat essencials pel moviment feminista i per al panorama contracultural. Tant les pintades de Mujeres Creando, Faith47, Shiro, Shamsia Hassani, Ladies on Wall com les de Hate Lovers, presten servei al context que cadascuna d'elles ha viscut, però també hem pogut descobrir la gran multiplicitat d'elements que les uneixen. Referint-nos a les habilitats plàstiques, la majoria d'elles són hereves dels codis desenvolupats pel graffiti nord-americà, quelcom que es fa tangible per mitjà de l'ús del *tag* com a motor principal de l'obra (com Hate Lovers, Shiro o Ladies on Wall); la creació de personatges animats subordinats a la firma (com Shamsia Hassani, Faith47 o Hate Lovers); l'ús de tècniques tipogràfiques novaiorqueses (és el cas de Shiro, Hate Lovers, Ladies on Wall); entre altres. Hi ha diverses que aposten per la fusió de cultures estètiques (Shiro, Hate Lovers) i d'altres que treballen des d'un llenguatge pròpiament local (Shamsia Hassani, Faith47, Mujeres Creando). Quant a la figuració, moltes decideixen partir de la representativitat de les dones com a protagonistes (Shamsia Hassani, Hate Lovers o Shiro), mentre que altres treballen des de la metàfora, l'al·legoria (Faith47 i Hate Lovers) o altres paràmetres com la provocació i la poesia (Mujeres Creando). Respecte al contingut discursiu, moltes d'elles són entravessades per les mateixes problemàtiques socials com les males praxis governamentals de cada país en qüestió, la desigualtat de gènere, el sexisme o l'opressió sobre els cossos de les dones, el moviment LGTBQIA+, etc. Però, al mateix temps, cadascuna d'elles aporten la seua visió i posen especial atenció en aquelles branques de la lluita feminista més pròximes a la seua realitat. Per posar alguns exemples, Mujeres Creando es declinen per la defensa de l'avortament, pels drets de les prostitutes (com Hate Lovers) o el racisme, tal com fan Faith47, Shiro o Shamsia Hassani quan posen el focus en la multiculturalitat i la necessitat d'eliminar les fronteres. Altres reivindiquen la lluita contra el canvi climàtic com Faith47 i n'hi ha altres que practiquen el feminisme a través de la pedagogia artística i l'organització femenina, com és el cas de Ladies on Wall. Per tant, podem concloure que existeixen tantes perspectives de pensament com formes de representar la lluita a través del graffiti: des de la paraula, l'acció, la visibilització, l'organització o la representació de realitats, i aquestes fórmules - siguin dispars o compartides - enriqueixen tant la lluita social com la cultura.

En cinqué lloc, aquest treball ens ha servit per a donar visió i per descobrir a dones estudioses que han analitzat el graffiti i la història de l'art des d'una perspectiva de gènere. D'aquesta forma, hem pogut generar una investigació que parteixi no solament a partir de les dones artistes estudiades, sinó que també ho hem aconseguit a través de les aportacions de Griselda Pollock, Mira Shor, Hilary Robinson, Maria Rodó-Zárate, Nancy MacDonald, Jessica Nydia Pabón-Colón, Angela McRobbie, Jenny Garber, Tatiana Pérez, Andreas Margara, Karen Cordera, Inda Sáenz, Magda Danysz, Linda Nochlin, entre moltes altres més a les quals hem d'agrair la seua tasca.

En sisé lloc, i últim, hem pogut anar més enllà de la teoria d'aquesta investigació a través de la realització d'una jornada de graffiti. A partir d'aquesta experiència, hem creat un espai de reflexió entre diferents dones i persones de gènere no binari per parlar d'aquelles violències que ens travessen dia a dia i les hem pogut expressar i reivindicar per mitjà del graffiti. D'altra banda, hem pogut establir un lligam amb diferents col·lectius i espais feministes que ens han servit per a enriquir les nostres xarxes de suport mutu dintre del graffiti, de l'art, de la cultura i del feminisme.

6. Bibliografia

Llibres:

Alonso, R I Rabossi, C. (2014). *Acción Urgente. Argentina, Bolivia, Brasil, Chile, Paraguay, Perú, Uruguay*. Capítol: *Mujeres Creando*. Fundación Proa. Pp. 178-185.

Benjamin, W I Baudelaire, C. (1973). *Lyric Poet in the Era of High Capitalism*. Londres, New Left Books. Capítol II, "The Flâneur", P. 36.

Berti, G. (2009). *Pioneros del graffiti en España*. València. Universitat Politècnica de València.

Castleman, C. (1984). *Getting Up: Subway Graffiti in New York*. Cambridge (EUA). The MIT Press.

Chalfant, H. I Cooper, M. (2016). *Subway Art. Regne Unit*. Thames & Hudson.

Cordero, K. I Sáenz, I. (2001). *Crítica feminista en la teoría e historia del arte*. Mèxic. Universidad Iberoamericana- Universidad Nacional Autónoma de México. Programa Universitario de Estudios de Género de la Unam, Conaculta-Fonca, Curare.

Elkin, L. (2016). *Flâneuse. Una paseante en París, Nueva York, Tokio, Venecia y Londres*. Barcelona. Malpaso.

Ganz, N. (2022). *Graffiti. Arte Urbano De Los Cinco Continentes*. Barcelona. Ed. Gustavo Gili.

Guevara, N. (1996). *Women Writin' Rappin' Breakin', a Droppin Science: Critical Essays on Rap Music and Hip Hop Culture*. Filadèlfia. Temple University Press.

Luque, L. (2018). *Graffiti e igualdad de género: la artista Icat y el proyecto educativo del IES Trassierra* (Córdoba). *AusArt 6* (1): pp. 74-75.

Kramer, N. I Cooper, M. (2005). *We B-Girlz. From Here To Fame*. (1ª ed.). Nova York. POWERHOUSE.

MacDonald, N. (2001). *The Graffiti Subculture: Youth, Masculinity and Identity in London and New York* (2001 ed.). Regne Unit. Palgrave MacMillan.

Magda, D. (2022). *Arte Urbano. Una antología ilustrada*. Barcelona. Promopress.

Mailer, N. I Naar, J. (2009). *The Faith of Graffiti*. It Books.

McRobbie, A. I Garber, J. (2000). *Feminism and Youth Culture* (2ª ed.). Regne Unit. MacMillan.

Morgan, J. (2017). *When Chickenheads Come Home to Roost: A Hip-Hop Feminist Breaks It Down*. Ashland (EUA). Blackstone Audiobooks.

Nicholas, G. (2006). *Graffiti Woman: Graffiti and Street Art from Five Continents* (Street Graphics / Street Art) (1ª ed.). Londres. Thames & Hudson.

Nochlin, L. (2021) [1971]. *Why Have There Been No Great Women Artists?: 50th Anniversary Edition*. Londres. Thames & Hudson.

Pabón-Colón, J. N. (2018). *Graffiti Grlz: Performing Feminism in the Hip Hop Diaspora*. Nova York. New York University Press.

Parker, R. & Pollock, G. (2020) [1981]. *Old Mistresses: Women, Art and Ideology*. Londres. Bloomsbury Academic.

Pollock, G. (1999). *Differencing the Canon*. Regne Unit. Taylor & Francis Ltd.

Pollock, G. (2003) [1988]. *Vision and Difference: Feminism, Femininity and the Histories of Art*. Volume 131 (3.a ed.). Londres. Routledge.

Powers, S. (1999). *The Art of Getting over: Graffiti at the Millennium* (1.a ed.). EUA. St Martins Pr.

Robinson, H. (2022). *Feminism Art Theory: An Anthology 1968 - 2014* (2.a ed.). Wiley-Blackwell.

Ross, L. (2019). *The Graffiti of Pompeii: Poems* (English Edition). Adelaide Books LLC., p. 34.

Schor, M (1990). *Authority and Learning, a Wet: On Painting, Feminism, and Art Culture*, Durham y Londres. Duke University Press (1997), Traducció a l'espanyol: Marcela Quiroz Luna, pp. 125-134.

Schor, M. (2007). *Linaje paterno, a Cordero Reiman I Inda Sáenz (comps.), Crítica feminista en la teoría e historia del arte*. Universidad Iberoamericana-Universidad Nacional Autónoma de México. Programa Universitario de Estudios de Género de la Unam, Conaculta-Fonca, Curare.

Suárez, M. (2011). *Los nombres esenciales del arte urbano y del graffiti español*. Barcelona. Lunwerg Editores.

Waddacor, C. (2020). *Street Art Africa*. Regne Unit. Thames & Hudson.

Wolf, J. (1985). *The Invisible Flaneuse: Women and the Literature of Modernity. Theory, Culture and Society* (2). Pp. 37-47.

Woshe (W.). (2019). *El alfabeto del graffiti de la A a la Z*. (1ª ed.). Barcelona. Promopress.

Zoghbi, P., Karl, D. I Hawley, J. (2011). *Arabic Graffiti* (1ª ed.). Berlin. From Here to Fame GmbH.

Articles:

Alonso, R; Garzón, M. T.; Romero, B.; Rosa, M. L. (25/06/2021). *Mujeres en acción. Costuras Urbanas, Mujeres Públicas, Mujeres Creando*, La Perrera, m.a.m. Fundación Proa. p. 57-58. En línia: https://issuu.com/proafundacion/docs/mujeresenaccion_23junio [última consulta: 25/10/2022]

Ballester, I. (03/11/2021). *El grito visual de Shamsia Hassani*. Revista Académica Digital Voces y Saberes. Any 2021, núm. 03. p. 42. En línia: <https://www.aragon.unam.mx/fes-pub//documents/revistas/rvs/rvysn3/el-grito-visual-de-shamsia-hassani.pdf> [última consulta: 23/05/2022]

Caballero, B. R. (29/09/2016). *Mujeres Creando. El cuidado como maniobra ecológica de re-existencia*. Arte y políticas de identidad, 21. p. 67-69. En línia: <https://revistas.um.es/reapi/article/view/416731> [última consulta: 24/10/2022]

Comunicar (Redacció revista Comunicar) (2018). *Artivismo feminista. El artivismo feminista como lenguaje actual de autonomía, resistencia, libertad, expresividad y desobediencia. Agenda 2030 e igualdad. Rompiendo moldes*. Revista Científica de Comunicación y Edición. Núm 57. Pàg. 2. En línia: <https://www.revistacomunicar.com/index.php?contenido=revista> [última consulta: 23/12/2022]

García Pardo, Belén (2018) *La calle como espacio artístico de mujeres: la writer y la street artista*. Dossiers feministes, n.º 23, pp. 125-141. En línia: <https://raco.cat/index.php/DossiersFeministes/article/view/355795> [última consulta: 3/05/2022]

Margara, A. (11/01/2020). *Graffiti in Indonesia: Colors bloom in the concrete jungle*. Pacific Geographies. P. 5. En línia: https://pacific-geographies.org/wp-content/uploads/2020/01/PG53_Margara.pdf [última consulta: 06/06/2022]

Pérez, T. (2017). *Arte urbano, graffiti y activismo feminista. Un recurso para Educación Social*. Universidad de Valladolid, Palencia. En línea: <https://uvadoc.uva.es/bitstream/handle/10324/28477/TFG-L1669.pdf;jsessionid=0FAEC09B3ACC07E69649ADB198A6C493?sequence=1> [última consulta: 12/06/2022]

Robinson, H. (2012). *La pintura, la política y el placer: Las tres gracias o ¿Por qué me gusta "el Autorretrato con dos alumnas" de Adelaide Labille-Guiard?*. En línea: <https://www.studocu.com/ca-es/document/universitat-de-barcelona/lart-de-la-postmodernitat/2-hilary-robinson-lectura/11107564> [última consulta: 11/06/2022]

Ródo-de-Zárate, M. (2013). *Gènere, cos i sexualitat: La Joventut, l'experiència i l'ús de l'espai urbà*. Barcelona. Racó. En línea: <https://raco.cat/index.php/Papers/article/view/263728/351231> [última consulta: 11/06/2022]

SantaBárbara, C. (2020). *Street Art Arabic. Street Art en aras de libertad. Artistas urbanas en el oriente medio*. Universidad de Zaragoza. P. 527. En línea: <https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/38/38/41santabarbara.pdf> [última consulta: 11/06/2022]

Vivero, L. (2012). *Murales y graffiti: expresiones simbólicas de la lucha de clases*. *Ánfora*, vol. 19, núm. 33. Caldas (Colombia). P. 76-78. <https://www.redalyc.org/pdf/3578/357834267004.pdf> [última consulta: 29/05/2022]

Mitjans audiovisuals:

BronxNet (22/02/2018). *Open: Graffiti Artist Shiro*. YouTube (vídeo). En línea: <https://www.youtube.com/watch?v=Kqb8Gmhvejs> [última consulta: 29/05/2022]

Creators (07/03/2016). *Kabul's Female Graffiti Master | The Creators Project Meets Shamsia Hassani*. Youtube. En línea: <https://youtu.be/FsJc8li48Dc> [última consulta: 10/05/2022]

Qalam-graff TV (11/06/2018). *Wild Style (1982) VOSTFR Partie 1*. YouTube (vídeo). En línea: <https://www.youtube.com/watch?v=v1I0S3jwoTA> [última consulta: 02/06/2022]

Webgrafia:

Arte Versa (Redacció portal d'articles Arte Versa) (31/07/2022). *Mujeres Creando: el arte como forma de tejer solidaridades*. En línea: <https://www.ufrgs.br/arteverasa/mujeres-creando-a-arte-como-forma-de-tecer-solidariedades/> [última consulta: 14/05/2022]

B. Duckert, E. (10/10/2013). *She Is Afghanistan's First Street Artist, and She Might Actually Change Our Views*. Huffpost. En línea: https://www.huffingtonpost.co.uk/erik-b-duckert/afghanistan-street-artist_b_4076320.html [última consulta: 22/05/2022]

Baygual, J. (1/05/2020). *The Hate Lovers. El graffiti desde la perspectiva feminista*. M-Arte y Cultura Visual. En línea: <https://www.m-arteyculturavisual.com/2018/05/08/the-hate-lovers-el-graffiti-desde-la-perspectiva-feminista/> [última consulta: 23/05/2022]

Bernal, M. (24/08/2018). *El graffiti se pone feminista*. El Periódico. En línea: <https://www.elperiodico.com/es/barcelona/20180823/graffiti-feminista-the-hate-lovers-encarna-voluntad-escritoras-graffiti-luchar-contra-prejuicios-7000422> [Última consulta: 29/12/2022]

BronxNet (27/11/2018). *Shiro One's Solo Exhibition*. En línea: <https://www.bronxnet.org/your-bronx/articles/shiro-one-solo-exhibit/> [última consulta: 30/05/2022]

Erqueta, D. (05/12/2018). *Si te preocupa la trata de personas tienes que luchar contra la Ley de Extranjería*. Contexto y acción (Ctxt). Núm. 198. En línea: <https://ctxt.es/es/20181205/Politica/23296/maria-galindo-mujeres-creando-prostitucion-la-independent.htm> [Última consulta: 4/01/2023]

Few and Far (Redacció portal web) (2021). *Shiro*. En línea: <https://www.fewandfarwomen.com/shiro> [última consulta: 30/05/2022]

Frank, P. (19/02/2016). *Afghanistan's First Female Street Artist Brings Hijabs And Feminism To City Walls*. Huffpost. En línea: https://www.huffpost.com/entry/afghanistans-first-female-street-artist_n_56c26fd5e4b0b40245c79f3c [última consulta: 20/05/2022]

Gran Enciclopèdia Catalana (Redacció agència Gran Enciclopèdia Catalana) (2022). *Graffits* | *Enciclopèdia.cat*. En línea: <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/grafits> [última consulta: 20/12/2022]

Hassani, S. (2015). *The old melody*. *Spray y acrílico sobre lienzo*. Los Ángeles: Seyhoun Gallery. En línea: <http://fervidal31.blogspot.com/2016/03/the-old-melody-de-shamsia-hassani.html> [última consulta: 22/05/2022]

La opinión (Redacció articles de notícies La Opinión) (14/05/10). *El graffiti es universal, tiene un significado global*. A Coruña. En línea: <https://www.laopinioncoruna.es/coruna/2010/05/14/faith47-graffiti-universal-significado-global-25229446.html> [última consulta: 12/05/2022]

Latin US (Redacció Latin US) (17/02/2020). *El Gobierno mexicano pide a feministas "con todo respeto" dejar de pintar paredes y puertas*. En línea: <https://latinus.us/2020/02/17/gobierno-mexicano-pide-feministas-no-pintar-paredes-y-puertas/> [última consulta: 28/12/2022]

Metzineres (s. d.). *Entornos de cobijo para mujerxs que usan drogas sobreviviendo violencias*. En línea: <https://metzineres.org/index-es.html> [Última consulta: 4/01/2023]

Modelos para armar (Redacció articles web) (17/06/2017). *Mujeres Creando*. En línea: <https://modelosparaarmar.wordpress.com/2010/06/17/mujeres-creando/> [última consulta: 8/01/2023]

Mujeres a seguir (Redacció articles de notícies) (03/09/2021). *La artista que ilustra la opresión de las afganas. Shamsia Hassani es la principal representante del arte urbano del país*. En línea: <https://www.mujeresaseguir.com/cultura/noticia/1166898048715/artista-ilustra-opresion-de-afganas.1.html> [última consulta: 10/05/2022]

Powderzine (Redacció articles web) (s. d.). *Japanese B-girl in New York city. Shiro*. En línea: <http://www.powderzine.com/node/526> [última consulta: 29/05/2022]

Reinoso, S. (25/08/2021) . *Shamsia Hassani, la artista callejera afgana que se volvió viral pero no se sabe dónde está*. Clarín. En línea: https://www.clarin.com/cultura/shamsia-hassani-artista-callejera-afgana-olvio-viral-sabe_0_MPnigsGk.html [última consulta: 22/05/2022]

Street Art Bio (Redacció articles web) (2020). *About Faith47*. Biography. En línea: <https://www.streetartbio.com/artists/about-faith47-biography/> [última consulta: 12/05/2022]

Street Art Bio (Redacció articles web) (2020). *Interview: Shamsia Hassani*. En línea: <https://www.streetartbio.com/artists/shamsia-hassani/> [última consulta: 10/05/2022]

Tentry, J. (3/06/2019). *Ladies on Wall: The First Female Graffiti Artist Community in SEA. Reclaiming the streets through art*. B-Side. En línea: <https://b-side.city/post/ladies-on-wall/> [última consulta: 13/06/2022]

The Hate Lovers. (s. d.). *Urban Art*. En línia: <https://www.urbanart.barcelona/?portfolio=the-hate-lovers> [Última consulta: 29/12/2022]

Vankin, D (03/03/2016). *See how graffiti artist Shamsia Hassani is giving Afghan women a voice despite the danger*. Los Angeles Times. En línia: <https://www.latimes.com/entertainment/arts/museums/la-et-cm-afghan-graffiti-artist-shamsia-hassani-20160301-html-snap-htmlstory.html> [Última consulta: 29/12/2022]

Wiki (Redacció articles web) (s. d.). *Graffiti islámico*. En línia: https://hmong.es/wiki/Islamic_graffiti [última consulta: 19/05/2022]

Women Working Art (Redacció articles web) (15/05/2021). *Shamsia Hassani*. En línia: <https://womenmakingart.org/art/shamsiahassani> [última consulta: 17/05/2022]

Font d'imatges:

Faith XLVII (2022). *Ad Pacem, Cincinnati*, USA, 2019. En línia: <https://faith47.com/ad-pacem/> [última consulta: 12/05/2022]

Faith XLVII (2022). *Faith XLVII. Biography*. En línia: <https://faith47.com/biography/> [última consulta: 12/05/2022]

Faith XLVII (2022). *Gold Dust, Johannesburg*, South Africa, 2021. En línia: <https://faith47.com/gold-dust/> [última consulta: 12/05/2022]

Faith XLVII (2022). *Libertad, Cozumel*, 2015. En línia: <https://faith47.com/libertad/> [última consulta: 13/05/2022]

Faith XLVII (2022). *Medicinal flowers of Lebanon*, Beirut, Lebanon, 2021. En línia: <https://faith47.com/medicinal-flowers-of-lebanon/> [última consulta: 12/05/2022]

Faith XLVII (2022). *The Psychic Power of animals*, USA, Ongoing. En línia: <https://faith47.com/the-psychic-power-of-animals/> [última consulta: 12/05/2022]

Faith XLVII (2022). *The freedom charter*, Sudàfrica, 2010. En línia: <https://faith47.com/the-freedom-charter-street-art/> [última consulta: 12/05/2022]

Faith XLVII (2022). *Unearth, Napier*, 2016. En línia: <https://faith47.com/unearth-mural/> [última consulta: 12/05/2022]

Faith XLVII (24/12/2020). *Estamos todos los que cabemos*. Faith47 Street Art. En línia: <https://faith47.com/estamos-todos-los-que-cabemos> [última consulta: 12/05/2022]

Fernández, R. (21/11/2019). *Faith XLVII: 'África es mi sangre'*. Wiriko. En línia: <https://www.wiriko.org/artes-visuales/faith-xlvi> [última consulta: 12/05/2022]

Hassani, S. (2021). *Birds of No Nation*. En línia: <https://www.shamsiahassani.net/birds-of-no-nation.html> [última consulta: 23/05/2022]

Hate Lovers (2023). *The Hate Lovers. Urban Art*. En línia: <https://www.urbanart.barcelona/?portfolio=the-hate-lovers> [última consulta: 04/06/2022]

Margara, A (15/06/2016). *Ladies On Wall in Indonesia - Interview with graffiti artist Bunga*. Montana Cans Blog. En línia: <https://www.montana-cans.blog/ladies-on-wall-indonesia-interview-graffiti-artist-bunga/> [última consulta: 11/06/2022]

Mujeres Creando (2022). *Acciones*. En línia: <https://mujerescreando.org/> [última consulta: 12/05/2022]

Shamsia Hassani (2022). *Graffiti and Murals*. En línia: <https://www.shamsiahassani.net/murals> [última consulta: 12/05/2022]

Shiro (2021). *Shiro Biography*. En línia: <https://shiro1.com/> [última consulta: 30/05/2022]

7. Annexos

7.1 Entrevistes

Entrevista al col·lectiu Hijes i la graffitera Sesc1

-Hijes és un col·lectiu emergent de graffiti feminista format per dones i persones de gènere no binari que està actiu actualment a Barcelona.

-Sesc1 és una graffitera de Barcelona que en l'actualitat està realitzant una investigació universitària sobre el graffiti, la qual cosa ens permetrà obtenir una visió tant des de la pràctica del graffiti com des del seu estudi.

Hola. Primer que tot, m'agradaria donar-vos les gràcies per haver accedit a dur a terme aquesta entrevista. A tall d'introducció, em podeu explicar si proveniu d'alguna branca artística de l'art? Quin bagatge de coneixements artístics teniu? Heu estat sempre vinculades al graffiti?

Hijes: En el nostre col·lectiu som 4 persones. Jo estudiava sociologia i les 3 persones restants fan Belles Arts. Llavors hi ha dues que estan més endinsades en el món del graffiti i són les que potser ens han involucrat més en el món del graffiti.

Sesc1: Jo estudio antropologia iestic fent el treball de fi de grau sobre el graffiti. Llavors he estat cinc mesos acompanyada de graffiters. A part d'això, la meua parella també és graffiter, per això abans de començar el treball ja tenia relació amb graffiti gràcies a ells i ja havia pintat alguna vegada.

Què és i què significa el graffiti per a vosaltres?

Sesc1: En el meu cas, el gran dilema que tenia si havia de considerar el graffiti dintre del Street Art, i tot el que aquest pugui ser legal o no, jo he decidit no unificar-ho. És a dir, tractar-les com dues disciplines diferents, perquè crec que és totalment diferent. Per mi, el graffiti és il·legal i s'alimenta, sobretot, a partir de l'ego. Per tant, està relacionat molt en aquelles actituds naturalitzades en els homes: la delinqüència, la il·legalitat, etc.

Hijes: Jo no havia pensat en el dilema de la legalitat o la il·legalitat, però sí que soc conscient de què fem amb Hijes no sé fins a quin punt es pot considerar graffiti, no només perquè utilitza la tècnica clàssica de l'esprai, sinó perquè, al contrari del que comenta Sesc1, tampoc tenim la intenció de marcar l'espai, de tenir el nostre nom. Nosaltres no tirem de nom, sinó que som més conceptuals i experimentals. Sí que és veritat que el nostre col·lectiu porta molt el discurs de: 'venim a pintar els carrers i a fer fora aquest graffiti

masculinitzat que ve de l'ego i de la confrontació. Venim a obrir l'espai públic perquè existeixin més coses a part dels graffitis dels homes cis-heteros i 'matxis'. Portem molt aquest discurs de donar veu. De fet, quan pintem si hem de tapar un graffiti si sabem que son d'homes cis hetero, doncs el tapem. Mirem una mica com quin graffiti tapem i quin no.

Quins han estat els vostres primers contactes amb el món del graffiti?

Sesc1: Jo he anat a pintar abans en murs legals i il·legals, i el que habito a fer és pintar més tradicional, ja que pinto el meu tag Sesc1. Així doncs, quan he pintat sola he pintat el meu nom. El món del graffiti el vaig conèixer per la meva parella. Ell té una crew i el seu entorn pinta i a la meua universitat hi ha una noia que pinta i això m'ha portat també a pintar.

Hijes: Com ja he comentat anteriorment, en el meu cas és gràcies a les meves companyes. I altres membres del col·lectiu han pintat molt pel seu compte anteriorment des d'una vessant més artística i experimental.

Com definiríeu Hijes? Quan i com sorgeix el col·lectiu?

Hijes surt a mitjans d'aquest any (2022). El primer graffiti que vam fer va ser a un mur il·legal. Ens definim com un col·lectiu que té l'objectiu de desplaçar el discurs del graffiti oficial i actuem per ocupar els espais públics d'una altra manera o des d'un altre prisma. Al final, la majoria de murals que acostumem a fer tenen figures que representen la dissidència i juguem molt amb el cel i infern. Les peces giren molt entorn els dimonis i amb un discurs anticapitalista. Naixem, doncs, per allunyar-nos d'aquest discurs i per animar a to el món que pinti, que tothom podem fer art i fer xarxa.

Com treballeu? (Improviseu les peces al moment entre totis, les treballeu de manera individual i després us ajunteu, porteu un esbós premeditat, quins materials utilitzeu, etc.).

Hijes: Pel que fa al material, fem ús d'esprai, pintura acrílica, guix, alguna cera per experimentar amb diferents textures. El nostre procés es basa en pintar la paret ea blanc i en acabat una llença una idea i a partir de coses bàsiques i van sortint elements com els dimonis, la muntanya. A la que agafes confiança amb el grup és com que aprens què li va millor a cadascuna, quins són els seus recursos. No portem un disseny predissenyat amb el nostre nom o tag, i això ens condiciona molt a l'hora d'escollir on podem fer un graffiti i on no. Per exemple, difícilment podríem pintar un tren amb la nostra tècnica. Però després també hem fet alguns projectes com per exemple a una façana d'una casa okupa on portàvem un disseny previ i vam pensar molt amb la distribució de l'espai, els colors, que hi hagi un cert contrast, que hi hagi un horror vacui, però que estigués tot més o menys distribuït.

Sesc1: Jo en l'àmbit del material sols he pintat amb esprais. Però una cosa que sí que he fet quan he pintat sobretot a murs (i crec que es fa bastant) és agafar la pintura plàstica que trobes per les deixalles que és més barat. També he utilitzat el rodet. I quant a la preparació, jo sí que faig bastants esbossos i normalment quan he sortit a pintar sí que tenia una idea clara de què anava a fer.

Com i en quins espais actueu? (De dia, de nit, en murs legals, il·legals, feu col·laboracions amb altres col·lectius o artistes, xarxes...)

Sesc1: La majoria de coses que he fet són murs legals, però també he pintat en murs il·legals (de fet, vaig anar amb Hijes) i vam fer una persiana. I generalment pintem de nit quan hi ha menys gent al carrer i és quan menys problemes pots tenir.

Hijes: Com tenim la voluntat de desplaçar una mica el discurs oficial, la majoria de murals no els hem fet soles sinó que els hem fet en actes col·laboratius, hem pintat dues cases okupes, etc. També hem fet un mur legal que va durar migdia i tarda. Per això crec que difícilment funcionàriem en un mur il·legal, però perquè les nostres peces són llargues.

Sesc1, com normalment t'has dedicat a pintar graffiti amb un col·lectiu tot de nois, t'has sentit mai jutjada o infravalorada?

Sesc1: En el meu cas, gens. Però jo he entrevistat a dones que pintaven amb nois i elles sí que han notat en algun moment que han sigut tractes com un 'lastre', com si foren una càrrega.

Quan heu anat a pintar a les nits, us heu sentit alguna vegada insegures?

Sesc1: Jo en aquest sentit sí que és una de les preocupacions que he tingut i ells no han tingut. Sols pel fet que la nit i el carrer ja és un espai masculinitzat, totalment d'homes i només el fet de saber que pintaràs i has de tornar a les 4 del matí, no hi ha metro i haig de tornar a casa sola, era una cosa que jo pensava, però ells ni es plantejaven.

Hijes: No, nosaltres hem pintat en ambients molt segurs, com a màxim ens han fet comentaris la gent del carrer però res més. Una altra preocupació és al tancar el tag d'algú, perquè hi ha la por aquesta de pensar: 'a veure amb qui m'estic posant, espero que no s'embofique' i pensar que em vindran quatre nois a pegar-me.

Sesc1: I en relació amb els cossos de seguretat, jo sí que he notat diferències amb temes de gènere, però sincerament en el nostre cas tenim avantatges, ja que dins del patriarcat doncs hem d'aprofitar-nos de la situació. Per exemple, quan ens ha parat la poli, m'he trobat en la situació d'estar jo pintant amb ells a la nit al carrer, i sols pel fet de ser ties ni es plantegen que pintes i sols registren als nois de pe a pa, perquè donen per fet que no pinto perquè vaig amb la bossa de mà, etc.

El graffiti com a eina de reivindicació social. Quines lluites reivindiqueu o quin missatge voleu transmetre a través de les vostres accions?

Sesc1: Per mi la diferencia entre el graffiti l'art urbà, pel que he vist, el graffiti no té un missatge, és posar un nom, és ego, posar el teu nom i com més llocs estiguis i més se't vegi millor, la qual cosa que té una part antisistema perquè vas en contra d'ell i el desafies, però la pintada no és reivindicativa. Sí que he vist que moltes ties es reivindiquen en les seves pintades com a ties i volen ensenyar que són ties, ja no només pel nom que pinten amb

noms femenins, sinó pel tipus de pintada. O sigui, hi ha un estil estipulat i és una cosa que, per una banda, dona visibilitat a les dones, però, per un altre costat, al final si vols fer graffiti el guai és que sigui anònim, el no saber si hi ha una tia un tio darrere. Jo he entrevistat a ties que pinten amb la intenció d'ensenyar que són ties i altres que pinten i volen que se les reconegui com a tia. Jo pinto i vull que se'm valori de la mateixa manera.

Hijes: Per nosaltres és molt clar el poder ocupar l'espai públic com a persones dissidents, i utilitzem imatges provocadores que poden donar fastig o repulsió en alguns moments. Per mi, la nostra lluita és ocupar l'espai i fer presència. Travessem diverses lluites a través de les nostres pintades, per exemple anem en contra el capitalisme, representem la ciutat de dimonis com a forma de protesta, utilitzem referències textuais com manifestos, símbols transfeministes i altres símbols com el del moviment okupa, etc.

Quins són els vostres referents en el món del graffiti o referents dintre de l'activisme que us inspiren en les vostres obres (des de llibres, companyes vostres, etc.). Si no en teniu, podem parlar de la manca de referents.

Hijes: Ens tenim a nosaltres i totes ens tenim presents, jo tinc referents més en l'àmbit il·lustratiu, però no tant en l'àmbit del graffiti.

Sesc1: Jo no tinc molts referents, però jo el que he fet ha estat imitar el que veia pel carrer i observant el què feia la gent que coneixia. Però, en general, entre tots aquests, són bastant referents els seus amics i els meus coneguts de dintre d'aquest món. I sobre aquesta manca de referents femenins i dissidents, és el que deia abans de l'estil femení. Això em ve d'una entrevista que vaig realitzar a una noia que portava 20 anys pintant i una vegada la noia estava fent un mur legal i va venir un pare amb els seus fills i la nena va dir "*Ah! Que nosaltres també podem pintar graffitis?*". Els tios ja s'ho plantegen, però pel fet de ser ties ja no és una opció que se'ns planteja. El fet que hi hagi referències femenines, perquè darrere hi ha certs aspectes que són importants sobretot perquè les nenes ho vegin i pensin: 'Doncs sí que hi ha ties que pinten!'.

Donem per finalitzada l'entrevista. Un altre cop, moltíssimes gràcies per participar en el projecte a través de les vostres aportacions i, sobretot, per la vostra passió, dedicació i lluita del graffiti.

Imatges proporcionades pel col·lectiu Hijes i Sesc1.

Entrevista a la grafitera Maldita Rojilla

Hola. D'antuvi, m'agradaria agrair-te, Maldita Rojilla, la teua participació en aquest projecte a través d'aquesta entrevista. Per començar, m'agradaria preguntar-te què és o què significa el graffiti per a tu?

Per a mi el graffiti és una forma per evadir-me de la realitat, és com la meua teràpia. També és una forma de passar temps amb la gent que estimo. Per mi significa formar part d'un moviment molt gran i que practico amb molta il·lusió. Si em preguntes a nivell més teòric, per mi el graffiti és un art que permet expressar-me, que permet expressar-nos a la societat, a tota aquella gent que estem silenciades pel sistema.

Quins han estat els vostres primers contactes amb el món del graffiti?

Els meus primers contactes al graffiti van ser fa relativament poc, al 2021. La primera vegada recordo que va ser per a un treball de classe, on unes amigues i jo vam anar a pintar un graffitis per primera vegada. Recordo que va ser un dia molt guai, però he de dir que en aquell moment no estava ficada gens dintre del món del graffiti, ni m'havia capficat totalment ni pensava a continuar pintant més enllà d'aquell treball. Però, després vaig conèixer a la meua actual parella, qui estava bastant interessat amb el graffiti i va començar a pintar-ne. Sé que és molt tòpic que hagi estat gràcies a la meua parella, però això també és una mostra de com les dones, si no és per un contacte proper, com no tenim referents de dones, ni ens plantegem pintar. A partir de llavors, vaig obrir-me cap a un nou món que desconeixia totalment, vaig començar a veure Barcelona des d'un altre punt de vista, els carrers de la ciutat s'havien convertit en un museu secret que no tothom té el plaer d'apreciar-lo. Recordo el primer dia que vaig anar a pintar els meus primers tags com anava provant diferents maneres d'escriure el meu nom de Maldita Rojilla i és graciós com he anat canviant-lo tant al llarg dels anys.

D'on ve el nom de Maldita Rojilla?

Doncs la història és curiosa. Un cop el meu pare em va explicar una anècdota sobre la meua àvia. Es veu que durant la Guerra Civil, quan ella era petita, els nacionals van venir al poble on ella vivia. I es veu que un dia va saludar a un nacional amb la salutació dels rojos, dels comunistes, i el nacional quan la va veure li va dir entre dents: 'Maldita Rojilla!' I a mi em va agradar molt el mot i la història també, i vaig decidir utilitzar-lo com un homenatge cap a la meua àvia i com una forma de recordar als nostres avantpassats femenins que han lluitat per nosaltres contra el feixisme i pels nostres drets.

Com definiries a Maldita Rojilla?

Per mi Maldita Rojilla és una noia que té ganes de ser lliure, d'expressar-se i d'anar en contra del sistema. El nom ja anuncia bé quina és la meua posició i m'encanta posar-ho per les parets perquè es piquen els fatxes. També m'agrada perquè és una forma de mostrar que les dones també pinten i que venim a petar Barna amb les nostres firmes. Cada vegada estic agafant una imatge més estrident, crec jo. Al principi feia una lletra molt bàsica, com lletra de pal, però li he anat agafant una forma més semblant a la tipografia americana, però

sí que hi ha una cosa que crec que s'ha convertit amb el meu segell que és ajuntar les lletres entre elles.

Com treballes? (Improvises les peces al moment, portes un esbós premeditat, quins materials utilitzes, etc.).

Bàsicament, el que més he fet és fer tag's petits amb retolador, però també he fet bastants peces amb esprai en espais legals i il·legals. També he provat amb altres tècniques com el rodet i pintura acrílica i també enganxo adhesius amb el meu tag, la qual cosa és molt habitual dintre del moviment del graffiti. Això sí, no mesclo materials, és a dir, si faig una peça amb esprai, la faig tota amb esprai, si faig amb rodet, la faig tota amb rodet. I respecte als dissenys, normalment pinto sense cap esbós i més quan sortim a pintar il·legalment a les nits, allí utilitzo una tipografia senzilla com la bubble per exemple i acabo ràpid. Però sí que és cert que tinc alguns esbossos que els he fet servir algun cop quan hem anat a pintar murs lliures, perquè allí puc estar tot el temps que vulgui i no he d'estar pendent de si ve la policia.

Com i en quins espais actues? (De dia, de nit, en murs legals, il·legals, feu col·laboracions amb altres col·lectius o artistes, xarxes...)

El més usual és que sortim a les nits a pintar murs il·legals, mobiliari urbà, etc. Però de vegades també pintem de dia en murs lliures o pintem amb retolador el nostre tag en petit. Normalment, sortim la meua parella i jo a pintar, de vegades pintem alguna peça junts i d'altres que ho pintem sols: mentre un pinta, l'altre vigila que no vingue la poli. De moment no he fet cap col·laboració, però m'agradaria, sobretot amb noies. Sí que conec a noies graffiters, però encara no ha sorgit l'oportunitat.

T'has sentit mai insegura anant a pintar tu sola pel carrer a la nit? Creus que el graffiti encara està liderat per homes?

Personalment, sempre vaig acompanyada, perquè em fa cosa anar sola, la veritat. Crec que l'espai públic (i el graffiti) ha estat sempre apropiat pels homes. Clar que les dones i altres gèneres no binaris anem pel carrer, compartim espais, però tot i això sempre hem d'anar amb peus de plom (sobretot a la nit): mirant per quins carrers és millor passar, per quins hi ha més llum o més gent... per si passés qualsevol cosa. I això, òbviament, també passa quan volem expressar-nos artísticament al carrer. Un exemple ben clar d'això són les places o altres espais de Barcelona: Plaça Universitat, la plaça dels Àngels del MACBA, els skateparks, els murs lliures de Tres Xemeneies... sempre estan replets de nois patinant i ocupant aquests espais tan àmpliament, mentre que nosaltres (almenys jo) em faria vergonya posar-m'hi a patinar o a pintar allí, perquè, inconscientment, m'estan dient que no és el meu espai i, òbviament, em sentiria molt jutjada. A nosaltres ens han criat des de la por, des del 'no voler molestar', ocupar poc espai (un altre exemple: el *manspreading* dels homes al metro), mentre que ells el fet d'ocupar els espais és sinònim d'autoritat i de marcar territori. Per això crec que el simple fet d'apropiar-nos d'aquests espais ja és un acte polític.'

El graffiti com a eina de reivindicació social. Quines lluites reivindiqueu o quin missatge voleu transmetre a través de les vostres accions?

En el meu cas jo faig un tipus de graffiti mega tradicional, perquè sols poso el meu nom. no poso ni frases ni res (però tampoc ho descarto per a un futur) i segueixo bastant els codis d'un graffiti basat en la confrontació i la competència, però aquesta competició la sento cap als homes, la veritat, perquè omplir els carrers del meu nom és com dir-los-ho: Ei, que les dones i les persones no binàries també pintem, ho fem igual o millor que vosaltres i si volem us rebentem amb la nostra pintura. En canvi, quan veig una pintada d'una noia m'alegro moltíssim!! Però dintre del que cap, segueixo bastant les normes no escrites d'aquest tipus de valors. Perquè, realment, les ciutats no són més que un magatzem de persones treballadores i consumidores potencials dels productes i estímuls que ens inciten a comprar diàriament, ja sigui a través de la publicitat, la televisió, Internet, etc. Tot està basat en la imatge, la competència... I això també es reflecteix en el graffiti. Normalment, cada graffitera té un tag o una imatge que la representa o la diferencia, igual que cada empresa té un nom, un logo i un estil distintiu; qui més ompli la ciutat amb la seua firma, més respecte guanya, igual que en el capitalisme importa més la quantitat que no la qualitat d'una producció, etc. Però la diferència rau en el fet que fent graffiti no volem vendre res, hem agafat el llenguatge que veiem cada dia davant de casa i l'hem utilitzat per dir: volem pintar, no volem ser les models dels cartells, volem ser actives, volem recuperar l'espai públic, volem expressar la nostra identitat, volem deixar de ser un número, volem ser persones, volem explorar la nostra creativitat, volem molestar al sistema. Aquí és on apareix el caràcter reivindicatiu. I sobretot crec que això es veu més en el cas de les dones, perquè no existeix tant aquest 'voler estar al top de les millors graffiteres de la ciutat', perquè entre totes creem xarxes i ens recolzem i, per tant, aquí és quan hi ha una intenció - conscient o inconscient - pedagògica i de sororitat feminista.

Quins són els vostres referents en el món del graffiti o referents dintre de l'activisme que us inspiren en les vostres obres (des de llibres, companyes vostres, etc.). Si no en teniu, podem parlar de la manca de referents. Creus que és important tenir referents femenins i dissidents?

Doncs sí. De Barcelona en tinc bastants. Per exemple: una col·lega que firma Sueño, la Xupa Xoxito Bravo, Nemo, Malicia, la Maga, Aristogata, Olguita, algunes més famoses com Musa o Yubia, la crew de Hate Lovers, Vegan Bunnies, Ishe, Fade, P-Kaos, i moltes més. I a escala més internacional no coneixo moltes però per exemple m'agrada molt la Lady Pink, que va ser una de les primeres dones graffiteres a escala mundial o Mujeres Creando. Crec que tenir referents és un dels motors principals que fan que cada cop més noies comencen a pintar. Veure un graffiti pintat per alguna noia, per mi ja és un mèrit per a la lluita feminista, sigui un tag, sigui una il·lustració o un text. A Barcelona el graffiti està molt latent i pels barris sempre et trobes pintades de col·lectius o assemblees feministes, o bé el tag d'alguna col·lega/col·legue, i això em posa molt contenta, perquè penso: tan de bo, gràcies al meu graffiti o el de les meues amigues, alguna altra noia/noie li entre la curiositat d'endinsar-se en el món del graffiti. Veure, tenir i crear referents dones i no binàries és essencial per educar-nos des de la igualtat.

Imatges proporcionades per Maldita Rojilla.

7.2 Jornada de graffiti feminista

El 19 i 20 de febrer de 2021, vam dur a terme unes jornades de tallers interdisciplinaris i de graffiti a un espai okupat de Cerdanyola del Vallès, concretament, a Ka la Porka.

Aquestes jornades van néixer com una col·laboració entre **ArtemiSound**, col·lectiu d'organització d'esdeveniments en clau feminista del qual formo part; el **Pekado Records**, el qual és un col·lectiu artístic de dones i persones no binàries que organitzen concerts multidisciplinaris per donar veu a les dissidències de Barcelona; **FemArt**, un col·lectiu soci de **Ca la Dona** que organitza esdeveniments en clau feminista, des d'exposicions, tallers, concerts, etc.; i **InsurRECTas**, el qual és un observatori audiovisual feminista de Barcelona.

Aquesta proposta forma part de la iniciativa **RAPàtrides**²¹⁹, un projecte audiovisual en col·laboració amb InsurRECTas, que convida a poetes, rapsodes i raperes dones, lesbianes i trans a improvisar en el marc de les intervencions del projecte **Muralistes**²²⁰, un projecte que convida a artistes d'art urbà i a pintores o il·lustradores a intervenir en els murs per tal de visibilitzar temes d'actualitat des del feminisme.

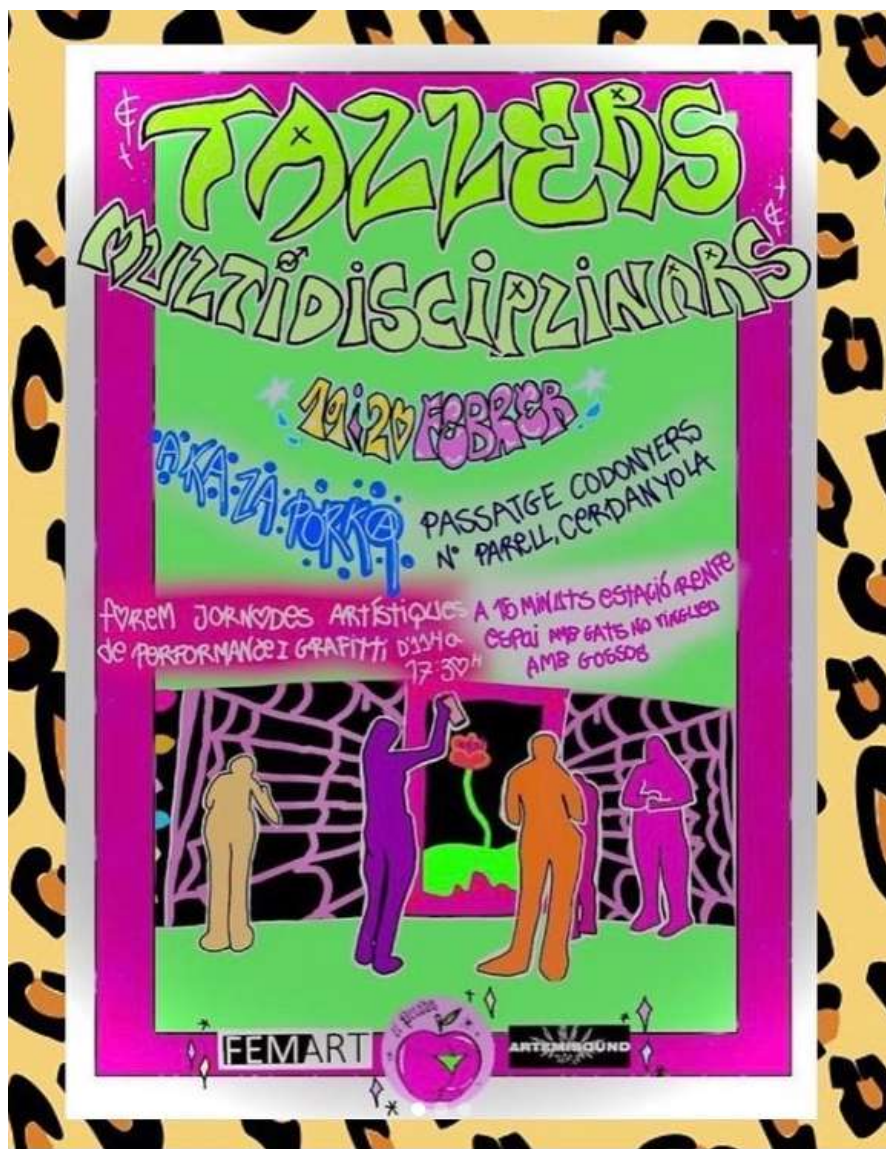
A partir d'aquesta premissa, conjuntament amb el Pekado Records vam proposar realitzar unes jornades de graffiti i de performance no mixtes per tal de crear un espai de reflexió, de consciència feminista i per donar l'oportunitat a les noies i persones no binàries a endinsar-se en el món del graffiti. El tema que van treballar està basat en un dels temes que FemArt han treballat a través de les seues exposicions. Concretament, vam tractar la Mostra FemArt de l'any 2002: **De reflexes i reflexions**.

El primer dia va consistir en una jornada de performances i debat sobre els límits, la mirada pròpia i l'autoexpressió. En col·lectiu es va crear l'esbós pel mural. El segon dia es va procedir a la preparació del fons i a pintar el mural en col·lectiu. El resultat és aquest mural que mostra un món més enllà dels límits, amb figures màgiques i fantàstiques. Un mirall per simbolitzar la imaginació il·limitada. A través d'aquestes reflexions extretes a través del pensament col·lectiu, vam treballar la idea a través d'un altre llenguatge artístic: la performance, la qual ens va servir per treballar la qüestió dels límits a través de l'expressió corporal.

²¹⁹ FemArt (2021). *RAPàtrides*. En línia: <https://www.femartmostra.org/p/rapatrides.html>

²²⁰ FemArt (2021). *Muralistes*. En línia <https://www.femartmostra.org/p/muralistes.html>

Cartell de la jornada de graffiti.

QR per accedir al visionat del vídeo-resum de la jornada.

Resultat del mural.

Realització del mural.

Resultat del mural.

Resultat del mural.